

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KIRGIZİSTAN'IN RUSLAR TARAFINDAN İŞGALİ
(19. Yüzyılın İkinci Yarısı)

Doktora Tezi

Danışmanı   **Hazırlayan**
Doç. Dr. Fatma İNCE   **Selçuk ÇEVİK**

Malatya 2023

T.C
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

KIRGIZİSTAN'IN RUSLAR TARAFINDAN İŞGALİ
(19. Yüzyılın İkinci Yarısı)

DOKTORA TEZİ

Selçuk ÇEVİK

Danışmanı
Doç. Dr. Fatma İNCE

MALATYA 2023

ONUR SÖZÜ

Doktora tezi olarak sunduğum “Kırgızistan’ının Ruslar Tarafından İşgali (19. Yüzyılın İkinci Yarısı)” başlıklı bu çalışmanın bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığına ve yararlandığım bütün kaynakların hem metin içinde hem de kaynakçada, yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Selçuk ÇEVİK

ÖNSÖZ

Kırgız Türklerinin atalarından kalan göçebe hayat, Kırgız halkının özgürce yaşamasına olanak sağlamıştır. Ancak Kırgız halkı, eski göçebe yaşam tarzını sürdürerek özgürce yaşamak istese de, dört bir yandan tehlike arz eden siyasî durum, Kırgız halkını zor durumda bırakmıştır. Bazı Kırgız manaplar, halklarını bu zor siyasî durumdan kurtarmak için güçlü bir devletin koruması altına girmek istemiş, ancak hangi devletin kendi özgürlükleri için daha faydalı olacağını bulmak için çeşitli mücadele yöntemlerini araştırmışlardır.

Kırgızistan'ın Rusya'nın himayesi altına girmesi, Sovyet döneminde ve sonrasında birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Bu çalışmaların bilimsel sonuçları günümüzde önemli kaynaklar olarak kullanılmaktadır. Ancak 1960'ların başında Sovyet-Totaliter ideoloji bilim adamlarını doğruyu söylemekten alıkoymuş ve “Kırgızistan Rusya'ya gönüllü olarak katıldı” ifadesi, zorunlu bir söylem sonucu ortaya atılmıştır. Sonuç olarak politikanın uyguladığı baskı, tarih sayfalarında yanlış kaynakların oluşmasına neden olmuştur. Böylece “Kırgızistan'ın Rusya'ya gönüllü olarak katıldığı” söylemi bir ideolojiye dönüşmüştür.

Araştırmamızda, Kırgızistan'ın Rus hâkimiyetine girmesi ve 19. yüzyılın 50-70'li yıllarının önemli siyasî olayları, Türkistan bölgesindeki iç ve dış siyasî durumlar, İngiliz-Rus rekabeti gibi konular kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Ele alınan bu konular, ağırlıklı olarak Rusça yazılmış Kırgız ve Rus kaynaklarından yararlanılarak incelenmiştir. Çalışmamız şu bölümlerden oluşmaktadır.;

- Rusya'nın Orta Asya'ya göz dikmesi ve Kırgızistan'ı kendi sömürge ülkesi olarak görmeye başlaması;

- Kırgız halkının o dönemdeki siyasî durumu, bazı Kırgız manaplarının Ruslara yanaşmasının sebepleri;

- Kuzey Kırgızlarının Ruslara gönderdiği Kırgız elçi heyetleri;

- Hokand Hanlığının işgaldeki etkisi, Kırgızların siyasî durumu, Rusya-Kokand ilişkileri;

- 1873-1876 yılları arasında Fergana Vadisi'nde çıkan halk isyanının nedenleri, bu isyandaki siyasî olayların amaçlarının belirlenmesi.

Öncelikle doktora eğitimi sürecinde İnönü Üniversitesi Tarih Bölümü'ndeki hocalarımdan çok destek gördüğümü belirtmek isterim. Bu nedenle Tarih Bölümü'ndeki değerli hocalarıma tek tek teşekkür ederim. Özellikle doktora eğitimine başladığımda ilk danışmanım olan ve hastalık sürecine kadar eğitimime destek olan, ancak 2020 yılında ebediyete intikal eden merhum Prof. Dr. Salim CÖHCE'ye de Allah'tan rahmetler diliyorum, mekânı cennet olsun.

Doktora tezi sürecinde çeviri kısımlarında yardımlarını gördüğüm Uzm. Zuhâl DOĞAN'a, kaynak konusunda yardımını esirgemeyen Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Uğur ÜNAL'a, bu zorlu tez sürecinde benden desteğini bir an için bile esirgemeyen değerli arkadaşım Fırat Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Dr. Mehmet ÖZEREN'e ve tüm eğitim hayatım boyunca benden maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen, her zaman yanımda olan sevgili aileme teşekkürlerimi bir borç bilirim.

Doktora eğitimim sırasında tanıdığım ve daha sonra danışmanım olarak tezimin bu aşamaya gelmesinde çok büyük katkı ve destekleri olan çok kıymetli danışmanım, hocam Doç. Dr. Fatma İNCE'ye şükranlarımı sunarım.

Saygılarımla.

Malatya - 2023

Selçuk ÇEVİK

İÇİNDEKİLER

ONUR SÖZÜ.....	i
ÖNSÖZ	ii
İÇİNDEKİLER	iv
ÖZET	vi
ABSTRACT.....	vii
KISALTMALAR DİZİNİ	viii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YY'DAKİ KIRGIZ-RUS İLİŞKİLERİ

1.1. Kırgızistan ve Rusya Arasındaki İlk Diplomatik İlişkiler	10
1.2. Kırgızlar ve Ruslar Arasındaki Sosyo-Ekonomik ve Kültürel İlişkiler.....	20
1.3. Rusların Kırgız Topraklarında Yürüttüğü İşgal Politikaları	28

İKİNCİ BÖLÜM

HOKAND HANLIĞI DÖNEMİNDE KIRGIZLAR

2.1. Hokand Hanlığı'nın Yönetim Şekli ve Rusya-Hokand İlişkileri.....	40
2.2. Kırgız Halkını Ezen Ağır Vergiler.....	50
2.3. Hokand Hanlığı'nın Yıkılması ve Halk İsyanları	55

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUZEY KIRGIZİSTAN'IN RUSYA HAKİMİYETİNE GİRMESİ

3.1. Kuzey Kırgızları'nın Ruslarla Olan Münasebetleri	70
3.2. Rus Çarlığı'nın Kuzey Kırgızistan'ı Ele Geçirme Faaliyetleri	89

3.3. Kırgızistan'daki Siyasî Karışıklıklar	101
--	-----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
GÜNEY KIRGIZİSTAN'IN RUSYA HAKİMİYETİ'NE GİRMESİ VE
BU OLAYIN TARİHTEKİ ÖNEMİ

4.1. Güney Kırgızistan'ın Ruslardan Önceki Durumu	112
4.2. Güney Kırgızları'nın Rus Baskısına Karşı Verdiği Mücadeleler	119
4.3. Güney Kırgızistan'ın Ruslar Tarafından İşgali.....	128

SONUÇ	138
--------------------	------------

KAYNAKÇA.....	143
----------------------	------------

EKLER	161
--------------------	------------

EK 1. 19. Yüzyıl'daki Rus-Kırgız Elçilik Temasları.....	161
---	-----

<i>EK 2. İmparator II. Aleksandra 'ın, Hokand Hanlığı'nın Tasviyesine ve Fergana Bölgesi'nin Oluşumuna İlişkin Senato Kararnamasi, 19 Şubat 1876 .....</i>	<i>162</i>
--	------------

<i>EK 3. EK 3. Bugu Boyu'nun Rusya ile Olan İttifak Yemini, 17 Ocak 1855.....</i>	<i>163</i>
---	------------

ÖZET

Kırgızistan'nın Ruslar tarafından işgalini (19. Yüzyılın İkinci Yarısı) konu alan tez çalışmamızda, Sovyet Dönemi bilim adamlarının bu olayı nasıl değerlendirdikleri ve olaya hangi perspektiften baktıkları farklı açılardan incelenmiştir. Araştırmamızın en önemli kaynağını, “Türkistan Derlemesi” oluşturmaktadır. Zira bu derlemede Hokand Hanlığı ve onun yıkılış süreci ile Rusya İmparatorluğu'nun yürüttüğü siyasî yapılar hakkında bilgiler yer almaktadır. Ayrıca bu derlemede, Türkistan ve Türk halklarının eski, orta, modern çağdaki sosyal hayatı, ekonomik durumu, kültürü, dini ve coğrafyası hakkındaki değerli bilgilere de yer verilmektedir.

Kırgızistan'ın en önemli bilim adamlarından B. Camgerçinov'un, “Kırgızistan'ın gönüllü olarak Rusya'nın himayesi altına girdiğini” ifade ettiği bilinmektedir. O dönemlerde başka bir teoriyi ifade etmek veya düşünmek mümkün değildi. Kırgızistan'ın bağımsızlığını kazanmasına kadar, Turdakun Usubaliyev'in döneminde de bu teorinin doğruluğu kabul edilmiştir.

Kırgızistan'ın 19. Yüzyılda Rus hakimiyeti altına girmesi, yakın tarihteki Kırgız bilim adamları tarafından farklı bakış açılarıyla ele alınmış ve bu konu birinci teoriye aykırı ifadelerle açıklanmıştır. Kırgız bilim adamlarından T. Kenesariyev, T. Çorotegin, T. Ömürbekov gibi ünlü tarihçiler yaptıkları araştırmalar sonucunda, Kırgızistan'ın gönüllü olarak Rus İmparatorluğu'nun himayesine girmediğini, hatta Güney Kırgızistan'ın kanlı bir şekilde fethedildiğini belirtmişlerdir. Bu kavram, dönemin etkin siyasî yapısının ilkeleriyle çelişiyor gibi görünse de, aslında dünya tarihi açısından yapılan araştırmalar sonucunda ortaya atılmış bir görüştür.

Rusya'nın sömürgeleştirmek istediği Kırgızistan, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Rusya'nın ilgisini çekmeye başlamıştır. O dönemde var olan hakimiyet altına alma politikası, 1860'larda daha da güçlenmiştir. Kırgız topraklarını Rus egemenliğine sokma politikası, 1876 yılında Hokand Hanlığı'nın yıkılmasıyla gerçekleşmiştir.

Anahtar Kelimeler: Rus İşgali, Türkistan Derlemesi, Sömürge, Hokand Hanlığı.

ABSTRACT

In our thesis on the occupation of Kyrgyzstan by the Russians (Second Half of the 19th Century), how the scientists of the Soviet Era evaluated this event and from which perspective they looked at the event were examined from different perspectives. The most important source of our research is the "Turkestan Collection". Because in this compilation, there is information about the Kokand Khanate and its collapse process and the political structures carried out by the Russian Empire. In addition, in this compilation, valuable information about the social life, economic situation, culture, religion and geography of Turkestan and Turkic peoples in the old, middle and modern ages are also included.

It is known that B. Camgerchinov, one of the most important scientists of Kyrgyzstan, stated that "Kyrgyzstan voluntarily came under the protection of Russia". At that time, it was not possible to express or think about any other theory. Until the independence of Kyrgyzstan, this theory was accepted during the period of Turdakun Usubaliyev.

Kyrgyzstan's coming under Russian domination in the 19th century has been discussed by Kyrgyz scholars from different perspectives in recent history and this issue has been explained with statements contrary to the first theory. Famous historians such as T. Kenesariyev, T. Çorotegin, T. Ömürbekov, among the Kyrgyz scientists, stated as a result of their research that Kyrgyzstan did not voluntarily fall under the protection of the Russian Empire, and that even Southern Kyrgyzstan was conquered in a bloody way. Although this concept seems to contradict the principles of the effective political structure of the period, it is actually an opinion that was put forward as a result of researches made in terms of world history.

Kyrgyzstan, which Russia wanted to colonize, started to attract the attention of Russia since the first quarter of the 19th century. The policy of domination, which existed at that time, became even stronger in the 1860s. The policy of putting the Kyrgyz lands under Russian rule was realized with the collapse of the Kokand Khanate in 1876.

Keywords: Russian Invasion, Turkestan Collection, Colony, Khanate of Kokand.

KISALTMALAR DİZİNİ

АВІРРФ. : Arhiv Vneşney Politiki Rassiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi)

bk. : bakınız

çev. : çeviren

СПб : St. Petersburg

СССР : Soyus Sovyetskih Sotsialistiçeskih Respublik (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)

соç. : soçinyeniye (makale)

Кн. : kniga (Kitap)

ИА. : informatsionnoe agentsvo (bilgi Ajansı)

РГО. : Russkoe Geografiçeskoe Obşestvo (Rus Coğrafya Kurumu)

РФБМТА : Rusya Federasyonu Merkez Devlet Tarih Arşivi

ЦГВИА РФ : Rusya Federasyonu Merkezi Devlet Savaş ve Tarihsel Arşivi

ӨзБМА : Özbekistan Merkez Devlet Arşivi

s. : sayfa

SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

vs. : ve saire

yy. : yüzyıllar

GİRİŞ

19. yüzyılda gerçekleşen Kırgızistan'ın Rusya tarafından işgali, günümüzdeki önemli konulardan biridir. Çünkü bu tarihi olay, tüm yönleriyle ele alınıp incelenmediği gibi, bu dönemle ilgili bazı tarihi olgular da tek taraflı aktarılmıştır. Araştırmamızın konusu daha önceki çalışmalarda bazı kısımlarıyla ele alınmış olsa da, bu araştırmacılar konuyla ilgili kendi görüşlerine göre sonuç çıkarmışlardır. Bu araştırmacıların bazıları Sovyet döneminin siyasî etkisi altında kalmış ve Kırgız halkının gönüllü olarak Rus hükümetinin hakimiyeti altına girdiğine dair sonuçlar çıkarmıştır. Bu nedenle, bu konuyu derinlemesine inceleyerek o dönemde zor günler geçiren Kırgız halkının neden Rus hükümetine yanaştığını tarihsel olarak araştırmak gerekmektedir. Bu önemli olaydan sonuçlar çıkartmak, tarih açısından önemli bir ihtiyaçtır ve bu konu günümüzde önemini kaybetmemiştir.

Araştırmamız, 19. yüzyılda Kırgızistan'da yaşanan siyasî gelişmeleri kapsamaktadır. Bu dönemde, Kırgız boyları arasında bölünmeler olmuştur. Bu bölünmeler nedeniyle siyasî yönden bir araya gelemeyen Kırgız boyları, Rus hakimiyetini kabul etmek zorunda kalmışlardır.

Kırgızistan tarihindeki en önemli konuların başında, Rus hükümetinin tanınması ve onların himayesi altına girilmesi gelmektedir. Çünkü bu süreç, 19. yüzyılın ortalarından 20. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Bu döneme “Sömürgecilik Devri” adı verilmiştir.

19. yüzyılın 50'li ve 70'li yılları arasındaki dönemde, Kırgız halkı siyasî açıdan çok zor günler yaşamıştır. Rus hükümeti bu dönemde, Kırgızistan'ı silah zoruyla kendi sömürgecilik sistemine geçirmiştir.

Kırgızistan, 1991 yılında bağımsızlığını kazandıktan sonra, tarihini her yönden araştırma imkânı bulmuştur. Tarihsel yapı içerisinde araştırılmamış ya da siyasi yapının isteğiyle oluşturulmuş gerçek dışı bilgiler, yeniden ele alınmaya ve araştırılmaya başlanmıştır. Böylelikle 19. yüzyılın ikinci yarısından 20. yüzyılın başlarına kadar süren “Sömürgecilik Dönemi”, Kırgız tarihinin en önemli olayına dönüşmüştür.

Sovyet Dönemi'nin sona ermesi ve 90'lı yılların başlarındaki siyasî durum, Orta Asya'da bağımsız devletlerin kurulmasına ortam hazırlamıştır. Bu yapısal etken, devlet

ideolojisinin ve halkın geçmişini yeniden araştırmasını ve kendi tarihini yazmasını sağlamıştır. Böylece bağımsızlığa ulaştıktan sonra birçok tarihçi, Kırgızistan tarihini özgürce araştırmış ve incelemiştir.

Ele alınan bu konuyu detaylı bir şekilde araştırmak ve yeni bir görüş ortaya koymak oldukça önemlidir. Bugüne kadar yazılmış ama basılmamış tarihi kaynakları incelemek ve onları tarih bilimine kazandırmak da ileride yapılacak çalışmalara kaynaklık etmesi açısından önemlidir. Bu nedenle eski Sovyet ideolojisine göre yazılmış eserleri ve çıkarılmış sonuçları, bilimsel yönden yeniden araştırmanın gerekli olduğunu belirtmek gerekir. Bunları araştırmanın yanı sıra, somut bir sonuca ulaşmak ve toplumu bu konuda aydınlatmak da çok önemlidir. Bu araştırmanın iyi bir sonuca ulaşması, Kırgız tarihinin zenginleşmesine ve gelecekte Kırgızistan'ın kendi tarihini öğrenmesine de yarar sağlayacaktır.

Kırgızistan'ın Rusya'ya ilhakının birçok Kırgız akademisyen tarafından incelendiği belirtilmelidir. Örneğin; bu konuyla ilgili araştırma yapan B. Camgırçinov'un birçok yazısı bulunmaktadır. Bunun dışında, A. Hasanov, K. Usenbayev gibi ünlü bilim adamları da bu konuyu ele almışlardır. Bu konudaki çalışmalar günümüzde de devam etmekte ve sürekli olarak farklı görüşler ortaya çıkmaktadır. Yapılan birçok araştırma sonucunda bu konunun güncelliği giderek artmaktadır.

Tarih ve araştırma yöntemlerine ilişkin görüşler her geçen gün yenilenmektedir. Dolayısıyla Kırgızistan'ın bağımsızlığı ile birlikte tarihi olayların yeniden araştırılmasının koşulları sağlanmıştır. 19. yüzyılın 50'li ve 70'li yılları arasındaki dönemde Kırgız halkının siyasî durumu, i ve dış ilişkileri, Kırgızistan'ın Rusya tarafından işgali gibi konularda yeni bakış açıları ortaya çıkmış ve bu konularda araştırma yapma ihtiyaç doğmuştur.

Araştırmamızda, Kırgızistan'ın Rusya tarafından işgali ile ilgili yazılan çalışmalar dikkate alınmıştır. Ayrıca bu çalışmalardaki sorunları yeni bir bakış açısıyla incelemek, yeni bilgilerle tamamlamak ve yeni sonuçlar çıkarmak amaçlamıştır. Birçok tarihi olay ve durum, Kırgızistan'ın Rusya'ya yanaşmasına neden olmuştur. Bu olay ve durumlar uzun soluklu bir tarihsel süreci içermektedir. Bu süreçte, Kırgızların ileri gelenlerine önemli roller dşmştir. Bu kişiler kendi halklarını, başka halkların zulmünden kurtarmak için önemli mücadeleler vermişlerdir. Bu kişilere Molla İşhak Asanoğlu rnek

verilebilir. 1873-1876 yılları arasında Kırgızistan'ın güneyinde meydana gelen halk isyanları, Kırgız tarihinde çok önemli bir yere sahiptir.

"Kırgızların Rus İmparatorluğu'na yanaşması" konusu, bağımsızlık döneminden itibaren yapılan araştırmalarda farklı şekillerde ele alınmıştır. Araştırmamızda, siyasî durumlar ve İngiltere ile Rusya arasındaki rekabet detaylı bir şekilde incelenmiştir. Bu araştırmanın tüm sorunları çözdüğünü söylemek mümkün değildir. Çünkü bu tarihsel sürecin ileride başka farklı bakış açılarıyla ele alınması ve araştırılması gerekmektedir. Bu araştırmalar sayesinde, tarihi olayların değerinin artacağını söylemek mümkündür.

Kırgızistan'ın Rusya'ya yanaşması ile ilgili araştırmamızda, konu ile ilgili yayınlanmış bilimsel çalışmalar, gazete ve dergilerdeki bilgiler, makaleler vb. her türlü kaynaktan yararlanılmıştır. Ayrıca Kırgızistan'a gelen bilim adamları ve seyyahların günlüklerinde yazılan bilgilerden de yararlanılmıştır.

Rus gezginler Kırgız topraklarına sadece bilimsel keşifler için değil, aynı zamanda siyasî keşifler için de gelmiştir. Örneğin; P. P. Semenov 1856 – 1857 yılları arasında, A. Seversov ise 1865 – 1866 yılları arasında Tanrı Dağları'na gelmişlerdir¹. Bu gezginler günlüklerinde, güneyde yaşayan Kırgız boylarının Rusya'ya katılmadıklarını da yazmışlardır². Bilginlerin bu yazıları, sonraki araştırmacılara değerli bilgiler sağlaması açısından, oldukça önemlidir.

A. P. Fedçenko, 1873 ve 1876 yılları arasında, halk isyanı başlamadan önce Güney Kırgızistan'daki Fergana Vadisi'ne giderek, şahit olduğu tarihi olayları kaleme almıştır. Bunun yanı sıra Hokand'da da bulunmuştur. Onun çalışmalarında, güneyde gerçekleşen isyanlar hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan biri de 1871 yılında gerçekleşen Soh İsyanı³ ile ilgili bilgilerdir. Rusya, silahlı gücünü kullanarak Fergana Vadisi'nin tümünü almıştır. Akademisyen A. F. Middendorf, bu olayın sonrasını araştırmak için bu bölgeye gelmiştir. Eserlerinden o dönemin siyasî olayları hakkında bilgi edinilebilir⁴. Bu bilgiler ilk kaynak olması açısından çok önemlidir.

---

¹ *Semenov, P.P.*, Tanrı Dağları'na Gezi. - 2.cilt.-Moskova 1946, - 142. s..

² *Seversov, N.*, Türkistan Bölgeleri'ne Gezi ve Tanrı Dağı Ülkelerini Araştırma.- St. Petersburg, 1879.- 211-213, 307-310, 341-346. s.lar.

³ *Fedçenko, A.P.*, Türkistan'a Gezi.—Moskova, 1950.—293. s..

⁴ *Middendorf, A.F.*, Fergana Vadisi Makaleleri.— St. Petersburg 1882.

Kırgızistan'ın Rusya'ya yanaşmasına ilişkin bilgiler; o dönemki derneklerde, dergilerde ve gazetelerde ayrıntılı olarak yer almıştır. O dönemdeki siyasî durum, “Materyalistler Derlemesi”⁵nde toplanmıştır. Bu kaynaklardan, Türkistan’ın nasıl işgal edildiğine dair bilgileri bulmak mümkündür. Bu kaynaklar sayesinde, Kırgızların iç ve dış durumu, geçim kaynakları, hayatları ve boyları hakkında bilgiler de elde edilmektedir. Bu değerli kaynaklar arasında özellikle, İ. A. Barışev, N. Mayev, N. A. Seversov ve G. S. Zagryajskiy’in makaleleri⁶ bizlere oldukça yardımcı oldu.

Kırgızistan’ın, Hokand Hanlığı ve Rus hakimiyetinde olduğu dönemleri tarihi yönden ele alan bir çok edebi eser yazılmıştır. Bu kaynaklar bilimsel değere sahip olmamalarına rağmen, tarihi açıdan önemlidir. Bu nedenle bu tür eserlerin kullanılması ve araştırılması, çalışmanın düzeyini geliştirecek ve genişletecektir. Bu edebi eserler, genel olarak o dönemde yaşamış Baytik, Şabdan, Alımbek, Kurmancan Datka, İshak Polot Han, Ormon, Balbay, Taylak, Alımkul, Abdıldabek, Nüzüp vb. isimler hakkındadır. Bu edebi eserlerin dışında, dergi ve gazetelerde yayınlanmış makaleler ve hikayelerden de yararlanılmıştır. Özellikle T. Kasımbekov’un⁷ “Kırılmış Kılıç” romanında birçok tarihi olayın aktarıldığı söylenebilir. Bilim adamları S. Attokurov⁸, A. Gaziyev⁹ ve K. Moldokasimov’un¹⁰ eserleri, araştırmamız açısından önemli sonuçlar elde etmemizi sağladı. Konunun araştırılmasında pek çok edebi kitaptan da¹¹ yararlanılmıştır. Yukarıda sayılan tüm ilmî ve edebi eserlerden elde edilen bilgiler, konunun ayrıntılı incelenmesine ve güzel bir sonuca ulaşılmasına yardımcı olmuştur.

Kırgızistan'ın 19. yüzyılın 50'li ve 70'li yılları arasındaki siyasî gelişiminin ve Rusya bünyesine dahil olmasının incelendiği çalışmamızda, tarihsel karşılaştırma yöntemi kullanılmıştır. Daha önce yazılmış eserlerdeki görüşler ve fikirler analiz edilerek

---

⁵ Türkistan Bölgelerinin İstatistikleri İçin Bilgiler — Saint Petersburg 1873—1876.—1. Sayı — 4;

⁶ Türkistan Bölgelerinin İstatistikleri İçin Bilgiler — St. Petersburg 1873—1876.—2. Sayı —384—390, 391—396-s; 1874.-Вып.3.-362-371;1876. 4. baskı- 100—146, 190-202-bb.

⁷ T.Kasımbekov Kırılmış Kılıç. —Frunze,1976; Aynı yazar. Кел-кел.—Frunze,1986; Aynı yazar. Kurmancan Datka. Tarihi Röportaj. —Bişkek,1991.

⁸ S.Attokurov. Tagay Biy. —Bişkek, 1994, Taylak Alp.—Bişkek,1994.

⁹ A.Gaziyev. Kurmancan Datka — Taç Giymemiş Alay Kraliçesi.—Bişkek,1991; A.Gaziyev. Pulat Han.—Bişkek,1995.

¹⁰ K.Moldokasimov. Kurmancan’ın Göz Yaşı. —Bişkek,1991.

¹¹ Şabdan Alp. —Bişkek,1994; A.Stamov. Sefer. —Bişkek,1992; A.Takırbaşev. Baytik Alp. —Bişkek,1992.

yeni sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Araştırılan konu incelenirken, sübjektif görüşlere bakılmadan, konunun araştırılmasında tarafsız olunmaya çalışılmıştır. Problemler çözümlenirken, tek bir görüş etrafında ilerlemek yerine, farklı görüşleri karşılaştırarak doğruya ulaşmak amaçlanmıştır.

Kırgızistan'ın Rusya tarafından işgali, uzun ve zorlu bir süreç sonunda gerçekleşmiştir. Bu dönemde çok yönlü siyasî olaylar yaşanmıştır. Bu nedenle konu araştırılırken, tarihsel karşılaştırma, nesnel ilkeler ve analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır.

Çalışmada, Kırgızistan'ın Hokand Hanlığı'nın etkisi altında olduğu dönemdeki siyasî durum üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Konuyla ilgili olarak 19. yüzyılın 55'li ve 80'li yılları arasındaki dönem ele alınmıştır. Bahsi geçen dönemde Kırgızistan, Rusya tarafından tamamen işgal edilmiştir. Siyasî olaylara katılan komşu ülkelerde yaşanan durumlar da, araştırmamızda yerini almıştır. Çünkü bu siyasî sürece sadece Kırgızistan toprakları değil, Doğu Türkistan, Güney Kazakistan ve Özbekistan'ın da bazı bölgelerinin katıldığı bilinmektedir. Bu nedenle bu bölgelerdeki tarihi olayları araştırmanın ve onlara tarihsel değer vermenin, çalışmanın değerlendirilmesi açısından iyi sonuçlar çıkaracağı düşünülmektedir. Rusya'nın Kırgızistan'ı işgal etme sürecinde sadece bahsi geçen bölgeye değil, Orta Asya'nın tamamına göz diktiği belirtilmelidir. Bu nedenler dikkate alınarak, bu bölgelerdeki bütün siyasî durumların araştırılması doğru bulunmuştur.

Rus İmparatorluğu'nun Kırgızistan'ı işgal etme politikası yarım asırlık bir süreçtir. Rusya, sömürgeleştirilmiş bir ülkeye dönüştürme planını yavaş yavaş gerçekleştirmiştir. Türkistan ve Kırgızistan'ı Rus Hükümeti'nin bir sömürgesi hâline getirmek için, önce coğrafi yapısını keşfetmiştir. Coğrafi açıdan Orta Asya'yı işgal etmek, Rus Hükümeti için çok zor bir durum değildi. Çünkü bu bölgeler, okyanus ya da çöl gibi büyük engellerle ayrılmamıştır. Sibirya, Kafkaslar ve Orta Asya gibi bölgeler, Rusya'nın eski bölgelerinin devamı olarak görülüyordu. Bunun gibi uygun coğrafi faktörler, Rus Hükümeti için siyasî önem arz etmiştir.

Rusya işgal etmiş olduğu bölgeleri kendi sınırlarına benzer bir hâle getirmek için, sömürgecilik politikasını yürütmüştür. Bu nedenle Rus sömürgeciler, işgal edilen sömürge bölgelerini, belli bir zaman sonra Rus topraklarına dönüştürmeyi amaçlamıştır.

Böylece, Rusya'nın Kırgızistan'ı işgal ederken kullanacağı ordu ve Çar'ın adamları, Kırgız topraklarını araştırmaya başlamıştır.

Araştırmada, İngiltere ile Rusya arasındaki bölgesel rekabet ele alınmış ve Rusya'nın bütün Türkistan'ı işgal etme politikası ve faaliyetleri de araştırılmıştır. Asıl amaç, Kırgızistan'ın Rusya'ya yanaşma nedenlerini, bu sürecin nasıl gerçekleştiğini ve sonucunu derin bir şekilde araştırmaktır. Bu problem araştırılırken, Rus Hükümeti'nin Türkistan'da yürüttüğü politika hakkında gazetelerde ve dergilerde yayınlanmış makaleler de ele alınmıştır. O dönemlerde, "Turkistanskiy Kray", "Turkistanskiye Vedomosti", "Russkiy Vestnik", "İzvestiya" gibi gazeteler ve dergiler konu hakkında çeşitli bilgiler yayınlamışlardır. Bu bilgiler, konuyu detaylı bir şekilde araştırmamıza imkan sağlamıştır.

Rus Coğrafya Kurumu'nun bu tarihi olaylar hakkında oldukça fazla ve çok farklı bilgiler topladığı bilinmektedir. Ünlü bilim adamları ve seyyahlar, yazılarında önemli bilgilerden sıklıkla bahsetmişlerdir. Örneğin, P. P. Semenov-Tyan-Şanskiy¹², A. Golubev¹³, G. B. Grum-Grjımaylo¹⁴, A. L. Kun¹⁵, V. V. Radlov¹⁶, Ç. Ç. Valihanov¹⁷ ve M. İ. Venyukov¹⁸, bu konu hakkında çeşitli makaleler yayınlamışlardır. Verdikleri bilgiler 1850'ler ile 1870'ler arasındaki yılları kapsamaktadır. Çüy, Issık Göl, Narın, Fergana ve Alay bölgelerindeki siyasî-stratejik geziler ve savaş seferleri hakkında bilgiler, konunun derinlemesine araştırılmasına imkan sağlamıştır.

Rus Hükümeti tarafından Türkistan'a sürekli özel seferler düzenlenmiştir. Bu sefer heyetlerinde askeri yetkililerin ve bilim adamlarının da bulunduğu bilinmektedir.

---

¹² *Semenov-Tyan-Şanskiy, P.P.*, 1957 Yılında Tanrı Dağı'na İlk Gezi.//Vestnik, PFO (Russkoe Geografiçeskoe Obşestvo).—T.23.—5.basım.

¹³ *Golubev, A.*, Issık-Göl'e Olan Sefer Sonucunun Kısa Raporu.// Vestnik, PFO (Russkoe Geografiçeskoe Obşestvo) -XXVIII, Bölüm.1.-1860.

¹⁴ *G.E.Grum-Grjımaylo*, Alay Bölgelerine Olan Sefer Sonucunun Kısa Raporu.// İzvestiya PFO (Russkoe Geografiçeskoe Obşestvo).-1884.-T.XX.

¹⁵ *A.L.Kun* . Hokand Hanlığı Denemesi // İzvestiya PFO (Russkoe Geografiçeskoe Obşestvo). -СПб., 1876.—T.12. -Bölüm 2.

¹⁶ *Radlov, V.V.*, 1869 Yılında Yazın Issık Göl'e ve Semirçen Bölgesi'ne Olan Geziden Kısa Rapor.//İzvestiya PFO.-1870.-T.VI.-No 3.

¹⁷ (*Ç.Ç.Valihanov*) Valihan Çokan Çingizoviç'in Denemesi //Записки PFO по отделении этнографии (Rus Coğrafya Derneği'nin Etnografya Bölümü Üzerine Notları), - St. Petersburg 1904, -T.XXIX.

¹⁸ *Venyukov, M.*, Çüy ve Aliy Bölgelerinin Denemeleri/ /Записки PFO (Russkoe Geografiçeskoe Obşestvo).— St. Petersburg 1861,—Кн.4.

Türkistan'ın ve Kırgızistan'ın tabiat şartları, iklimi, insanları, tarihi ve manevi kültürü hakkında bilgiler vermişlerdir. Gördükleri ve yaptıkları araştırmalarla ilgili bilgileri sürekli yayınlamışlardır. Yayımlanmış gazete ve edebi kaynakların fazla olması, araştırmanın detaylı incelenmesi açısından iyi koşullar sağlamıştır. Özellikle V. P. Nalivkin'in¹⁹, N. N. Pantusov'un²⁰, N. A. Seversov'un²¹, A. Kuropatkin'in²² eserleri önemli bilgiler içermektedir. Araştırdığımız konu üzerinde birçok bilim adamı da çalışmış ve görüşlerini ifade eden eserler kaleme almıştır.

Rus Hükümeti'nin Orta Asya bölgelerindeki sömürge politikası, birçok bilim adamı ve tarihçinin de ilgisini çekmiştir. Onların araştırmalarına dayanarak, somut sonuçlar ortaya çıkmıştır. Bu eserler incelendiğinde, Rus Hükümeti'nin Türkistan'ı işgal etme ve imparatorluğun sömürge politikasını araştırma konusunda ne kadar istekli olduğu görülmektedir. Örneğin P. G. Galuzo, Pokrovskiy'in "Ticaret Sermayesi" eserini araştırırken, Türkistan'ın işgalinin en önemli sebebinin, Ticaret Burjuvazisi'nin isteği üzerine Rus Hükümeti'nin bu şekilde hareket etmesi olduğunu yazmaktadır.

Kırgızistan'ın Sovyet dönemindeki ünlü bilim adamlarından biri olan B. C. Camgırçinov, Rus Hükümeti'nin Kırgız topraklarını ele geçirmesi hakkında birçok araştırma yapmıştır. Ayrıca bu konu üzerinde çalışan diğer bilim adamları A. N. Bernştam ve S. M. Abramzon da kendi görüşlerini bildirmişlerdir. Onların yaptığı araştırmalar, bazı somut problemlerin çözümüne olumlu katkı sağlamıştır²³.

B. Camgırçinov, Ormon Han dönemini araştırmıştır. Ormon Han'ın Rus Hükümeti'ne karşı yaptığı faaliyetleri, "bağımsız bir devlet kurma çabası" olarak nitelendirmiştir²⁴. Rus Hükümeti'nin yönetimi altına girmek, bazı Manapların kendi çıkarlarına yöneliktir. Kendi çıkarları için Rus Hükümetine yanaşmışlardır. Öte yandan

---

¹⁹ Nalivkin, V., Hokand Hanlığı'nın Kısa Tarihi -Kazan, 1886. Bu eserde Kudayar Han'ın devlet içinde yürüttüğü politika ve 1873-1876 yılındaki halk isyanının ilk olayları hakkında bilgiler verilmiştir.

²⁰ Pantusov, N., Eski Hokand Hanlığı'ndaki Vergiler ve Zekâtlar//TB —1876. —No 16, 17.

²¹ Seversov, N., Hokandlılarda Bir Ay Esarete.//Русское слово (Rusça kelime).—1859.—No 10.

²² Kuropatkin, A., Kaşgar Hakkında Tarihi Deneme //BC.-1878.-No 1.-1.

²³ Bernştam, A.N., Kırgız Halkının Askeri ve Uluslararası İlişkisi Tarihinden (Eski Zamanlardan 1924 Yılına Kadar)//Известия (Haberler) SSCB. —1945. —1-чыг.—112. s.; Aynı yazar. Kırgız Halkının Mirası //Аynı Yerde.—81. s.; Aynı Yazar. Kırgız Halkının Tarihi Geçmişi.—Фрунзе (Frunze),1942.— 24. — 25. s.lar.

²⁴ Camgırçinov, B.D., Ormon Han Dönemin'deki Kırgızistan (XIX. Yüzyılda Kırgızların Feodal ve Halk Savaşından)//Труды (olaylar) İyali Kirfan СССР —1. baskı.—111-130-s.

halkın tamamı bu duruma karşıydı. Bunun sonucunda bir halk isyanı patlak vermiştir. Bilim adamlarının tespitine göre, 1873 ile 1876 yılları arasında meydana gelen bu olaylar, ulusal bir halk isyanını yansıtmaktadır²⁵.

Birçok bilim insanı bu tarihi dönemi araştırmıştır, ancak belirtmek gerekir ki o dönemin siyasî görüşü bu çalışmaların sonuçlarının yayınlanmasına engel olmuştur. Örneğin Kırgızistan yönetimi, “Rus Hükümeti'nin Kırgızistan'ı işgal ettiği görüşüne” karşıydı. O dönemki Rus Liberal Parti Sekreteri K. Orazaliyev, “İşgal etme” ifadesini “Katıldı” olarak değiştirmeyi açıkça teklif etmiştir. Böylece A. N. Bernştam, B. Camgırçinov ve S. M. Abramzon'un eserlerinde olumsuz fikirler ifade edilmiştir. Baskı altında ele alınan bu tür görüşler, tarihi gerçeklerin doğru bir şekilde gösterilmesini engellemiştir. B. Camgırçinov'un “Ormon Han Dönemindeki Kırgızlar” adlı eseri, ideolojik açıdan yanlış değerlendirilmiştir.

Kırgızistan'ın bağımsızlık dönemini birçok bilim insanı araştırmıştır. Bunlar; B. Camgırçinov, A. Hasanov ve K. Üsönbayev gibi bilim adamlarıdır. Bu bilim adamlarının eserleri, geleceğin araştırmacıları için çok değerli kaynaklar olacağı açıktır. B. Camgırçinov'un 1959'da yayınlanan kitabı, özellikle ünlü eserlerden birine örnek olarak verilebilir. Bunun yanı sıra önemli bilgiler yazmış olan K. Üsönbayev ve A. Hasanov'un eserleri de vardır²⁶. Bu eserler arşiv kaynaklarına dayanarak araştırılmıştır. Rus Hükümeti'nin sömürge politikası, bu eserlerde açıkça ifade edilmektedir. Bu eserlerde, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Rusya'da meydana gelen Devrim İsyanı'nın diğer halklar üzerindeki etkileri gösterilmektedir.

Kırgızistan tarihinin araştırılmasına yönelik engeller, 1950'lerde başlamıştır. Çünkü devlet politikası, bu dönemden itibaren bilime baskı kurmaya başlamıştır. Bu nedenle tarihte tespit edilen gerçekler gizli kalmış ve tarihi gerçekler gizlenmiştir. Totaliter sistemin bilime karşı olan resmi ideolojisi, tarihte önemli yeri olan sorunların çözülmesini engellemiştir. Buna yönelik çalışmalarda doğrudan üstünlük kurmaya başlamıştır.

---

²⁵ SSCB Tarihi. —M.,1949.—T.2; Özbekistan Halkının Tarihi.—Taşkent,1947. —T.2. —C.244; *Yakovlev, N.N.*, XIX. Yüzyılın Ortasında Orta Asya'daki Halk.—Moskova.,1946.

²⁶ *Usenbayev, K.U.*, Güney Kırgızistan'ın Rusya'ya Katılması—Frunze,1960;. A.H.Hasanov XIX. Yüzyılın 50'li ve 70'li Yıllarında Kırgızların Hokand Hanlığı ve Rusya ile İlişkisi—Frunze, 1961.

1963 yılında, “Kırgız Halkının Rus Hükümetine Gönüllü Katılmasının 100. Yıldönümü Kutlaması” düzenlenmiştir. Bu olayda Komünist Partisi’nin yerel yöneticileri, halkların kardeşliği ideolojisine dayanarak, bilim adamı B. Camgırçinov’un Kırgızistan’ın Rus Hükümeti’ne yanaşmasıyla ilgili yazmış olduğu çalışmasına, “Kendi isteğiyle katıldı” ibaresini zorla eklemiştir²⁷.

B. Camgırçinov'un kitabı 1963'te yayımlanmış ve Kırgız halkının Rus Hükümeti'ni gönüllü olarak tanıdığına yönelik görüş, bu kitapla birlikte değiştirilmiştir. Böylece esere, siyasî ve ideolojik önem verilerek “gönüllü olarak katıldı” ibaresi eklenmiş ve kalıcı hâle getirilmiştir. O dönemde yaşayan birçok bilim insanı, sistem gereği bu olguyu farklı yazmak zorunda kalmıştır. Onlar da çalışmalarını, “gönüllü olarak katıldılar” görüşüne göre düzenlemek zorunda kalmışlardır.

Bu baskılar nedeniyle tarih bilimi zor durumda kalmıştır. Yönetimin emriyle, bilime doğrudan ve açıkça baskı uygulanmaya başlanmıştır. Konuyla ilgili olarak K. K. Üsenbayev, “Aptalca görüşlerini kabul ettirdiler, sadece emir vermekle kalmayıp tehdit etmeye de başladılar, bilim adamlarını akıl almaz suçlarla itham ettiler, ağır siyasî suçlardan yargıladılar ve sürgüne gönderdiler”²⁸ ifadelerini kullanmıştır.

Ülkedeki siyasî ideoloji, 1950-1980 yılları arasında her şeye müdahil olmuştur. Kırgızistan’ın Rus Hükümeti’ne katılması da, halkların kardeşliği etrafında şekillendirilmeye çalışılmıştır. Bu durum, Kırgızistan'da yazılan akademik yayınlarda, “Kırgız halkı Rus Hükümetine gönüllü olarak katıldı” şeklinde yer almıştır.

1986 yılında Kırgızistan’daki tarih kitaplarına, “Kırgızistan'ın Rus yönetimine gönüllü katılması ve bunun gelecekteki sonuçları (1855-1917)” adıyla bir bölüm eklenmiş ve bu bölüm akademik olarak da yayımlanmıştır. Bu bölümde, “Kırgız halkının, kardeşi olarak gördüğü Rus halkına katılmak istediği ve bu arzusunun gerçekleştiği” yazmaktadır²⁹. Görüldüğü üzere Rus hükümeti, uyguladığı baskı ile Kırgızistan'ın yanaşma sürecini çarpıtmıştır. Kırgızistan'da yaşanan sömürge dönemi ve onun getirdiği afetler, tarihsel süreç içerisinde değerlendirilememiştir.

---

²⁷ Camgırçinov, B.D., Kırgızistan’ın Rus Hakimiyetine Kendi İsteğiyle Girmesi— Frunze, 1963.

²⁸ Üsenbayev, K., Tarihi Gerçek — Doğruluğa İhtiyacı Var. //KM.—1989.—16 Kasım.

²⁹ Kırgız SSCB Tarihi. —T.2.—Frunze 1986,—26. s..

BİRİNCİ BÖLÜM

19. YY'DAKİ KIRGIZ-RUS İLİŞKİLERİ

1.1. Kırgızistan ve Rusya Arasındaki İlk Diplomatik İlişkiler

19. yüzyılda Kırgız halkı, yaşadıkları bölgelerde siyasî yönetimin etkisi altına girmiş ve sıkıntılı günler geçirmiştir. Kırgızistan'ın güneyinde yer alan Fergana Vadisi'nde yaşayan Kırgızlar, Hokand Hanlığı'nın baskısı altında kalmıştır. Kırgızistan'ın kuzey bölgelerindeki Kırgızlar ise, bu dönemde boylara ayrılmış ve her boy kendi siyasetini yürütmüştür. Kendi idarelerini yürüten boy beyleri arasında tarihi öneme sahip olan şahsiyetler; Tımbek, Berdike, Bürgö Alp, Tüleberdi, Cayıl, Kanay, Cangaraç, Sadır, Canbolot, Kaçıke, Taylak, Tınay, Atake, Esengul, Ormon, Birnazar ve Bekmurat'tır³⁰.

Kuzey ve Güney bölgeleri siyasî olarak ayrı olsalar da, kendi aralarında güçlü etnopolitik, geleneksel ve manevi bağlara sahiptir. Kuzey Kırgızlarının Fergana Bölgesi'nde yaşayan Kırgızlarla ilişki kurmasının en önemli sebebi, o dönemin siyasî olaylarıdır³¹.

Kırgız boylarının dağınık olması, etrafındaki düşmanların işini kolaylaştırmıştır. Bu nedenle kuzeyde yaşayan Kırgızlar tehlike altına girmiştir. 1758 ve 1760 yıllarında Çin İmparatorluğu'nun Kırgızları sömürgeleştirmeye yönelik siyasî hareketleri ve Kazak boylarının saldırıları, Kırgızların düzenini iyice bozmaya başlamıştır. Rus İmparatorluğu'nun bu durumu kendi lehine kullandığı açıkça söylenebilir.

Rus İmparatorluğu 18. yüzyılın sonlarında, Asya'daki göçebe halkları himayesi altına alma çalışmalarına başlamıştır. Örneğin; 1784 yılında II. Katerina, Kazakların Küçük ve Orta boylarının başındaki hanların göndermiş olduğu elçileri iyi bir şekilde ağırlaması için, A. A. Vyazemskiy'i görevlendirmiştir. Kazak beylerinin yardımıyla göçebe halkları Rusya'nın himayesi altına çekme görevi ise, Ufa ve Sibirya'dan sorumlu Vali Apuhtin'e verilmiştir³². Bu görev sadece Kazak beylerine değil, Jeti-Sulu Kırgız

³⁰ *Soltoev, B.*, Kızıl Kırgız Tarihi. Bişkek: Kıvılcım Endişesi, 1993.—1. Kitap. —167-175- s..

³¹ *Attakorov, S.*, Tagay Bey (Tarihsel Makale).-Bişkek, 1994.-7-11,48,62,67. s.; Aynı Yazar.. Taylak Alp.-B.,1994.-11- s..

³² *Ploskih, V.*, Saparaliyev D., / Sönbayev, K., El Vermek.//AT.—No 1.—1—103. s..

beylerine de verilmiştir. Bu durum nedeniyle bazı Kırgız beyleri, Rus Devleti'nden yardım istemek zorunda kalmışlardır. Böylece Rus-Kırgız ilişkileri, Atake Tınaybeyoğlu'nun St. Petersburg'a göndermiş olduğu elçi heyeti ile başlamıştır.

Rus İmparatorluğu'na gönderilmiş olan elçilik heyetinde, Abdrahman Kuçakov ve Şergazi görev almıştır. Abdrahman Kuçakov, tarihçi bir bilim adamıdır. D. Saparaliyev araştırmalarında, Abdrahman'ın adının "Karıganbay" olduğunu belirtmiştir. Alkuçak Buynakov ailesinin oğlu olarak, 1739 yılında Aksı bölgesinde dünyaya gelmiştir. Karıganbay Alakuçakov, 1780 yılında Sarıbagış boyunun beyi Atake Bey'e hizmet etmiştir. Abdrahman Kuçakov'un bazı kaynaklarda yazıldığı gibi Taşkentli bir tüccar olmadığı, Aksılı bir Kırgız olduğu ve Karıganbay Alakuçak'ın oğlu olduğu tespit edilmiştir³³.

Karıganbay'a Kırgız Elçilik Heyeti'nin başkanlık görevinin verilmesi, Atake Bey tarafından uygun görülmüştür. Çünkü daha önce Rusya'da yaşamıştır ve onların dilini bilmektedir. Bu nedenle, birçok konuda faydalı olacağı düşünülmüştür. Karıganbay'a, orada yaşayan Kırgızlar hakkında bilgi edinme ve uygun olursa onları Kırgız topraklarına getirme görevi verilmiştir³⁴. Şergazi ise bazı kaynaklara göre Atake'nin evlatlık oğludur ve bu konu birçok kişi tarafından kabul edilmektedir.³⁵

Rusya'ya giden elçi heyeti, Ombu'da iyi bir şekilde karşılanmıştır. Ancak II. Katerina, 29 Aralık 1785'te St. Petersburg'a gelen heyeti hemen kabul etmeyip, 15 Mart 1786 tarihine kadar bekletmiştir. Kabul ettikten sonra Elçilik heyeti başkanının hastalanmasından dolayı görüşmeler ertelenmiştir. Heyet, 14 Eylül 1788'de Kırgızistan'a dönme kararı almıştır. 1787 yılının başında A. A. Vyazemskiy, Rus İmparatorluğu'nun Kırgız elçilerini yeniden kabul edeceğini bildirmiştir. Onun mektubu, 1787 yılının Ekim ayında Muslim Agarev'in adamlarından olan Kazanlı bir tüccar aracılığıyla Atake Bey'e ulaşmıştır. Bu mektup, Çüy'ün Issık Ata köyünde resmi bir tören ile kendisine teslim edilmiştir. Elçilik heyeti dönene kadar Atake Bey, Ombu'ya tekrar bir elçi göndermiştir.

---

³³ *Saparaliyev, D.*, Rusya'ya Gönderilmiş İlk Elçi Kimdi?//SK.— 1991.—20 Kasım. Aynı Yazar. Rus Hükümeti'ne Tyan-Şan Kırgızları'nın Grup Olarak Katılması (XVIII. Yüzyılın Ortası)//ИАHKCCPOH. — 1988.—No 4.— C.3—9.; Aynı Yazar. XVIII. Yüzyılda Kırgız Halkının Ruslarla ve Komşu Halklarla İlişkisi.-B.,1995.-117-120. s..

³⁴ *Saparaliyev, D.*, XVIII. Yüzyılda Kırgız Halkının Ruslarla ve Komşu Halklarla İlişkisi.-B.,1995.-117-120. s.. Aynı Yazar Halk Akıllığı -17. s.

³⁵ *Stamov, A.*, Sefer .,1992.- 4. s..

Bu kez Karırganbay'ın oğlu Satımbay, 1788 yılının yazında yola çıkmış ve 2 Ağustos'ta Ombu'ya ulaşmıştır. Ama o gelinceye kadar Sibiry Hükümeti'ne, "Atake'nin oğulları Soltonoy'un ve Bayşükür'ün, M. Agarev'in kervanını yağmaladıklarına" dair yanlış bilgi verilmiş ve bu bilgi araştırılincaya kadar elçi heyeti ve Satımbay rehin tutulmuştur. Karırganbay Alkuçakov, soruşturma bitmeden 1789 yılının haziran ayında vefat etmiştir. Soruşturma ise 1793 yılının sonunda sonuçlanmıştır. Kervanı yağmalayanların Atake'nin oğulları olmadığı, Kazak Beyi Kudaymendi'nin adamları Tairberdi ve Akoçkor, olduğu anlaşılmıştır. Bunun sonucunda Sibiry Hükümeti, Karırganbay'ın oğlu Satımbay'ı serbest bırakmış ve Satımbay kendi ülkesine doğru yola çıkmıştır. Bu sorgulama sonucunda Rusya Devleti'nin Atake'ye olan güveni artmıştır.

İlk elçilik heyetinin gönderilmesi, Kırgız-Rus ilişkilerinin pekişmesi açısından önem taşımasa da tarihi açıdan önemlidir. Atake Bey'in amacı Rusya'ya katılmak değil, onlardan destek almaktı. Ayrıca Orta Asya'dan ve Doğu Türkistan'dan Rusya'ya giden kervanların, Kırgız topraklarından geçmesini de sağlamak istemiştir. Bu tarihi olay, Rusya'nın Kırgızistan'ı ele geçirmesinin yolunu açtığı gibi, bazı Kırgız beylerinin de iç ve dış siyasette Rusya'ya yaklaşmasına neden olmuştur³⁶.

Tarihi kaynaklarda 1813 yılına kadar Kırgız-Rus münasebetlerinden bahsedilmemektedir. 1813 yılında Sibiry Vadisi yöneticisi olan G. İ. Glazepanap'ın desteğiyle, tüccar Mirkuban Niyazov'un kervanı Issık Göl ve Doğu Türkistan'a gönderilmiştir. Bu kervanın gönderilirken siyasî menfaatler ön planda tutulmuştur. Bu nedenle tercüman ve casus A. L. Bubenov, propaganda yapmak üzere kervana katılmıştır³⁷.

Issık Göl bölgesine gelen kervan, Bugu boyunun beyleri tarafından iyi bir şekilde ağırlanmışlardır. A. L. Bubenov'un Rusya lehine yürüttüğü faaliyetler sonucunda Kırgızlar tarafından Sibiry'ya yeni elçi heyeti gönderilmiştir. Bu kez Bugu boyundan Şeralıoğlu

---

³⁶ Bu olay neticesinde, 18. yüzyılın sonunda ve 20. yüzyılın başında, Tanrı Dağları bölgesinin ticaret için önemli bir yol olması, Rusya'nın ilgisini çekmiş ve Kırgızların propaganda ile Rusya'nın himayesine girmeye başladığı son araştırmalarda tespit edilmiştir. (bk.: *Saparaliyev, D.*, Kırgız Halkının İlişkisi. — 128, 131—144. s.)

³⁷ *Tabışaliyev, S., Ploskih B.M., Usenbayev K.U.* Kırgızistan'ın Rusya'ya Katılması: Kaynaklar, Süreç ve Sonucu // ИАХКССРОН.—1990, № 2.—63. s.

Koyçubek ve Niyazbekoğlu Cakıpbek temsilci olarak gönderilmiştir³⁸. Bu heyet, 5 Ocak 1814'te Semey Kalesi'ne, oradan da Tobokolskiy'e gitmiştir. Bu kez gönderilen elçilik heyetinin amacı, St. Petersburg'da "Rus Çarı'na boyun eğmek ve ona tabi olmak"tır³⁹. Bu amaçla yola çıkan Koyçubek ve Cakıpbek, yüzbaşı rütbesine yükseltilerek, değerli hediyelerle ödüllendirilmişlerdir.

Tüccar F. Seyfulin, Batı Sibirya Genel Valisi P. M. Kapseviç'in verdiği görevle, 1821 yılında Bugu Boyu Yaylası'na gelmiştir. Amacı, Kırgızları elçi göndermeye ikna etmektir. Bunun üzerine Belek boyundan Şeralı Bey'in evlatlık oğlu Galcebek, ikinci kez elçi olarak Sibirya'ya gönderilerek, Belek boyunun Rusya'nın himayesine girmek istediğini bildiren mektubu teslim etmiştir⁴⁰.

Bugu boyundan başka boylar da Rusya'ya elçi göndermeyi düşünmüşlerdir. Bunun sonucunda 1824 yılında, Arık boyundan Olcobayoğlu Akılbek, Belek boyundan Şeralıoğlu Algazı, Celden boyundan Capalakoğlu Alimbek elçi olarak Ombu'ya gönderilmiştir⁴¹. Bu heyet, Rus kervanlarının yağmalanmasını önlemek için Ombu Hükümeti'nden, Issık Göl'de bir kale inşa etmesini ve burada Kazaklar ve Ruslardan oluşan bir ekip kurmasını talep etmiştir⁴². Bu talebi kabul eden Ombu Hükümeti, 1825 yılında T. V. Nyuhlov önderliğinde, Kazaklardan oluşan bir ekibi Issık Göl'e göndermiştir. Böylece, Olcobay Bey'in köyünde Cırgalan Irmağı'nın kenarında, elçilerin katılımıyla bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda, Batı Sibirya Genel Valisi P. M. Kapseviç'in mektubu okunmuştur. Bu sırada Hokand Hanlığı, kendi çıkarlarını

---

³⁸ Koyçuyev, A., tez araştırmasında; 1813 yılında elçilik görevinin Bugu boyundaki herkesin isteği olmadığını, sadece Belek kabilesinin isteği olduğunu dile getirmiştir. (*A.K.Koyçuyev. XIX. Yüzyılda Kuzey Kırgızistan'ın Dış Siyasî İlişkileri: (Arap Yazılarındaki Yerli Kaynaklara Göre) //07.00.02 —Kırgızistan Tarihi Mesleği Alanındaki Doktora Tezinde Yazılmış —Bişkek, 1996.—28. s.*)

³⁹ Rusya Federasyonu Merkez Devlet Tarih Arşivi.—1263-f.—1-op. —58, 453. s.

⁴⁰ *Koyçuyev, A.K., XIX. Yüzyılda Kuzey Kırgızistan Halkının Dış Siyasî İlişkileri //Tez işi. —31. s.*

⁴¹ Elçiliğin gönderilmesinde ve Bugu Beyleri'nin Rusya'ya dahil edilmesinde o dönemde Kırgızistan'da olan kervan başçılarından Semey tüccarı Popov, Tatar tezgahatçı Fayzulla Seyfulin isimli burjuva Pilenkov, Kazak Sultanı Gali Adilov'un adamı Üsünbay Şükürov'un etkin rol oynadıkları görülmüştür.

(A.H.Hasanov. XIX. Yüzyıldaki Kırgızistan Tarihi'nden—Frunze, 1959 —28. s. ; Ç.Ç.Valihanov .Saray Müsteşarı Rafailov'un Eşliğiyle Tibet'ten Dönen Tatar Abdraşitov ve Seyfulin'in Dosyası // 5 Ciltten Oluşan Derleme —Alma-Ata, 1985.—2-t.—316—317. s.; V.V. Bartold Kırgızlar: Tarihsel Makale //Mek.—M.,1963.—2.c.—1.bölüm.—530. s.; A.K.Koyçuyev. XIX. Yüzyılda Kuzey Kırgızistan Halkının Dış Siyasî İlişkileri //Tez işi. —35—37. s..

⁴² *Konşin, N., Kırgız Heyeti 1824 Y. (Stepnoy Bölgesi'nin Tarihi İçin Kaynaklar, II) // 1900 Yılındaki Semipalatinsk Bölgesinin Hatıra Defteri. IV Baskı.—Semipalatinsk, 1900 —69. s..*

düşünmekteydi. Hanlıklarına katılmaları için propaganda yapan elçilerini ve beylerini bu bölgede dolaştırmaktaydı. F. K. Zibberşteyn günlüğünde, Kırgızların Hokand Hanlığı'nın himayesine girmek yerine, Rusya'ya katılmak istediğini ve Rus Hükümeti'nin taleplerini kabul edeceklerine dair söz verdiğini yazmıştır⁴³.

Sibirya Hükümeti başarısını sürdürmek için, 1827 yılında A. L. Lubenov'u tekrar Issık Göl'e göndermiştir. Mart ve Nisan aylarında Cırgalan ve Cuka-Too bölgelerine gitmiştir. Olcobayoğlu Akımbek, Alımbek ve Capalak ile görüşmüştür. Kırgız beylerine değerli hediyeler vererek, halkın yaşamı ve gelişen siyasî olaylar hakkında bilgiler toplamıştır. A. L. Lubenov, Bugu beylerinin Rus Hükümetine şükranlarını ifade ettikleri mektuplarla geri dönmüştür⁴⁴.

Hokand Hanlığı'nın siyasî etkisiyle Kırgız-Rus ilişkileri 1840 yılına kadar durmuştur. Kuzey Kırgız Boyları siyasî açıdan özgür oldukları için, Hokand Hanlığı'nın bu bölgelere etkisi kısıtlı olmuştur. 1827'den 1844'e kadar Kırgız-Rus ilişkileri durdurulsa da Kırgızistan'ın kuzey bölgelerinde feodal çatışmalar devam etmiştir⁴⁵.

Bu dönemde Kırgızlar, Hokand Hanlığı'na karşı sürekli ayaklanmışlardır. Örneğin 1821 yılında Talaslı Kırgızlar Kazak boylarıyla birlikte büyük bir ayaklanma gerçekleştirmiştir. İsyancılar, Çımkent ve Sayram şehirlerini ele geçirdiler ancak Hokand Hanlığı isyanı kontrol altına almıştır.

Bu dönemde siyasal olaylarda aktif rol oynayan kişilerden biri de Sayakların son beyi Iriskuloğlu Taylak'tır. Ağabeyi Atantay ile beraber Hokandlılara karşı isyanlar düzenlemiştir. Taylak Alp'in 1832 yılından itibaren Hokand Hanlığı'na karşı mücadele ettiği ve 1838 yılına kadar bu hanlığa karşı bağımsızlık mücadelesi verdiği son araştırmalarda tespit edilmiştir.⁴⁶ Kuzey Kırgızlarının Hokand Hanlığı'na karşı birlik olamamaları, Güney Kırgızları'nın, Hokand Hükümeti'ne katılmasına ve Kırgız halkının Hokand'ı devlet olarak kabul etmesine neden olmuştur. Bu nedenle Taylak Alp'in 1830

---

⁴³ Hekim Zibberşteyn'in Notları // ИА. (bilgi Ajansı)—1936 —No 1.-249. s..

⁴⁴ Ploskih, V.M., Kırgız-Rus İlk Elçilik İlişkisi (1784—1827 y.) —Frunze,1970.—74—83. s.

⁴⁵ Dönemi anlatan ilk Kırgız tarihçi B.Soltonoyev 'Kuzey Kırgızları, bir araya gelemedi' demiştir. Kızıl Kırgız Tarihi.-1.kitap-192. s..

⁴⁶ Attakırov, S., Taylak Alp -85. s..

yılında Hokandlılara karşı isyan girişimleri, bir kısım göçebe Narınlı'yı ve güçsüz halkı kapsamıştır.

19. yüzyılın 40'lı ve 50'li yıllarında varlığını sürdüren Kuzey Manabları'ndan Sarıbağış Beyi Niyazbekoğlu Ormon Han'ın dönemi, siyasî açıdan önemli sayılmaktadır. Çünkü bu dönem, birçok siyasî olayın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır⁴⁷. Bu dönemde Atantay ve Taylak'ın Hokandlılara karşı ayaklanmaları dışında Çüy, Issık Göl, Koçkor ve Cumgal bölgeleri oldukça sakin bir dönem geçirmiştir⁴⁸. Kuzey Kırgız Boyları'nın kendi aralarında görüş ayrılıkları olsa da, bu durum çatışma aşamasına gelmemiştir. Tınay boyunun beyi Cantay, Hokand Hanlığı'na yakın olmasına rağmen Ormon'a boyun eğmiştir. 19. yüzyılın 40'lı yıllarında Bugu Boyu'nun beyleri olan Borombay ve Balbay, sanki Hokand Hanlığı'na bağılıymış gibi hareket edip Rusya'yla siyasî bir ilişki kurmuşlardır. Bu iki bey, Rus Hükümeti'nden yardım bekledikleri için Ormon'u dikkate almamışlardır⁴⁹. Ormon ile dünür olmalarına rağmen, onun yönetimini tanınamışlardır⁵⁰. Bu sebeplerden dolayı Bugu ile Sarıbağış arasında bir çekişme ortaya çıkmıştır.

1842 – 1844 yılları arasında Hokand Sarayı'ndaki taht kavgalarının⁵¹ artması nedeniyle, Hokand Hanlığı'nın Kuzey Kırgızları üzerindeki siyasal etkisi azalmıştır⁵². Bu

---

⁴⁷ Ormon'un han olarak seçilmesi, birçok araştırma yazılarında yer almaktadır. B. Soltonoyev'in "Kızıl Kırgız Tarihi" kitabının 1. cildinin 195. s.sında "Ormon, 39 yaşında, 1830 yılında Koçkor'un sonu olan Orta-Tokoy'da han oldu." şeklinde yazılmıştır. Diğer eserlerde 1840 yılında Bugu Sarıbağış, Sayak, Solto, Saru, Kuşçu, Çerik ve başka boyların beylerinin katıldığı Ketmaltı'daki Tarmal-Tazda'ki (Şu anki Balıkçı şehrinin yeri) toplantıda han olduğu yazılmıştır. (*A.Talizin*. 1898 Yılı için Semirçen Bölgesi'nin Statik Komitesi'nin Hatıra Defteri. —T.2. — Verniy, 1898 — 27. s.. B. D. Djamgırçinov. Siyasal Tarihin Makalesi—84. s.; *Üsenbayev, K., Ploskih, V., Saparaliyev D.*, El Vermek //AT.—1989.—№ 1.—109. s.; *Kençiyev, C.*, Gerçek Olay Esasında Yazılan Olay ve Cantay Han'ın Biyografisi //ZK.— 1996. yıl—2 Ocak.) Biz iki olayda da tarihsel olgu olduğunu düşünmekteyiz. Ormon Niyazbekoğlu, 1840 yılında Kuzey Kırgız Boyları'nın tanınmaya başlamasıyla, Kırgızları bir çatı altında toplamaya çalışarak kendisini ikinci kez han ilan etmiş olabilir.

⁴⁸ Soltonoyev, B., "Kızıl Kırgız Tarihi"—1.kitap.—197. s..

⁴⁹ Ormon'un kızı Kulan, Borombay'ın oğlu Ömürzak'ın eşiydi.

⁵⁰ 19. Yüzyılın 40'lı yıllarında Belek, Arık, Celden, Kıdık vb. Bugu boylarını toplamış ve kendisi bu toplantıda bey olmuştur. (*Urstanbekov, B., Çoroyev, T.K.* Kırgız Tarihi...—104—105. s..

⁵¹ 1842 yılında Kırgız beyi Nüzüp'ün desteğiyle Şeralı'nın tahta çıkması, 1843 yılında Nüzüp'ün öldürülmesi, 1844 yılında 14 yaşındaki Kudayar'ın han olması, Kırgız-Kıpçak beyi olan Musulmankul'un iktidara geçmesi.

⁵² Hokand'daki siyasî durumdan yararlanarak Issık Göl'de yaşayan Kırgız Boyları, 1842 yılında Karakol, Barskon, Konur-Ölen Nehri'nin kenarındaki Hokand Kaleleri'ni yok ederek, Hokand hakimiyetinden kurtulmaya başlamışlardır.

durumu fırsat bilen Borombay, 1844 yılında Rus Hükümeti ile yakınlaşmaya başlamıştır. Bu yakınlaşmanın en önemli amacı, Kazakların zulmünden, Hokand Hanlığı ile Çin İmparatorluğu'nun boyunduruğundan kurtulmak için Rusya'dan destek almaktır. Borombay'ın yapmış olduğu bu hamleler, Rusya tarafından da kabul görmüştür. Borombay, Batı Sibirya'ya yazdığı mektupta, Rusların himayesine geçmek istediğini ve bağlılığını bildirmek için St. Petersburg'a bir elçi heyeti göndermek istediğini bildirmiştir. Buna ek olarak, önceki elçi heyeti gibi Sibirya'dan geri gönderildikleri takdirde üzüleceğini de mektubuna eklemiştir⁵³. Buna rağmen I. Nikolay, Borombay'ın teklifini uzaklık ve asker azlığı bahanelerini kullanarak kabul etmemiştir.

Borombay'ı Rus Hükümeti'nden destek almaya mecbur kılan başka bir durum ise Kenesarı Kasımoğlu'nun 1845-1847 yılları arasında Çüy'de yaşayan Kırgızlara yaptığı saldırıları olmuştur⁵⁴. Kenen Han'ın 1847 yılının ilkbaharında Kırgız topraklarına yaptığı seferler nedeniyle Çüy, Koçkor ve Cumgal'da yaşayan Sarıbağış Beyleri Ormon ile Cantay, Solto'don Cangaraç Bey, bu saldırılarla baş edemedikleri için Sibirya'ya mektup göndermek zorunda kalmışlardır. Yazdıkları mektuplarda, 40 bin çadırılık halkının "Rusya'nın egemenliği altına girmeye niyetlendiğini" belirtmişlerdir. Bu mektuplara cevaben Sibirya Hükümeti, "Kenansarı ile olan çatışmada, Kırgızları destekleyeceğini" bildirmiştir⁵⁵. Rusya'nın çatışmalarda bu boylara destek vermesiyle, Kenensarı ve kardeşi Nooruzbay ölmüştür. Bu çatışmalarda, Kazakların yenilmesinde, Ormon'un payı oldukça fazladır. Bundan dolayı Ormon, kuzey bölgelerinde büyük bir itibar kazanmıştır⁵⁶. Bugular ve Sayaklar, bu çatışmalara pek destek vermemişlerdir. Çünkü Borombay'ı destekledikleri için, Ormon Han'la araları pek iyi değildi. Bunun yanı sıra Bugu boyu, Rus Hükümeti'yle iyi ilişkiler kurmuştu. Borombay, Çin İmparatorluğu ile de iyi bir

---

(Kara Kırgızlar Hakkında Bilgi //Notlar, Russkoe Geografiçeskoe Obşestvo (Rus Coğrafya Topluluğu).— St. Petersburg 1851, 5.kitap.—141. s..)

⁵³ Arhiv Vneşney Politiki Rassiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi) . —Ana Arşiv Vakfı.—1-7. 1844—1863. —1.iş.—1-2. s..

⁵⁴ Kırgızların Kene Han'a karşı mücadelesine aşağıdaki eserlerden bakabilirsiniz: Kırgızistan SSCB'nin Tarihi —61—62. s.; *Ömürbekov, T.N., Çorotegin, T.K.*, Kırgızların, Kırgızistan'ın Yeni Dönemdeki Tarihi —74—83. s.; B.Soltonoyev "Kızıl Kırgız Tarihi" —2.kitap.—4—14. s..

⁵⁵ Kırgızların İlişkisi —77. s.

⁵⁶ Ploskih V., Üsenbayev K., Saparaliyev D. El Vermek. //AT.—1989.—№ 1.—109. s..

siyaset yürütmeyi amaçlıyordu ⁵⁷. Kırgız boyları arasındaki bu tür anlaşmazlıklar, birliklerinin bozulmasına neden olmuştur.

Cantay Karabekoğlu, Ormon Han ile bir anlaşma yaparak 1847 yılında Ombu'ya bir elçi göndermiştir. Elçi heyetinin başına Kalıgul Alıbekoğlu getirilmiştir ⁵⁸. Bu elçilik heyeti iki amaçla gönderilmiştir. Bu amaçlardan ilki, Rus Hükümeti tarafından esir alınan Töregeldi'nin kurtarılması⁵⁹; ikincisi ise Hokand Hanlığı'nın baskısından kurtulmaktır. Elçilik heyetine, Rusya tarafından destekleneceklerine dair sözler ve değerli hediyeler verilmiştir. Heyet daha sonra ülkelerine geri dönmüştür⁶⁰. Borombay, 1848 yılında Rusya'dan bir talepte daha bulunmuştur. Bu talep, "Rusya'nın Issık Göl'de yaşayan boylar arasındaki sürekli çatışmayı bahane ederek, orayı egemenliği altına almasını" amaçlıyordu. Borombay'a göre Hokand Hanlığı ve Çin İmparatorluğu oralarda artık üstünlük kuramayacaktı⁶¹.

Bugu beyi Borombay, yıllar ilerledikçe Ormon'la karşı karşıya gelmiştir. Borombay yüzünden Ormon, Kırgızlar arasında gücünü pekiştirmek zorunda kalmıştır. Bu nedenle Rus Hükümeti'nin de desteğiyle Kazaklarla olan çatışmayı sona erdirmeyi, prestij kazanmayı, Kuzey Kırgızları'nı birleştirmeyi ve han olmayı hedeflemiştir. Bu amaçla, 23 Mart 1852'de Rusya İmparatoru I. Nikolay'a bir mektup göndermiştir.

---

⁵⁷ 1840 yılının sonunda, Çin Devlet belgesi olan "Kırmızı Ateş" belgesi almıştır. (*Coldoşev, R.*, Ormon Han'ın Otobiyografisi. //Alam.— No 10—11.—1992.—4—5. s..)

⁵⁸ Kalıgul Alıbekoğlu (Bazen Kubatoğlu diye yazılmıştır.) 1899 yılında ölmüştür. O Kenesari'nin ekibi ile çatışmaya katıldığından, o çatışma hakkındaki bilgileri, 1895 yılında B.Soltonoyev'e anlatmıştır. (B.Soltonoyev "Kızıl Kırgız Tarihi"—1.kitap—208. s..)

⁵⁹ Bu amacı gerçekleştirmek için Kenesari'ya daha önceden düşman olan Kazak Sultanı Rüstem ve Merkeli Supatay Bey'in önerisi ile Cantay, Sibiryaya Yönetimi'ne Kene Han'ın kesilmiş başını göndermiştir. (*R.Coldoşev.* Ormon Han Otobiyografisi — 4. s.) Bu yaptıklarından hoşnut olan Rus Hükümeti, daha sonraki dönemlerde Töregeldi'yi kurtarmaya yardım edecektir. B.Soltonoyev; Töregeldi'nin, Kene Han'ın ikinci saldırısında (1847 yılında) esir alındığını yazmıştır. (B.Soltonoyev "Kızıl Kırgız Tarihi"—2.kitap.— 11. s.) Töregeldi'nin torunu Satayoğlu Boşkoy'un söylediğine göre Alp, 1846 yılında esir alınmıştır, 1848 yılında İle kenarında yer alan Er Mukan'da esir olarak yaşamaya devam etmiştir. (Töregeldi. //CC.— 1991.—15 Ocak.—11. s.). Töregeldi, Kene Han öldükten sonra serbest bırakılmamıştır, daha sonra İle Kazakları'nın esiri olmuştur.

⁶⁰ Bartold, V., Kırgızlar— Soç.—T.2.—Ç.1.—9. s. Bunun dışında Rus Hükümeti, Ormon Han'a Yarbay rütbesi vermiştir, Kene Han'a karşı yapılan çatışmaya katılan 12 alp ise altın madalyayla ödüllendirilmiştir. (M. Venyukov. Cüy ve Zaliy Bölgeleri Makalesi — 140. s.) Altın madalyaları Ormon, Cantay, Kenesari'yi esir alan Kalça Alp, Kenesari'nin başını kesen Kocobek, kesilen başı Ombu'ya götüren Kalıgul almıştır. (Bakınız: Arhiv Vneşney Politiki Rassiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu dış politikası arşivi). —Ana Arşiv Vakfı.—1—7. 1844—1863. —1.iş.—1. s.; *R.Coldoşev.* Ormon Han Otobiyografisi —4—5. s..)

⁶¹ Bu başvuru, Genel Vali'nin "Zamanı geldiğinde yapılacağını bildirdiği" mektubu ile bitmiştir. (bk.: Arhiv Vneşney Politiki Rassiyskoy Federatsii - Rusya Federasyonu dış politikası arşivi.—Ana Arşiv Vakfı-1—7. 1844—1863. —1.iş.—11—12. s..)

Mektupta, İle kenarında yaşayan Kazak boylarından Duğlat ve Alban'ın, Rus hakimiyetinden Hokand Hanlığı'nın hakimiyetine geçtiğini bildirmiştir. Mektuba, Sarıbağış boyunun boş yerlere yerleştiklerini, Kazakların buralarda ekin ekilmesine engel olduklarını, İle'nin güneyini Kırgızlara verdikleri takdirde Küngöy, Teskey, Çüy, Narın, Koçkor, Cumgal ve Ketmen-Töbe'deki Kırgızları buraya göç ettirebileceğini sözlerine eklemiştir. 20 Nisan'a kadar mektuba cevap bekleyeceğini, cevap gelmemesi hâlinde geri döneceğini de yazmıştır⁶². Mektup incelendiğinde, Ormon'un geri döneceğine dair verdiği bilginin "Rusya'nın egemenliğini altına girmek" anlamına gelmediği söylenebilir. Burada dikkatimizi çeken durum ise, Rusya'nın hakimiyetinden kaçan Duğlat ve Alban'lara öğüt vermesidir. Ayrıca Rus Hükümeti'nden toprak talep ettiği de söylenebilir. Ancak Rusya'dan yanıt geç gelmiştir. Bunun üzerine Dışişleri Bakanı, 3 Haziran 1852'de Batı Sibiryaya Genel Valisi G. H. Gasford'a bir mektup göndermiştir. Mektupta, Kara Kırgız Ordası'nın beyi Ormon Niyazbekoğlu'nun Rus Hükümeti ile bir anlaşma yapmadan, İle Irmağı'nın diğer yakasına yerleşmesinin doğru olmadığı yazılmıştır. Ormon'un isteğinin gerçekleşmesi durumunda, Kazaklar ile Kırgızlar arasında büyük çatışmaların yaşanacağı belirtilmiştir⁶³.

1853 yılının yaz aylarında G. H. Gasfor tarafından, Ulu Yüz Kazakları'nın temsilcisi binbaşı M. D. Peremişlskiy'e bir emir verilmiştir. Bu emir, "Sarıbağış Boy'unun beyi Ormon'un, İle Bölgesi'nden göç etmediği takdirde Rusya'nın egemenliği altına geçmesi" yönündedir. G. H. Gasfor için Borombay'ın isteğini yerine getirmek, Ormon'un isteğini yerine getirmekten daha önemlidir. Çünkü Borombay'ın 15 bin çadırı varken, Sarıbağış boyunun 6 bin civarında çadırı bulunmaktaydı. Ayrıca Buguların bulunduğu yerleşim yerinde Kaşgar'a giden bir kervan yolunun olması, destek açısından Borombay'ı öne çıkartmaktadır⁶⁴. Bunun üzerine M. D. Peremişlskiy, İle'ye yerleşen Ormon'un köyüne bir ekip göndermiştir. Ormon Han, Rusya hakimiyetine geçmeyi istememiştir ve bu nedenle yemin etmek ve bağlılığını bildirmek için okuma yazma

---

⁶² Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno-İstorіçeskiy Arhiv (Rusya Devlet Tarihi Arşivleri) —38.Vakıf. — 8-op.—19.ış.—6—9. s..

⁶³ Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voенno-İstorіçeskiy Arhiv (Rusya Devlet Tarihi Arşivleri) —38-Vakıf — 8-op.—19.ış.—14—15. s..

⁶⁴ Ploskih, V., Üsenbayev, K., Saparaliyev, D., El Vermek —111. s..

bilmenin şart olduğunu, orada da öyle birinin olmadığını bahane göstermiştir. Yemin ve bağlılık törenini sonraya ertelemiştir⁶⁵.

10 Ağustos 1853 yılında Ormon, Rus Hükümeti'ne bir mektup yazmıştır⁶⁶. Mektupta, yetkililere teşekkürlerini sunmuştur. Ayrıca Pişpek Kalesi'nin yöneticisi olan Atabek'ten "Ruslarla savaşağız siz de hazırlıklı olun" yazılı bir mektup aldığına, bu yüzden yemin etmeye gelemediğine, güvenilir adamlarından Çal Tügölbayev Bey'i gönderdiğine ve verdiği sözün geçerli olduğuna dair ifadelere de yer vermiştir. Durum sakinleştiğinde, halkıyla bir toplantı yapacağını, toplantıda çıkacak karara göre nereye bağlı kalacaklarını öğrenince haber vereceğini, daha sonra kaleye gelip ant içebileceğini de söylemiştir⁶⁷. Ormon Han'ın "Hokand Hanlığı'nın Rusya ile savaşımaya hazırlandığını" söylediği haber, doğru değildir. Çünkü Hokand Hanlığı, iç karışıklıklar yaşamaktadır. Ormon'un yaptığı, Rusya'ya bağlılığını geciktirme çabasından başka bir şey değildir.

19. yüzyılın 50'li yıllarının başında, Rusya'nın, Kırgızistan'ı işgal etmesi için birçok elverişli ortam oluşmuştur. 1840'lı yıllarda Ormon'un hanlık kurma çabası, Borombay'ın Rus Hükümeti ve Çin İmparatorluğu ile ilişki kurması, Issık Göl'deki Hokand Hanlığı'na ait kalelerin Kırgızlar tarafından yok edilmesi ve Hokand Hanlığı'na karşı çıkarılan ayaklanmalar, Rus Hükümeti için yeterli zemini hazırlamıştır. 1842-1844 yılları arasında Nüzüp ve 1844-1853 yılları arasında Musulmankul önderliğinde yapılan Kırgız ve Kıpçak beylerinin iktidar mücadeleleri nedeniyle, Kuzey Kırgızistan'da liderliği sağlamlaştırma ve Rusya'ya karşı savaşma fikri başarılı olamamıştır. Bu durum Rusya'nın Kırgızistan'ı işgal etmesini kolaylaştırmıştır.

1853 yılında Orta Asya'yı işgal etmek için uygun şartları oluşturmak amacıyla, Orenburg ve Sibiryâ bölgelerini birleştirme fikri ortaya atılmıştır. 1854 yılında hükümetin

---

⁶⁵ *Coldoşev, R., Ormon Han Otobiyografisi —10—11. s..*

⁶⁶ Ormon'un 1852-1853 yıllarında Rus Hükümeti'ne yazdığı iki mektup vardır. Bu mektuplardan A.H.Bernştam "Kırgız Halkının Askeri ve Uluslararası İlişkisi Tarihinden" adlı makalesinde bahsetmiştir. Makalede, "Ormon Han tarafından yönetilen Sarıbağışların, 1847 yılında Rusya'nın egemenliği altına girdiği" yazılmıştır. Bilim adamı bu bilgiyi, Ormon, Cantay ve Cangaraç'ın, Kenensarı'nın saldırısına karşı Rus Hükümeti'ne 1847 yılında yazdığı mektuptan almış olabilir.

⁶⁷ Rossiyskiy Gosudarstvennyy Voenno-İstoriçeskiy Arhiv. (Rusya Devlet Tarihi Arşivleri) —38-vakıf.— 8-on.—19.iş.—43—48. s.lar;. Ormon'un bu mektubu, 1956 yılında yayınlanmıştır. Kırgızistan Tarihi Ders Kitabı'nda Kuzey Kırgızları'ndan Rus Hükümeti'ne ilk olarak Sarıbağış Boyu'nun girdiğine yönelik yanlış bir bilgi yer almıştır. (A. H. Hasanov. XIX. Yüzyıldaki Kırgızistan Tarihi.—Frunze, 1959.—36. s..)

özel komitesinin emriyle gerekli karar alınmış ancak Kırım Savaşı nedeniyle bu gerçekleştirilememiştir.

1.2. Kırgızlar ve Ruslar Arasındaki Sosyo-Ekonomik ve Kültürel İlişkiler

1854 yılının yaz mevsiminden itibaren, Verniy (Almatı şehri) Kalesi inşa edilmeye başlanmıştır. Kaleyi inşa etmedeki amaç, Kuzey Kırgızların Rusya himayesine geçmesi için uygun koşulları oluşturmaktır. 4 Eylül 1853'te Borombay Bekmuratov'un yönetimindeki Bugu boylarının beyleri; Koyçubek Şeralıoğlu, Muratalı Birnazarov, Acıbay Şapıkoğlu, Sarıbek Sasıkeoğlu, Semek - Atake Bikumin ve Balbay Eşkocoğlu gibi Issık Göllü beyler, Batı Sibiryaya Genel Valisi G. H. Gasford'a tekrar mektup göndermişlerdir. Bu mektupta, "Bugu Boyları, dört bir yandan kuşatılmış durumda, hangi yönden saldırılabilecekleri belli değil, bu yüzden korkmaktayız. Hokand Hanı ile Taşkent Beyi Mübaşir M. D. Peremişlskiy Issık Göl'e geldi. İle'nin karşı yakasındaki Rusları oradan uzaklaştırmak için ellerinden gelen her şeyi yapacaklarını söylediler." ifadeleri geçmektedir⁶⁸. Buguların Rusya uyuşmasına geçirilmesini resmen onaylayan "Yemin etme töreni"nin Ombu'da yapılması da istenmiştir. Ancak G. H. Gasford, bunun gerçekleşmesi için henüz erken olduğunu belirtmiş ve Koyçubek'i geri göndermiştir. Hükümet ile Dışişleri Bakanlığı bu olayı öğrenince, 12 Ocak 1854'te Issık Göl temsilcilerinin Ombu'da ant içmeleri ve Rusya uyuşmasına geçmeleri emrini vermiştir⁶⁹.

Ruslar, Buguları kendi himayesine geçirmeye çalıştığı sırada, Bugular ile Sarıbagışlılar arasında bir çatışma başlamıştır. Çünkü Ormon Han, hanlığa aday gösterildiğinde, Borombay bu adaylığı kabul etmediği için onu düşman olarak görmüştür. Bu nedenle Ormon, Issık Göl'ün güney bölgesini, Teskey Ala Dağı'nı ve çevresini, özellikle Borombay'ın yaylası olan Kızıl Ünkür'ü işgal etmek istemiştir⁷⁰.

Bugu ve Sarıbagış Boyları arasındaki çekişme, Ormon'un hanlığını pekiştirme çabalarına ve Kırgız boylarının egemenliğine karşı olan Rusya yanlılığına karşı bir

---

⁶⁸ Arşiv Vneşney Politiki Rossiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi).-1—7.1844-1863.-45-48. s..

⁶⁹ Arşiv Vneşney Politiki Rossiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi).-1—7. 1844-1863. -1.ış, 44. s..

⁷⁰ Ünlü Halk Ozanı Aldaş Cenikeoğlu "Ormon-Balbay" şiirinde, "İnsaf gitti Ormon'dan, birlik gitti Kırgız'dan. Issık Göl'üm, benim yerim olsun diye, Ormon yere göz arttı" diye yazmıştır. (Muras —223—224. s..)

mücadele niteliğindedir⁷¹. Bugu ve Sarıbağış arasındaki çatışma, Hokanlıların vergileri, Çin İmparatorluğu'nun Kırgız topraklarına göz dikmesi gibi siyasî durumlar, Borombay'ı çaresiz bırakmıştır⁷². Bu yüzden 10 Temmuz 1854'te Ombu'ya bir mektup yazmıştır. Koyçubek Şeralıoğlu'nu elçi olarak göndermiştir. Issık Göllü Kırgız Elçi Heyeti, 26 Eylül 1954'te Ombu'ya ulaşmıştır⁷³.

Borombay'ın 18 Temmuz 1855'te Bugu ile Sarıbağış arasındaki çatışmayla ilgili yazdığı mektupta, “Bugular, Rusya'ya elçilerini göndermeden önce, Ormon'un onlara saldırdığı ve bu saldırıda vefat ettiği” bilgisi yer almaktadır⁷⁴. Bugular ve Sarıbağışlılar arasındaki çatışmada masum insanlar ölmüş, köyler yağmalanmış ve Bugu Boyu'ndakiler, Tekes ve Kaşgar'a kaçmıştır⁷⁵. Bu çatışma Kuzey Kırgızların Rusya ile ilişkilerini 1860 yılına kadar bölmüştür. Issık Göllü Kırgızların Rusya'ya yanaşmasını sağlamıştır, Borombay Manap'ın ise çatışma sürecinde Rus Hükümeti'nden yardım istemesine neden olmuştur⁷⁶.

Ormon döneminde Sarıbağışlar, Hokand Hanlığı'nın yaptığı propagandalar nedeniyle Ruslarla olan ilişkilerini durdurmuştur. Ümetalı'nın başındaki beyler, Rusların karşısına geçmiştir. Bugulular ve Sarıbağışlılar arasındaki çekişme etrafında gelişen siyasî durum, Rus-Hokand ilişkisinin önünü açmıştır. Aynı zamanda Hokand Hanlığı, Rusya tarafına geçen Kırgızları cezalandırmak için bu bölgelere vergi tahsildarları göndermiş ve üstünlüğünü koruyup sağlamlaştırmaya çalışmıştır⁷⁷. Dolayısıyla Kırgız boylarının gönüllü olarak Rus tarafına geçmediği söylenebilir.

---

⁷¹ Çoroyev, T., Kırgızistan — Sömürge —104. s..

⁷² K. Şeralıoğlu'nun elinde onun yetkili olduğunu bildiren, Issık Göl'ün on iki boyunun mührünün basılı olduğu imzalı bir mektup vardı. (Sönbayev K. Tarihsel Gerçeğin Tespite İhtiyacı Var. Birinci Makale—KM.—1989.—16 Kasım.)

⁷³ Kırgızistan SSCB'nin Tarihi—Frunze,1986.—2.kitap—65. s..

⁷⁴ Coldoşev, R., Ormon Han Otobiyografisi — 5. s..

⁷⁵ Arstanbek Buylaşoğlu'nun söylediğine göre, “Ormon Han saldırısı, Issık Göl'deki Bugu halkına çok zor günler geçirtmiştir. Develer ile yük taşınmış, Andijan'a kaçmak zorunda kalmışlardır. Andijan'a giden Bugu halkı daha kötü günler yaşamıştır. Kaşgar'a giden Bugu halkı ise çaresiz kalmıştır.”—(Arstanbek. — Bişkek, 1994.—17—18. s.lar.)

⁷⁶ Bugu Boyu'nun Beyi Borombay'ın Rusya'ya yanaşmasına, Sarıbağışlıların saldırıları sonucunda olduğu, halk şairleri tarafından da dile getirilmiştir. Örneğin, Arstanbek Buylaşoğlu (1824-1878) “1858 yılında Borombay'ın ölümden önce “Ormon'un saldırısından kaçarak Ruslara sığınmamın nedeni oydu.” ifadelerini kullanmıştır (Arstanbek—110. s..)

⁷⁷ KazБМА (Kazakistan Merkez Devlet Arşivi. —2-f.—32.ış.—64—66- s.; B.Camgırçinov. Siyasal Tarihin Makalesi —58—59- s..

Bugu Boyu, Eylül 1854 tarihi itibariyle Rus vatandaşı olmak için yapılacak resmi yemin törenine hazırlanmıştır. Böylece Bugu Boyu, Rusya uyruğuna geçip Rus hükümetinin ve mirasçılarının liderliğini kabul etmiştir. Onların desteğini alıp Rus kervanlarını ve tüccarlarını korumuşlardır. Böylece, Rusların Kırgız topraklarında serbest ticaret yapmasına zemin oluşturmuşlardır. Hokand Hanlığı'na boyun eğmeyip Rus Hükümeti'nin egemenliğine girmişler ve Ulu Yüz Kazakları ile de iyi ilişkiler kurmuşlardır. Bununla birlikte, Buguluları yönetme görevi beylere bırakılmıştır. Onların başına “Büyük Manap” adıyla bir temsilci seçilmiştir. Büyük Manap, Ulu Yüz Mübaşiri'ne bağlılığını bildirerek önemli sorunları onun aracılığıyla çözmüştür. Büyük Manaplık görevi, yılda 343 ruble maaş ile Borombay Bekmuratoglu'na verilmiştir. Ulu Yüz Mübaşiri'nin verdiği karara istinaden, 10 Ocak 1848'de genel yönetim belirlenmiştir⁷⁸.

17 Ocak 1855'te Batı Sibirya Genel Valisi G. H. Gasford ile Kazak eğitimci Ç. Ç. Valihanov'un katılmasıyla, Koyçubek Şeralıoğlu yemin etmiştir. O yemin ile Rus Hükümeti'nin her istediğini yapmaya ve başka ülkelere baş eğmemeye söz vermiştir ve Kur'an-ı Kerim'i öpmüştür⁷⁹. G. H. Gasford, Koyçubek aracılığıyla Göl Manapları'na bir tebrik mektubu göndermiştir. Böylece 28 Aralık 1854 tarihinde Savaş Bakanlığı'nın emriyle, Borombay Bekmuratoglu'na “Yarbay rütbesi” verilmiştir⁸⁰. Fayzullo Nogayev, mektubu ve hediyeleri teslim etmesi için Borombay'a gönderilmiştir. Rusya uyruğuna geçme olayı resmi bir törenle gerçekleşmişse de gerçek hayatta bu durum benimsenmemiştir. Bu nedenle, Kırgız topraklarında sömürgecilik sistemi kurulmamış ve Kırgızlar Rus Hükümeti'ni sadece resmi olarak tanımıştır. Çünkü Sarıbağışlılar ve Bugulular arasındaki çekişme buna engel olmuştur.

Rusya'nın işgal politikasının ana eksenini, muhaliflerinin arasını açmak, birbirleriyle çatışmalarına uygun ortam hazırlamak idi⁸¹. Bu yüzden Ümötali, Bugu Boyu'yla

---

⁷⁸ Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi) –1-7 Ana Arşiv Vakfı.-1844-1863 -1. iş.-52-56. s..

⁷⁹ Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi) –1-7 Ana Arşiv Vakfı .-1844-1863 -1.iş.—67. s.

⁸⁰ Arhiv Vneşney Politiki Rossiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi) –1-7 Ana Arşiv Vakfı.-1844-1863 -1.iş.—68. s..

⁸¹ “Rus Hükümeti'nin egemenliği altına giren her boy, Rusya'nın desteğiyle başka boylarla savaşabilirdi.” (P. P. Semenov.Tyan Şan'a Sefer —2.kitap. —M., 1946.—142. s..)

çatışırken, Cangaraç ve Cantay'ı kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Ala Dağ vilayet mübaşiri M. M. Homentovskiy, Ulu Yüz Kazakları'ndan olan Cantay ile Cangaraç'a iftira atarak, köylerine yönelik saldırıları desteklemiştir. Bunu yapmasındaki amaç, Cantay ile Cangaraç'ın Ümetalı'ya yardım etmelerini engellemektir. G. H. Gasford da işgal politikasında kullanılan bu yöntemi beğenmiştir. Çünkü bu durum, Manapların kendi aralarında sürekli çatışmasına neden olmuştur. Böylece Kırgız topraklarını işgal etmek için elverişli koşullar sağlanmıştır. Rus Hükümeti'nin amacı, Issık Göl'de Rusya'nın üstünlüğünü sağlamak ve Hokandlıları oradan tamamen uzaklaştırmaktır. Bu nedenle 10 Mayıs 1856'da M. M. Homentovskiy, ekibi ile Vernıy'dan Issık Göl'e doğru yola çıkmıştır. Bu ekibin içinde ünlü Kazak eğitimci Ç. Ç. Valihanov da vardır. Santaş geçip Tüp'e vardıktan sonra, Kazakların Alban Kabilesi, Tazabek Bey, Bugu beyleri ve Borombay bir araya getirilerek aralarındaki husumetleri gidermek için bir toplantı yapılmıştır. Bu görüşmede, Issık Göl'e bir kale yapılması fikri de ortaya atılmıştır. Borombay, 1855 yılında yapılmasını istediği kaleyi, daha sonra istememiştir⁸². Borombay'ın amacı, dış saldırılara karşı yardım almak ve durum sakinleştiğinde bağımsızlığını ilan etmektir. Dolayısıyla Kırgızistan'ın Rusya'ya katılmasının gönüllü olduğu söylenemez.

Borombay, mevcut durum hakkında endişelenmeye başlamıştır ve M. M. Homentovskiy'in ekibinin gelmesini rica etmiştir. Gelmezlerse, kale yapım çalışmalarının durdurulacağını da bildirmiştir⁸³. Böylece Issık Göl'e yapılamadı ama Rus ekibi, Issık Göl'de bir keşif yaparak önemli stratejik bilgileri yanlarında götürmüştür. Issık Göl'ün batı bölgesinin haritasını çizmekte olan Jerebyatev ve Somov'un adamları, Haziran ayında Sarıbağlılar ve Bugulular tarafından saldırıya uğramışlardır. Bu olaydan önce de Bugulular, Şatı'da bulunan Rus postanesine saldırmıştır⁸⁴. Bu bilgiler, Issık Göl Kırgızları'nın kendilerini Rus uyruklu olarak kabul etmediklerini; Buguluların, kağıt üzerinde Rus Hükümeti'nin egemenliğine girdiğini göstermektedir.

Haziran ayının sonunda M. M. Hometonskiy ekibi ile Vernıy'a gelmiştir. O, dönünce Kazaklar ile Kırgızlar arasındaki çatışmalar da şiddetlenmeye başlamıştır.

---

⁸² *Djamgırçinov, B.*, Siyasal Tarih Makalesi—68. s..

⁸³ *ӨзБМА (Özbekistan Merkez Devlet Arşivi).*—715-f.—1-op.—17.ış.—43, 50.Belgeler.

⁸⁴ *Djamgırçinov, B.*, Siyasal Tarih Makalesi —69—70. s.lar.

Ağustos 1856'da Solto Boyu, Hokandlı askerleri ve İle'deki Duğlatları rehin almıştır. Duğlatlar ise Solto Boyu'nun atlarına el koymuştur. Böylece Sarıbağışların Tınay Boyu, Duğlatların beyi olan Caynak'ın köyünü ele geçirmiştir. Aynı zamanda Ümetali ile Törögeldi'nin köyünde de vergi tahsildarları öldürülmüştür. Hokand Hanlığı, Soltoluları Sarıbağışlılara karşı kışkırtmaya başlamıştır. Bu durumu düzeltmek için M. M. Homentovkiy, ağustos ayında 200 askerden oluşan ekibiyle Cantay'ın önderliğindeki Tınayları cezalandırmak için yola çıkmıştır. 17 Ağustos tarihinde, Cantay'ın köyüne saldırıp Tınayları acımasızca cezalandırmıştır. Rus ekibine katılan Kazaklar, 200 civarında atı, 3000 koyunu, 1000 ineği ve bölgede yaşayan insanları esir almıştır⁸⁵. Tınaylar kısa süre sonra onları tekrar kuşatmıştır. M. M. Homentovski, ekibiyle beraber kuşatmadan kurtulup 20 Ağustos'ta Verniy'a ulaşmıştır. Sonuç olarak M. M. Homentovski'nin çabaları boşa çıkmış ve Kırgızlar ile Kazaklar arasındaki ilişkiler daha da sertleşmiştir. Yönetim, tüm bu olaylar nedeniyle M. M. Homentovski'yi görevden alıp yerine M. D. Peremişlskiy'i atamıştır.

Kırgızistan'daki önemli siyasî olaylardan biri de Rus bilim adamı, coğrafyacı P. P. Semenov'un Kırgızistan'a gelişidir. 2 Eylül 1856'de 14 kişilik bir ekips Verniy'dan Issık Göl'e doğru yola çıkmıştır. Ekip, eylül ayının sonuna kadar Issık Göl'de kalmıştır. Bugular Tekes'e göç ettiğinden, P. P. Semenov Kırgız köylerini görmeden Verniy'a geri dönmüştür.⁸⁶

P. P. Semenov, 21 Eylül-1 Ekim tarihleri arasında Kemin, Boğom ve Issık Göl'ün batı bölgelerinde araştırmalar yapmıştır. Ümetali ve Cantay'daki köylere giderek Manaplarla tanışmasa da onlara hediye bırakmıştır. Sarıbağışlar da onlara hayvan vermiştir⁸⁷. M. D. Peremişlskiy, 1957 yılının Mayıs-Temmuz ayları arasında keşif amacıyla Issık Göl'de kalmış, Borombay'ın yaylalarına ve Sarıbağışların Narın'daki köyelerine giden Kazakların ve Rusların seferlerini yönetmiştir.

P. P. Semenov, Borombay'ın 1855-1856 yılları arasında esir düşen ailesini kurtarmıştır⁸⁸. Bu siyasî olaylara rağmen Rus Hükümeti, Issık Göl'deki üstünlüğünü bir

---

⁸⁵ Camgırçinov, B., Siyasal Tarih Makalesi —75. s..

⁸⁶ Semenov,- Tanrı Dağları Gezisi—94. s..

⁸⁷ Camgırçinov, B., Siyasal Tarih Makalesi —80. s..

⁸⁸ Semenov,- Tanrı Dağları Gezisi —208. s..

türlü sağlayamamıştır. Kırgızistan'a yapılan bilimsel araştırmalar ve geziler, Rus Hükümeti'nin onayı ile gerçekleşmiştir. Bütün bu faaliyetler, Rusya'nın yeni yerler işgal etmesine yönelik hareketlerdir.⁸⁹

Bu dönemde Kırgızlar, Rusların Kuzey Kırgızistan'ı işgal etme politikasına dahil olmuşlardır. 1856-1857 yılları arasında Ç. Valihanov'un faaliyetlerine aktif olarak katılmışlardır. 1858'in başında Rusya, Çuguçak ve Kulca'daki Rusya elçiliğini yeniden açmak için görüşmeler yapmıştır. Ayrıca bölgedeki siyasî durumu ve çatışmaları gözlemlemek için de çeşitli planlar yapmaya başlamıştır⁹⁰.

1858 yazında M. D. Peremişlskiy ve ekibi, Issık Göl bölgesine gelmiştir. Vefat eden Borombay'ın yerine "Büyük Manap"lık görevi için yeni birinin seçilmesi gerekmektedir. Bu dönemde Manaplar ikiye bölünmüş ve sürekli iktidar mücadelesi vermişlerdir. Rusya ile yakınlaşan gruba destek veren Peremişlskiy, "Büyük Manap"lık pozisyonu için Borombay'ın oğlu Kılıç'ı seçmiş ve onu G. H. Gasford ile bir araya getirmiştir. Kılıç, bir yıllığına geçici olarak "Büyük Manap" olmuştur. Kendisine, "Yetkililerin güvenini kazanması hâlinde, "Büyük Manaplık" olarak görevinde kalacağı" söylenmiştir⁹¹. Hokand Hanlığı ise o dönemde, Bugu Boyu'nu kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Hokand Hanlığı'nın işbirlikçileri Issık Göl'e gelerek Bugu Manapları'na, kimin egemenliği altına girecekleri konusunda açık ve net bir karar vermeleri gerektiğini söylemiştir. Bugu Manapları, bu işbirlikçilere Taşkent'e bu konuyla ilgili elçi göndereceklerine dair söz vermiştir⁹².

---

⁸⁹ M. Mahmutbekova kendi araştırmalarında bu fikri çok iyi bir şekilde anlatmıştır. O, P. P. Semenov'un 1856-1857 yıllarında Tanrı Dağı'na yaptığı seferin sadece bilimsel değil, keşif amaçlı olduğunu da belirtmiştir. (M. Mahmutbekova. Sömürgecilik Politika: Sonucu Neye Götürür? // 3K—1996.yıl.—9—16. Şubat.)

⁹⁰ Arhiv Vneşney Politiki Rassiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi).- DİB'in Raporları Vakfı 1858 y.—217—218. s.. Bu misyon için Ç. Ç. Valihanov görevlendirilmişti, o Semeyle Tüccar Bukaş Ayupov'un kervanından, Tüccar Alımbay'ın atını almıştı. 13 Haziran 1858'de Kırgız topraklarından Kaşgar'a doğru yola çıkmıştı, onu ağustos ayında, Kegende Karaç Bey karşılamıştı. Bilim adamı, 1857 yılında vefat eden Borombay'ı anma törenine katılmıştı, orada vergi toplamaya gelen Hokand askerlerini görmüştü. Daha sonra Cupku Kanyonu'ndan Kaşgar'a geçmişti, sonraki yıl aynı yolla Ceti-Su'ya dönmüştü. Issık Göl'e iki kez geldiği için, Kırgız halkının yaşamı, tarihi hakkında bilgiler toplamıştı, bu tarihi belgelerden bellidir. (*H.S.Kinyapina vb. Orta Asya ve Kafkasya —267—69. s.;* *Djamgirçinov, B., Siyasal Tarihin Makalesi—86—88. s.;* *Ç.Ç.Valihanov. 5 Kitaplı Derleme—T.3.—Alma-Ata,1985.—7—87. s..*

⁹¹ ӨзБМА (Özbekistan Merkez Devlet Arşivi) .—715-f.—1-op.—20. iş —74. s..

⁹² Djamgerçinov, B., Siyasal Tarih Makalesi—89. s..

Buguların attığı bu siyasî adım, henüz bu bölgede Rusya'nın iktidar sahibi olmadığını ve Buguların hâla Hokandlıların etkisi altında olduğunu göstermektedir. Hokand Hanlığı'nın Bugu Boyu üzerindeki etkisi ve Rusya'yla olan ilişkileri, Bugu Manapları'nı baskı altında bırakmıştır. Bu nedenle, her iki tarafı da desteklemek zorunda kalmışlardır. Rus Hükümeti, Kuzey Kırgızlar, Bugu, Sarıbağlar, Kazaklar ve Kırgızlar arasında yaşanan rehine olaylarından Rus Hükümeti yararlanmışır.

1858 yılına kadar Rusya, Kuzey Kırgızistan'daki Bugu Boyu'nu kendi hakimiyeti altına alarak, Çüy bölgesini boyunduruk altına almayı amaçlamıştır. Bu nedenle Issık Göl'de etkisi artmıştır. Rus Hükümeti Issık Göl'de gücünü kullanamasa da Bugu halkı üzerinde kalıcı hakimiyetini kurmuştur. Bunlar,⁹³ Çüy ve Tanrı Dağları'nı ele geçirmek için yapılmıştır⁹⁴. Sonuç olarak 1855-1858 yılları arasında Rusya'nın Kırgızistan'ı işgali, barış içinde gerçekleşmiştir. Bugu Boyu, Rus Hükümeti'nin tabiiyetini kabul ederek, tüm Kuzey Kırgızistan'ın işgal edilmesine zemin hazırlamıştır.

Bu dönemde Güney Kırgızları, Fergana Vadisi'nde Özbek, Kıpçak ve başka Türk boylarından oluşmaktaydı⁹⁵. Ayrıca yerel halklardan biri olan Sart⁹⁶ ve Taciklerle de beraber yaşıyorlardı. Dolayısıyla bu bölgede yaşayan etnik grupların ekonomisi, siyaseti ve kültürü aynı seviyede gelişmiştir. Aynı seviyede olmasına rağmen siyasî gücün ve ekonominin çok azı göçebelerde, zenginliğin çoğunluğu ise yerleşiklerdedir. Bu duruma rağmen bu halklar, Fergana'da birlikte yaşamış, yerleşmiş ve göçebe hayatı oluşturmuşlardır⁹⁷.

---

⁹³ Siyasal yönetim yapısı, Rusya menfaatlerini koruyan askerlerin yerleşmesi, vergi faaliyetleri.

⁹⁴ Rus Hükümeti'nin Bugu Boyu'na boyun eğdirmesiyle Issık Göl'de etkisi sağlamışır. Bu olayın, stratejik bir önemi vardır. Bunu sadece bilimsel amaçla değil, keşif amacıyla Kırgız topraklarına gelen P. P. Semenov'un konuşması ortaya koymuştur. Bugu Boyu'nu ele geçirmeyi kolaylaştıran durum, Sarıbağlıların onlara karşı koymasıdır. "Her tarafı düşmanlarla çevrili olan Bugu Boyu, çaresizlikten Rus Hükümeti'ne boyun eğecekti" demiştir. (P. P. Semenov, Tanrı Dağı'na Gezi —2. kitap —M., 1946.—142. s..)

⁹⁵ Biz "boy" olarak ifade etmenin daha doğru olduğunu düşünmekteyiz. Çünkü Özbek halkının gelişimi, 20.yüzyılın başına kadar sürmüştür. Şu anki Özbekler, Kırgız halkıyla karışmış göçebe Özbekler, Kıpçaklar ve diğer Türk boyları, Rusya egemenliği altına girene kadar bağımsız bir şekilde yaşamışlardır.

⁹⁶ "Sart" terimi tarihi metinlerde geçmektedir. Çünkü şimdiki Özbek halkı, 1924 yılındaki halk kayıtlarına göre, "Sart" ve "Özbek" olarak kayda alınmıştır.

⁹⁷ Kenesariyev, T., Uluslararası Çatışmaların Çıkma Nedeni ve Onları Çözme Yöntemi // Rönesans ve Regresyon—B.,1996 — 178. s..

Farklı etnik grupların yoğun olarak yaşadığı Fergana Bölgesi'nde çiftçilik, siyasî istikrarı sağlamış ve ekonomik büyümeye katkı sağlamıştır. Göçebe ve yerleşik halkın çiftçilik faaliyetleri yan yana olduğu için aralarındaki tarımsal ilişki sağlam olmuştur. Bu ilişkinin temelinde iki grup arasında etnopolitik ve sosyo-ekonomik bir denge oluşmuştur. Bu durum, Fergana Vadisi'ndeki devlet düzeni için elverişli koşulları sağlamıştır..

1800-1840 yılları, Hokand Hanlığı'nın gelişme dönemidir. Bu dönemde, Hokand Hanlığı'nın iç ve dış siyasî yönetimi güçlenmiştir. Bu dönemde Fergana, Hokand Hanlığı'nın himayesi altındaydı. 1842-1876 yılları arasında, Hokand Hanlığı'nda siyasî ve sosyal krizlerin artması, sosyal ve feodal gruplar arasındaki çatışmalara, merkezi iktidarın halka baskı yapmasına ve çeşitli ayaklanmalara neden olmuştur. 1873-1876 yıllarında meydana gelen halk ayaklanmaları neticesinde Hokand Hanlığı yıkılmış ve böylece Fergana Vadisi tamamen Rus sömürgecilerinin eline geçmiştir.

1870'lerde Fergana Vadisi'nde 132.000 çadırly yerleşik halk, 60.000 çadırly ise göçebe halk yaşamaktadır. Toplam sayıları 960 bin kişi civarındadır⁹⁸. Bu dönemde Sart ve Özbek halkları ile Kırgız ve Kıpçak halklarının sayıları eşittir. Hokand Hanlığı'nda farklı etnik grupların varlığı, hanlığın sosyal ortamını, ekonomisini, siyasetini ve Fergana Vadisi'nin siyasî gelişimini etkilemiştir. Hanlığın bu yapısı, dış tehditlere karşı siyasî istikrar sağlamıştır. Bu farklı etnik gruplar, ekonomik olarak birbirlerini tamamlamışlardır. Sosyo-ekonomik ilişkiler oluşturarak, kültürel ve siyasî gelişmeyi sağlamışlardır. Hokand Hanlığı'ndaki iktidar mücadeleleri nedeniyle, can kayıpları ve ayaklanmalar meydana gelmiştir. Bu yüzden Fergana'da yaşayan tüm halklar, belli bir seviyede devlet politikasına katılmıştır.

1840-1842'de siyasî bunalım sonucunda, Kırgız Beyleri tarih sahnesine geri dönerek, 1842-1844 yılları arasında iktidarı tamamen ele geçirmiştir. Araştırmalar, Kırgız Beylerinin 19. yüzyılın 40'lı yıllarından başlayarak Hokand Hanlığı'nın yıkılışına kadar, hanlıkta önemli siyasî roller oynadıklarını göstermektedir⁹⁹.

1844 ve 1856 yılları arasında Kıpçaklar iktidara geçmiştir. 1856 ve 1858 yıllarında yaşanan siyasî olaylar sonucunda Kıpçaklar, iktidarlığı Kırgızlara devretmek zorunda

---

⁹⁸ *Kun, A.*, Fergana Vadisi Hakkında Yeni Bilgiler // BC.-1876.-No 4.-437. s..

⁹⁹ *Usenbayev, K.*, Toplumsal ve Ekonomik İlişki —35. s.

kalmıştır. 1858 ve 1865 yıllarında Alımbek ve Alımkul'un zamanlarında hanlık gücünü kaybetmiştir. Bunun sonucunda Sultan Seyit, Kırgızlara boyun eğmek zorunda kalmıştır.

1865-1875 yılları arasında Kırgız ve Kıpçak Beyleri hanlığın yönetiminde etkin rol oynamışlardır. Abdrahman Aptabacı, Şer Datka, Narmanbet Datka, Kedeybay Datka, Kurmancan Datka vb. yönetimdeki önemli şahsiyetlerden bazılarıdır. 1873'ler ve 1876'larda Kırgız Beyleri yönetimi ele geçirmeye çalışmıştır. Daha sonra ise İshak'ı "Han" yapmışlardır.

Hokand Hanlığı'nın siyaseti, ekonomik olarak Sartların elindeydi. Fakat Sartlar, tek başlarına iktidar olamamışlardır. Sartlar her türlü siyasî durumda ekonomik zenginliği elinde tuttukları için, iktidara gelen tüm gruplar, Srtlara hesap vermek zorunda kalmışlardır.

Orta Asya'da sadece han soyundan gelenler tahta çıkabilmekteydi. Bu nedenle yönetimi devralmak için kim harekete geçerse, han soyundan birini de yanına almak zorundaydı. Han, tahta kimin gücüyle çıkmışsa onun ve o grubunun menfaatini korumak zorundaydı.

1.3. Rusların Kırgız Topraklarında Yürüttüğü İşgal Politikaları

1830 yılından itibaren Rusya İmparatorluğu, Kırgızistan'ı barındırdığı tarihi ve coğrafik şartlara göre, sömürgeleştirilecek ülkelerden biri olarak görmüştür. O dönemde, Sır-Darya ile Çüy Nehri'nin birleştiği yer olan Ceti-Su'yu almayı planladığı söylenebilir. 1833 yılında bunu gerçekleştirme görevi, Batı Sibiryaya Karargâh Yarbayı A. M. Neygardt'a verilmiştir. Hazırlanan bu proje, sadece Ombu'daki yetkililerin değil, St. Petersburg'daki yetkililerin de ilgisini çekmiştir. Bu projeye göre, Ceti-Su alınırsa sosyal ve ekonomik fayda sağlanacak, Hindistan'a kadar uzanan başarılı seferler yapılabilecekti¹⁰⁰.

Rus Hükümeti, önce Ceti-Sulu Kırgızların topraklarını, sonra da tüm Türkistan'ı almayı amaçlamıştır¹⁰¹. Ancak o dönemki uluslararası yapı nedeniyle, bu planın

---

¹⁰⁰ Botayeva, B. Kırgızlar; Hokand, Çin ve Rusya Ortasında - B., 1995. – 5-7. s.

¹⁰¹ Erdem, Mustafa, Kırgız Türkleri, (Ankara: ASAM Yay., 2000), - 2. s.. 'Türkistan tabirini ilk kez Ruslar kullanmıştır. 1815'e kadar işgal ettikleri bölgelere, idaresi Orenburg Valiliği'nde olmak üzere, "Türkistan

gerçekleşmesi mümkün olmamıştır. Buna rağmen, 1830'lerden itibaren bu planın gerçekleştirilebileceği düşünülmüştür. Bu plan, Dışişleri Bakanı K. V. Nesselrode'ye, Savaş Bakanı A. İ. Çernişev'in aracılığıyla iletilmiştir. Asya komitesindeki politikacılar, bu planın gerçekleştirme olasılığını riskli gördükleri için bu planı durdurma kararı almışlardır. Askıya alınan bu plan, Dışişleri Bakanlığı'nın arşivine teslim edilmiştir. O dönemde Doğu politikasını kontrol eden Asya komitesi, Orta Asya ve Kazakistan'a yönelik özel bir politika yürütmüştür. Amaçları, Orta Asya bölgelerini kademeli olarak işgal etmektir.

Rus Hükümeti'nin Kırgızistan'ı işgal planı, uzun zaman alacaktı ve zor bir yol izlenmesi gerekecekti. Bu nedenle işgal planı, 19. yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında Kuzey Kırgızistan'a boyun eğdirilmesi ve 70'li yıllarda Güney Kırgızistan'ın işgali olmak üzere iki ana döneme ayrılmıştır¹⁰².

Rus Hükümeti, Doğu halklarına yönelik sömürge politikasında iki yönlü bir yaklaşım izlemiştir. İlk olarak, anlaşma veya sözleşme yoluyla nispeten barışçıl bir yolla ele geçirme; ikincisi ise işgal, savaş veya saldırı yoluyla bunu gerçekleştirmektir. Bu yöntemleri kullanırken, bölgenin o dönemki siyasî durumunu göz önünde bulundurmuştur.. Kırgızistan'da işgal yöntemi kullanılmıştır.

19. yüzyıldaki Doğu sorunu, İngiltere ve Rusya arasında çıkarların çatıştığı bir dönem olmuştur. Bu dönemlerde İngiltere, sömürge politikasını Hindistan'da yürütüyordu. Bu durum, İngiltere ile Rusya arasında bir sürtüşmeye neden olmuştur. Bu sürtüşme, "Büyük Oyun" olarak adlandırılmıştır¹⁰³. Rusya'nın harekete geçmesi, İngiltere'nin kendi politikasını devam ettirmesini sağlamıştır. Böylelikle Rusya ile Doğu ülkeleri arasındaki ilişkiler, Avrupa siyasetinin de dikkatini çekmiştir.

Vilayeti" adını vermişlerdir. 2. Dünya Savaşı'ndan sonra ise burası için Orta Asya tabiri kullanılır olmuştur.'

¹⁰² Akademisyen S. Tabışaliyev 1988 yılında yazdığı makalesinde; Rusya'nın Kırgızistan'ı işgal sürecini üç büyük döneme ayırmıştır: 1) XVIII. Yüzyılın Sonu — XIX. Yüzyılın Ortası — Rus—Kırgız ticaret, elçilik ilişkisini kurmak) 2) XIX. yüzyılın 50'li—60'lı yıllarında Rusya'nın Kırgızistan'ın kuzey bölgelerini alması; 3) XIX. yüzyılın 70'li yıllarında Rusya'nın Kırgızistan'ın güney bölgesini alması. (S. Tabışaliyev. Kırgız Halkının Tarihindeki Önemli Olaylar.— CK. —1988.yıl.—13 Eylül) 18.yüzyılın sonu ile 19.yüzyılın ortasındaki döneme, Rusya'nın Kırgızistan'ı işgale hazır olduğu dönem ya da "Dönem öncesi" olarak bakmanın doğru olduğu düşünülmektedir. Bu yüzden Rusya'nın Kırgızistan'ı alması, iki önemli döneme ayrılmıştır.

¹⁰³ Ömürbekov, Toktorbek, Sömürge Döneminde Kırgızlar, Türkler, C.18, Ankara, 2002, 587. s.

Bu durumun ortaya çıkmasıyla birlikte 1839'da İngiltere ve Rusya aynı anda Orta Asya'ya seferler düzenlemiştir. Amu Derya'nın kenarında çatışmalar yaşanmıştır¹⁰⁴. Bu iki ülke arasındaki rekabet, uzun bir süre devam etmiştir. Bu durum, 1907 yılında St. Petersburg'da imzalanan İngiltere-Rusya Anlaşması ile gevşemiştir. Bu anlaşmada, iki ülkenin etki alanları ve uluslararası sınırları belirlenmiştir¹⁰⁵.

Rus Hükümeti, Orta Asya ülkeleri ile diplomatik ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bunun yanı sıra Orenburg valisi V. Perovskiy, Rusya topraklarını genişletmek için büyük çaba sarfetmiştir¹⁰⁶. Örneğin, 1835 yılında İ. V. Vitkeviç Buhara'ya, oradan da Kabil'e gitmiştir, Afgan emiri Dost Muhammed ise St. Petersburg'a gelmiştir. Bu gibi siyasî adımlar, İngiltere'nin Rusya ile rekabete girmesine neden olmuştur. Bu nedenle 1836 yılında İngiliz Hükümeti, Hindistan Genel Valisi Oklend'i, Afganistan konusunda gerekli adımları atması noktasında uyarmıştır. Bunun dışında, Hindistan'dan Buhara'ya gizli temsilciler gönderilmiştir. Buradaki asıl amaç, İngiliz ticaretinin Türkistan'daki etkisini güçlendirmektir. Onun etkisiyle de Orta Asya, İngiltere'ye yaklaştırılacaktı. Buna cevaben Rus Hükümeti, Ekim 1839'da Binbaşı E. P. Kovalevskiy ve Yüzbaşı A. R. Gerngros'u, İngiliz mallarının kalitesini araştırmak ve Rusya'nın Amu-Darya'nın güney kısımlarındaki ticari faaliyetlerini araştırmak için, Orenburg'dan Buhara'ya göndermiştir¹⁰⁷. İngiltere ise uluslararası düzeyde, Rusya'nın Hindistan'ı işgal edebileceğini iddia ederek, 1839 yılında Afganistan'a saldırmıştır.

İngiliz siyasetçiler, o dönemde İngiltere ve Rusya arasındaki gerilimin savaşa yol açacağını belirtmiştir. Bu nedenle 1840 yılında, dışişlerinden sorumlu yönetici Henri Djon Templ Lord Palmerston "Yarın ya da bir sonraki gün Kazak (Kazak-Rus) askerleri ile Sipaylar (Hindistan'daki İngiliz askeri) Orta Asya'da karşı karşıya gelebilir. Onları Hindistan'daki yerlerimizden uzaklaştırmak için mümkün olan her şey yapılmalıdır"¹⁰⁸

---

¹⁰⁴ Marks, K., Engels, F., 2.basım (Rusçası).—T.12.—614. s.

¹⁰⁵ Abazov, Rafis, *Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar*, (Çev: Özgür Çınarlı- Ahmet Karan), Türkler, C.18, Ankara, 2002. – 587. s.

¹⁰⁶ O dönemde Rus Hükümeti, Kenesarı'ya karşı askerî kuvvet göndermiştir. V. Petrovskiy o dönemde, Orenburg ile Sibiryâ bölgelerini birleştirmek için Kazak tarlalarının olduğu yerde batıdan doğuya doğru uzanan 6 fit uzunluğunda bir set kurmaya başlamıştır. 1836 yılında setin uzunluğu 18 kilometreye ulaşmıştır. (M. A. Terentyev Rusya ve İngiltere Orta Asya'da —11. s.)

¹⁰⁷ *Jukovskiy, S.V.*. Son 300 Yıldaki Rusya - Hiva İlişkileri // Rus Müşterek Toplumunun Çalışmaları—pr., 1915. —No 2.—109, 112—113. s.

¹⁰⁸ *Botayeva, B.*, Kırgızlar Hokandlıların Ortasında —65. s..

uyarısında bulunmuştur. Bu bildirden sonra İngilizler, Rusya'ya karşı propaganda işlerini yürütmek için Orta Asya'ya birçok casusunu göndermiştir. Konnoli Hokand'a, Stodart Buhara'ya, Abot ve Şekspir Hiva'ya gönderilmiştir¹⁰⁹.

İngiltere'nin Afganistan'a ani saldırısı ile şaşırarak Rusya, Türkistan'ı işgal etmek için faaliyetlerini artırmıştır. Bu adımlar, V. A. Perovski'nin 1839'da Hiva'ya yaptığı seferin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. İki ülkenin Türkistan'ı işgal etme amaçları farklı olsa da, gerçekleştirme yöntemleri ve savaş eylemleri aynıdır. Bu fikir Londra'daki Rus büyükelçisi F. İ. Brunov'un, Dışişleri Bakanı K. V. Neselrode'ye yazdığı mektupta yer almıştır.

İngiltere ile Rusya'nın uluslararası ilişkilerdeki yeri ve rolü oldukça açıktır. İngilizler ve Ruslar arasındaki ilişki, Avrupa ve Asya politikası şeklinde iki farklı politika değil, tek bir politikadır¹¹⁰. Bu durum "The Times" gazetesinde yer alan bilgilerden öğrenilebilir. Gazetede "Rusya'nın politikasının, kendi politikalarına benzediği; Doğu'daki halklara misyonunu anlatmasının, İngiltere'yle benzer özellikler taşıdığı" dile getirilmiştir. "Amacını ticaret ve medeniyet olarak ilan eden Rusya; Politikalarının çevre bölgeleri işgal etmek ve birleştirmek olmadığı yönündeki açıklamalarının da kendilerinininkiyle aynı olduğu" ifade edilmiştir¹¹¹.

Yukarıda yazılan tarihi olaylar, Türkistan'da da görülmüştür. Kırgızistan Türkistan'da olduğu için bu politikanın Tanrı Dağları'nda ve Fergana Vadisi'nde de olduğunu belirtmek gerekir. Diğer bir ifadeyle, 19. yüzyılın 30'lu yıllarında Rusya, Kırgızistan'ın kuzey bölgelerini direkt desteklemese de Sibiryaya yönetiminin Ceti-Su'yu almaya yönelik bir planı olmuştur¹¹². Rus Hükümeti'nin Orta Asya'yı almak istemesinin nedenleri, siyasî -stratejik ve ticari-ekonomik durumlardır.

Rusya'nın Türkistan'a yönelik ilerleme dönemi, 19. yüzyılın 30'lu ve 60'lı yılları arasına denk gelmektedir. Bu ilerleme politikası, siyasî ve stratejik faktörlerin etkisinde

---

¹⁰⁹ Terente, M.A., Rusya ve İngiltere Muhafazette...—251. s.

¹¹⁰ АБП РФ, Архив Внѣшней Политики Рѣссійской Федерѣцїи (Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi),— 1-9-Ana Arşiv Vakfı.—8. Bölüm.—14-iş.—16. s..

¹¹¹ Avrupa Habercisi (Bundan sonra AH) - St. Petersburg, 1968.-T.3.-No 6.—807. s..

¹¹² Bu plânlardan biri Sibiryaya Karargâh Yarbayı Butovski'nin, 1833 yılında Batı Sibiryaya Genel Valisi A. M. Neygardt'a verdiği projesidir. (B. Botayeva Kırgızlar Hokand, Rusya ve Çin Ortasında —5— 7. s.)

olmuştur¹¹³. Orta Asya'da üstünlük kurmak isteyen İngiltere'nin stratejisi, Rusları da kararlı adımlar atmaya sevk etmiştir. Bu dönemde, Rusya ile Asya ülkeleri arasındaki ilişkilerde ekonomik çıkarlar, özellikle ticari menfaatler ön planda değildi. Çünkü 1829-1840 yılları arasında Doğu'ya çok az Rus malı gönderilmiştir¹¹⁴. Asya ülkeleri ile yapılan ticaret, Rusya için herhangi bir mali kazanç sağlamamıştır. Çünkü Türkistanlı tüccarlar, Rusya'dan alınan mallardan daha çok, Rusya'ya mal satışı gerçekleştirmişlerdir. Bu satışlarda Türkistanlı tüccarlar, karşılık olarak Rusya'dan mal almak yerine, altın ve gümüş para almayı tercih etmişlerdir¹¹⁵.

1860 yılında Golos (Ses) ve Narodnoe Bogatsvo (Halk Zenginliği) gazetelerinde verilen bilgilerde, Ruslar ile Türkistan arasındaki ticaretin katkı sağlamadığı yazılmıştır. "Rusya'nın Türkistan'a gönderdiği malların fiyatları, Asya'dan getirilen malların fiyatlarına göre daha yüksektir. Dolayısıyla Türkistan'da ticareti geliştirmek, zarar etmekle eşdeğerdir" açıklamaları da kaleme alınmıştır.¹¹⁶.

1861'de Rus Hükümeti'nde serflik yasal olarak kaldırılmış olmasına rağmen ülkedeki kapitalist ilişkiler, 1890 yılında kurulmuştur. Bu nedenle 1860 yılında Orta Asya siyasetinde, ticari ve ekonomik çıkarlar önemli bir rol oynamamıştır.

Rus Hükümeti, kademeli olarak Orta Asya'ya ilerlemiş ve fethettiği bölgelere garnizon kurarak iktidarını sağlamlaştırmıştır. Böylece 18. yüzyılın sonunda, Orenburg ve Sibiryâ bölgeleri belli bir düzen içerisine girmiştir. Sibiryâ bölgelerindeki kaleler Rusların iktidarını güçlendirmiş ve Ruslar bu kaleler sayesinde, Kazak topraklarına kuzey bölgesi yönünden girmişlerdir. 19. yüzyılın 30'lu ve 40'lı yıllarında Ruslara karşı savaşan

---

¹¹³ *M.Rojkova, N.*, Rusya'nın Orta Asya ile Ekonomik İlişkisi (40 — 60. y . XIX. y.). —M., 1963; *Hidoyatov, A.G.*, XIX. Yüzyılın Sonunda Orta Asya'daki İngiliz-Rus İlişkisinin Tarihinden (60'lı —90'lı yıllar.) —Taşkent , 1969; *Kinyapina, N.S., Blijev, M.M., Degoyev, V.V.*, Rusya'nın Dış Politikasında Kafkasya ve Orta Asya. — M., 1984 vb.

¹¹⁴ *Rojkova, M.K.*, XIX. Yüzyılın İkinci Çeyreğinde Krallık Hükümetinin Orta Asya'daki Ekonomik Politikası ve Rusya Burjuvazisi —M.,1949.-180. s.

¹¹⁵ *Rojkova, M. K.*, Ekonomik İlişkisi — 53. s.

¹¹⁶ *Dmitriyev, G.L.*, Orta Asya'nın Rusya'ya Girmesini Hazırlama ve Merkezi Rus Basını // Orta Asya'nın Arkeolojisi ve Tarihi Kaynaklar .—Taşkent 1975,—473.bas.—40. s.

Kenensarı Kasımoğlu'nun eylemleri, Kazakistan'daki Sibirya Hükümeti'ni harekete geçirmiştir¹¹⁷.

Orenburg ve Sibirya Bölgeleri'ni birleştirme görevi, Orenburg valisi V. Perovskiy'e verilmişti. Bunun sonucunda, Kazak topraklarında, batıdan doğuya kadar uzanan bir kale inşa edilmeye başlandı. 1836 yılında bu kalenin uzunluğu, 18 kilometreye ulaşmıştır¹¹⁸. Bu kalenin kurulmasında herhangi bir stratejik hedef olmadığı için bir sonuç elde edilememiştir. Sır-Darya ve Çüy Nehirleri'ni, coğrafi olarak kendilerine engel olarak görmüşlerdir. Bu nedenle Rus Hükümeti, Orta Asya'yı işgal etmek için güçlü kaleler kurmayı planlamıştır.

Rusya'nın 1846 yılında Ulu Cüz Kazakları'na boyun eğdirmesi, Rus ve Hokand ilişkilerinin daha da bozulmasına neden olmuştur. 1847' Rus askerleri, Sır-Darya'nın aşağısındaki Raim Kalesi'ni ve Ceti-Su'daki Kopal Kalesi'ni inşa etmişlerdir. Kalelerin inşa edilmesindeki en önemli amaç, Orenburg ve Sibirya Bölgeleri'ni korumak, sonraki yıllarda yapılacak seferlere zemin hazırlamaktır. Bu kalelerin kurulması, Binbaşı Musulmankul'u öfkelenmiştir. Bu nedenle Musulmankul, 1847 yılında St. Petersburg'a bir kınama mektubu ile bir elçi heyeti göndermiştir. Ombu'ya gönderilen elçileri karşılayan P. D. Gorçakov, "Kaleler, sadece ticareti geliştirmek için kurulmuştur. Rus Hükümeti, Hokand Hanlığı'na asla düşman olmayacaktır" diyerek onlara yalan söyleyip çeşitli hediyeler vermiştir. Elçileri, St. Petersburg'a gitmeye gerek olmadığı konusunda ikna edip, Hokand'a geri göndermiştir. Yaşanan bu olaydan sonra Musulmankul, Rusya ile olan tüm ilişkilerini tamamen kesmiştir¹¹⁹.

Hokand Hanlığı, Ceti-Su Bölgesi'nde kurmuş olduğu kalelerle, Rusya ve Kaşgar arasındaki ticaret yolunu kapatmıştır. Batı Sibirya Genel Valisi P. D. Gorçakov, Rus Hükümeti'nin dış politikasına zarar vermeden kervan yolunu açmayı hedeflemiştir¹²⁰.

---

¹¹⁷ . *Kasımbayev, C.*, Kenensarı Han Politikacı ve Önder — Almatı, 1993. *Smirnov, E. T.*, Sadık ve Kenensarı Han. Ahmet Kenensarı Sultan'ın Otobiyografik Makalesi.—Taşkent, 1889; *Ryazanov, A. F.*, Kenensarı. Tarihsel Makale. — Almatı, 1993 —3—8. s.

¹¹⁸ *Terentev, M. A.*, Orta Asya'da Rusya ve İngiltere — 11. s.

¹¹⁹ Arhiv Vneşney Politiki Rassiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi), DİB'in Raporlar Vakfı.—1847. yıl.—214—215. s.

¹²⁰ Arhiv Vneşney Politiki Rassiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi), DİB'in Raporlar Vakfı.—1850. yıl.—205—206. s

Çin İmparatorluğu, Rus Hükümeti'nin bölgedeki faaliyetleriyle yakından ilgilenmekteydi. Çünkü sınırda göçebe bir hayat yaşayan Kazak Boyları'nın topraklarına göz dikmişlerdi. Dışişleri Bakanı K. V. Nesselrode Çin İmparatorluğu'na, "Kazaklar, uyruğumuzda olan bir halktır. Hokand Hanlığı tarafından baskı altına alındıkları için Kopal Kalesi inşa edildi. Kale, Çin için bir tehdit unsuru oluşturmaz." açıklamasında bulunmuştur¹²¹. Böylece 1851 yılında, Böylece 1851'de Kulca'da bir anlaşma yapıldı. Bu anlaşma hem Rusya-Çin ilişkilerinin düzelmesini sağlamış, hem de Rusya'nın Türkistan'ı işgaline zemin hazırlamıştır.

19. yüzyılın ortalarında Orenburg, Moskova ve St. Petersburg'da, Rus Hükümeti'nin, Orta Asya hanlıklarına karşı talepleri artmaya başlamıştır. 1853 yılında Orenburg Genel Valisi V. Perovski, Sır-Darya'nın aşağısında yer alan Hokandlılara ait Ak Meçit Kalesi'ni ele geçirmiştir¹²² ve Rusya'nın Ulu Cüz üzerindeki etkisini artırma çalışmalarına başlamıştır. Bu nedenle, 1854 yılında bugünkü Alma Ata şehrinin kenarında Verniy Kalesi inşa edilmiştir. Ayrıca bu bölgeye bir askeri garnizon yerleştirilerek, Ulu Cüz'ü kontrol altında tutmak için bir askeri karakol inşa edilmiştir. Sonuç olarak Orenburg ve Sibirya Bölgeleri'ndeki Kazak Yüzlerini birleştirmek için ilk adımlar atılmıştır¹²³.

Orta Asya'ya girme, Kazakistan'a tamamen boyun eğdirmek için kaleler inşa etme ve Orenburg ile Sibirya topraklarını birleştirme kararları, 1854 yılında Krallık Hükümeti Özel Komitesi'nin kararnamesiyle onaylanmıştır¹²⁴. Kırım Savaşı'nın başlaması nedeniyle, planlanan kararlar geçici olarak askıya alınmıştır. Kırım Savaş sırasında Rusya, en büyük düşmanı olarak İngiltere'yi görmekteydi. Bu nedenle ordu yetkilileri, İngiltere'nin doğu bölgelerine saldırılması gerektiği fikrini gündeme getirmişlerdir.

1853-1856 yılları arasında gerçekleşen Kırım Savaşı, Kafkas Müslümanları için bir fırsat olmuştur. Ancak Kafkasya'daki Müslümanlar, bu fırsatı değerlendirememişlerdir. Bu savaşta İngiltere, Rusların daha fazla ilerlemesini istemediği için, Osmanlı Devleti'nin

---

¹²¹ Arhiv Vneşney Politiki Rassiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi), DİB'in Raporlar Vakfı —1850. yıl.—184, 190. s.

¹²² Arhiv Vneşney Politiki Rassiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi),— DİB'in Raporlar Vakfı.—1853. yıl.—197. s., 198, 202. s.

¹²³ *Terentev, M.A.*, Orta Asya'daki Rusya ve İngiltere.— St. Petersburg, 1875.—16. s.

¹²⁴ *Lobiseviç, L.F.*, Orta Asya'da Ticari ve Elçilik İlişkilerine Başlamak — St. Petersburg, 1900.—123. s.

yanında yer almıştır. 1856'da Rus Hükümeti, Kırım Savaşı'nda yenildi. Bunun sonucunda dış politikada ve Avrupa'da etkinliğini yitirmiştir. Kırım Savaşı'nda yenilen ve Avrupa ile savaşamayacaklarını anlayan Ruslar, bu savaştan sonra tamamen Orta Asya'ya yönelmiştir¹²⁵. Rusya, artık iç işlerine odaklanmaya başlamıştır. 25 yıl Dışişleri Bakanı olarak görev yapan A. M. Gorçakov, savaş sonrası ülkenin ilerlemesi gereken siyasî yapıyı şu sözlerle ifade etmiştir: “Rusya'nın ana odak noktası iç kalkınma olmalıdır ve dış politika bu ana görev etrafında şekillenmelidir.”¹²⁶.

Uluslararası ilişkilerde Rusya için önemli olan asıl konu, 19. yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında Karadeniz'de donanma ve kale kurulmasını yasaklayan Paris Anlaşması'nın kısıtlayıcı maddelerinin yürürlükten kaldırılmasıydı. Aynı zamanda, İngiltere'nin Orta Asya'daki kapsamlı faaliyetleri, Rus Hükümeti'nin Türkistan'ı sömürgeleştirme hayalini de arttırmıştır. 1857'de Tümgeneral İ. F. Blaramberg, “Diğer devletlerin rekabeti nedeniyle Avrupa bize kapalıdır” diyerek, dikkatlerin Asya'ya çekilmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹²⁷

Basın ve gazetelerde Orta Asya'ya ilerleme konusunda çeşitli tavsiyeler verilmeye başlanmıştır¹²⁸. Bu tavsiyeler İmparator'un da dikkatini çekmiştir. 1857 yılında Kafkas Valisi A. İ. Baryatinskiy, Hazar ve Aral Denizi'nin ortasına demir yolu kurulması için bir araştırma yapılması gerektiğini belirterek sefer düzenlemeleri gerektiğini söylemiştir. Bu tavsiye, II. Aleksandr tarafından beğenilmiştir fakat, Türkistan halkını korkutmamak için doğru zamanın gelmesi beklenmiştir¹²⁹.

Kırım Savaşı'ndan sonra Dışişleri Bakanlığı, uluslararası ilişkileri geliştirmek amacıyla izolasyondan kurtulmaya çalışmıştır. Bu nedenle A. M. Gorçakov, Orenburg Bölgesi'nin yönetiminde çok dikkatli olunması gerektiğini söylemiştir¹³⁰. Rus Hükümeti, Türkistan'a askeri bir saldırı başlatmak yerine, siyasî ve ekonomik konuları incelemeyi

---

¹²⁵ Ömürbekov, Toktorbek, Sömürge Döneminde Kırgızlar, Türkler, C.18, Ankara, 2002, 556. s.

¹²⁶ A. M. Gorçakov'un Raporu — Ekim 1865 yılında 2. Aleksandr'a // Kırmızı Arşiv, 1939. yıl—No 2(93).—108. s.

¹²⁷ *Kinyapina, N.S., vb. Kafkasya ve Orta Asya*—257. s.

¹²⁸ *Kinyapina, N.S., vb. Kafkasya ve Orta Asya*—257. s.

¹²⁹ *Halfin, A. N., Orta Asya'da Rusya Politikası (1857—1868)*.— M., 1960.—66—67. s.

¹³⁰ Arhiv Vneşney Politiki Rassiyskoy Federatsii (Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi),— DİB Raporlar Vakfı.-1856. yıl.—279. s.

öncelik hâline getirmiştir. Bu kapsamda, 1858 yılında Orta Asya için üç misyon belirlenmiştir.¹³¹ Bu görevleri gerçekleştirmek üzere N. V. Hankov, Herat ve Doğu İran'a bilimsel sefer yapmak için; N. P. İgnatev, Hiva ve Buhara elçiliği için; Ç. Valihanov ise keşif için Kaşgar'a gönderilmiştir.

Rus Hükümeti, Orta Asya ülkelerine yaptığı seferler sayesinde o bölgede yaşayan halkların tarihi, gelenekleri ve kültürleri hakkında kapsamlı bilgiler elde etmiştir. Bu bilgiler, daha sonra sömürge sistemini kurmalarında Ruslara büyük fırsatlar sağlamıştır. Böylece Türkistan'ı işgal etme fikri, hem Rus Hükümeti'nin hem de İngilizlerin arzusu hâline gelmiştir.

1854'te Platon Çihaçev, Rusya'nın Hindistan'a bir sefer yapması konusunda Savaş Bakanı'na bir mektup yazmıştır. 1955 yılında General S. A. Hrulev, sefer hakkında bir proje çizmiştir ancak II. Aleksandr, Rus Hükümeti'nin kademeli olarak Orta Asya'ya girmesi gerektiğini savunmuştur. Ayrıca İngiltere'ye yıkıcı bir darbe indirilmesi gerektiğini de dile getirmiştir. Daha sonraki yıllarda bu görev, Rus Hükümeti Dışişleri Bakanlığı'nın gizli hedeflerinden biri olarak gündeme gelmiştir¹³².

Orenburg Genel Valisi A. Kate, 1850'lerin ortalarından itibaren Hokand Hanlığı'na karşı harekete geçilmesi gerektiğini savunmuştur. Türkistan'daki çıkarların değerlendirilmediğini, hükümetin iyi yürütülen bir eylem planının olmadığını, Savaş Bakanı ile Dışişleri Bakanı'nın pasif çalıştığını söyleyerek Rus Hükümeti'ni eleştirmiştir¹³³.

1861'de General A. P. Bezak, Savaş Bakanı D. A. Milyutin'e, Türkistan'a bir saldırı teklifinde bulunmuş ve bu hareketin birçok olumlu sonucu olacağını da belirtmiştir.

---

¹³¹ *Kinyapina, N. S., vb.* Kafkasya ve Orta Asya —256—269. s.

¹³² 1876 yılında general M. D. Skobelev, K. P. Kaufman'a Hindistan'a yapılacak olan seferin planını teslim etmiştir. Bu plana göre, Hindistan'ı ele geçirmek 1877 ve 1878'li yıllarda gerçekleşecektir. 1877 ve 1878 yıllarında Rusya ile Osmanlı arasında başlayan savaş nedeniyle bu plan ertelenmiştir. 1878 yılının başında Orta Asya'dan Afganistan'a doğru yola çıkılacakken, (Fergana'dan General A. Abramov, Amu-Darya'dan Grotengel'm, Samarkand'dan General K. P. Kaufman) Berlin Kongresi'nde İngiltere elçiliğinin ricasıyla, bu sefer durdurulmuştur. 1898 yılında V. T. Lebedev de Hindistan seferine ait bir proje hazırlamıştır. (V. T. Lebedev "Hindistan'a" Askeri Statik—8—13. s.). Bu gelişmeler, Rus Hükümeti'nin planlı bir şekilde Hindistan'a sefere hazırlığında olduğunu ve Afganistan'ı sömürgeleştirme düşüncesinde olduğunu gösterse bile, Rus Hükümeti'nin somut eylemi olmamıştır. Bu yönden bakıldığında, Sovyet kaynaklarında yazan: "Rusya, Hindistan'a karşı tehlike arz etmemekteydi" ifadesi, daha doğru bir ifadedir.

¹³³ Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Arşivi. Moskova (Bundan sonra — ABII PΦ) — Ana arşiv. 1—9. Vakfı.— 8-оп.-8. iş.-1. bölüm.-250. s. ve arkası.

Birincisi bu saldırıyla, Orenburg ve Sibirya Bölgeleri birleştirilerek Rus Hükümeti için güvenli bir sınır oluşturulacaktı. İkincisi, Sır-Darya'daki kaleye, gıda ve kereste imkânı sağlanacaktı. Üçüncüsü, bir kısmı Hokand Hanlığı'nda, diğer kısmı Rus Hükümeti'nin himayesinde olan Kırgızların birbiriyle çekişme ihtimali azalacaktı ve mevcut çadırların sayısı artacaktı. Dördüncüsü ise Rusya, Türkistan'dan kurşun yataklarını çıkarabilecekti¹³⁴. Ancak Sibirya Genel Valisi A. O. Dyumagel, bu öneriyi desteklememiştir¹³⁵.

1861'de Asya Direktörü N. P. İğnyatev, Dışişleri Bakanı A. M. Gorçakov'a "İngiltere'nin çıkarlarına yıkıcı bir darbe indirilmesine dair" bir mesaj göndermiştir¹³⁶. Onun bu fikri, Türkistan'a yönelik uygulamalardan sorumlu kişiler, Moskovalı tüccarlar, iş adamları ve askerler tarafından desteklenmiştir. L. Sobolev "Rusya, Orta Asya'da ne kadar güçlü olursa, İngiltere de Hindistan'da o kadar güçsüz ve Avrupa'da o kadar az itibarlı olacaktır" demiştir¹³⁷. Dışişleri Bakanı A. M. Gorçakov bu fikri uzun bir süre desteklememiştir. Güç politikasının İngiltere ile savaşa neden olacağını bilmekteydi. Savaş için çok para harcanacağından korkan Maliye Bakanı da Dışişleri Bakanı'nı desteklemiştir¹³⁸. 1862'de Çarlık Hükümeti'nin komite toplantısında, Orenburg ve Sibirya Bölgeleri'ni birleştirmek için çok erken olduğuna karar verilmiştir ve D. A. Milyutin, iki bölge valisini bu sene hiçbir savaş faaliyeti yapılmaması konusunda kesin bir dille uyarmıştır¹³⁹.

Rusya'nın Orta Asya'daki etkisinin artması konusunda karşıt görüşler ortaya çıkmaya başlamıştır. Liberal görüşteki insanlar, hükümetin Türkistan'ı savaş yoluyla işgal etme eylemlerini eleştirmeye başlamıştır. Bu kişiler, Orta Asya'nın ani bir şekilde işgalini desteklememişlerdir. Moskovalı Tüccar İ. A. Bıkovskiy, Taşkent ile Hokand'ın

---

¹³⁴ Rusya Federasyonu'nun Merkezi Devlet Savaş ve Tarihsel Arşivi. Moskova (Bundan sonra —ЦГВИА РФ).-483-f.-62- iş.-13. s. ve arkası.

¹³⁵ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi (Bundan sonra — АВП РФ). — Ana Arşiv 1—9.vakfi. — 8 Bölüm.-20-iş.-2. s. ve arkası.

¹³⁶ Rusya Federasyonu'nun Merkezi Devlet Arşivi (Bundan sonra ЦГА РФ).—730-f.—1 Bölüm.—507.iş.—78. s..

¹³⁷ *Sobolev, L.N.*, Doğu Sorusu Tarihinden s.lar İngiliz-Afgan Çekişmesi — St. Petersburg., 1882-1885. —T.1—4. (1.—45. s..)

¹³⁸ Knyapina, N.S., vb. Kafkasya ve Orta Asya—271. s..

¹³⁹ Rusya Federasyonu Merkezi Devlet Savaş ve Tarihsel Arşivi. Moskova (Bundan sonra —ЦГВИА РФ), 483-f.-62.iş.-42. s.nın arkası, 73. s.nın arkası.

kademeli olarak sömürgeleştirileceğini ancak bu eylemin barışçıl olması olması gerektiğini ve Pişpek gibi kaleleri almak için büyük meblağlar harcamanın gerekli olmadığını belirtmiştir¹⁴⁰. Doğu bilimci V. V. Grigorev, Türkistan'ın işgali için harcanacak paranın onda birinin bile geri ödenemeyeceğini savunmuştur¹⁴¹. V. V. Grigorev, hükümeti eleştirdiği “Orta Asya'daki Sorunlarımız Üzerine” başlıklı makalesi nedeniyle, İçişleri Bakanı P. A. Valuyev'in de önerisi üzerine, görevden alınmıştır¹⁴².

1860 yılının başında İngilizlerin Afganistan'daki politikası nedeniyle İngilizler ve Ruslar arasındaki rekabet artmıştır. Bu durum Rusya'nın Türkistan'ı işgal planını hayata geçirmesini hızlandırdı. Böylece 1862 yılında D. A. Milyutin, A. P. Bezak'ın önerisini 1862'de reddetmesine rağmen, ertesi yıl desteklemek zorunda kalmıştır. Aralık 1863'te “Rusya'nın Türkistan'ı ele geçirme kararı” II. Aleksandr tarafından onaylanmıştır¹⁴³. Şubat 1863'te yapılan toplantıda, Orenburg ve Sibirya Bölgeleri'nin birleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Mart 1864'te imparator, planın uygulanması için şartların araştırılması gerektiğini belirterek çeşitli talimatlar verdi ve askeri operasyonların başlatılması konusunu da gündeme getirmiştir¹⁴⁴. Böylece Rusya'nın Türkistan politikası, siyasî ve stratejik sebeplerin baskın olduğu pasif sistemden, askerî harekâta geçilen yeni bir sistemin ve dönemin başlangıcına girmiştir.

Rusya'nın Orta Asya'ya göz dikme politikasını özetlemek gerekirse, bunlar şu şekilde sıralanmaktadır:

1) Rusya'nın Kırgızistan da dahil olmak üzere Türkistan'a olan hakimiyet düşüncesi 1930'larda başlamıştır. Bu toprakları, sömürgeleştirilecek kaynaklar olarak görmüştür. 1820'lerin ortalarından ikinci yarısına kadar olan süreçte, Hokand Hanlığı'nın Kuzey Kırgızistan'daki politikaları nedeniyle Rusya, işgal planını geçici olarak askıya almış ancak ana hedefini değiştirmemiştir Kuzey Kırgızistan'da yaptığı politikalar nedeniyle Rusya, buraları işgal etme planını geçici olarak askıya almıştır. Böylece Kırgızistan,

---

¹⁴⁰ Hissedar- No 6. 1963 yıl, 8 Şubat.

¹⁴¹ Hissedar - No 6.1963. yıl, 8 Şubat.

¹⁴² Skobiçevskiy, A. M., Rusya Sensür Tarihinden Makale (1700-1863).- St. Petersburg,1892.-478. s.

¹⁴³ *Halfin, A. N.*, Orta Asya'ya Katılması —153. s..

¹⁴⁴ Rusya Federasyonu'nun Merkezi Devleti Savaş ve Tarihsel Arşivi (Moskova, bundan sonra ЦГВИА РФ.)—483-f.—62 iş.—176. s. ve onun arkası.

Kırım Savaşı sırasında bir sömürge nesnesi olarak yeniden gündeme getirilmiş ve 1950'lerde Rus hükümeti bunu uygulamaya yönelik bazı kararlar almıştır.

2) İngilizlerin Türkistan bölgesini kolonize etmesi ihtimaline karşı Rus Hükümeti kendi işgal planını devreye sokma kararı almıştır. Ancak 19. yüzyılın 50'li yıllarının sonuna kadar Orta Asya'yı işgal etmek ve bunu gerçekleştirmek için somut planlar hükümetin elinde değildi. Bu nedenle siyasî duruma bağlı olarak farklı kararlar alınmıştır.

3) 19. Yüzyılın 30'lu ve 60'lı yılları arasında Türkistan Bölgesi Rusya için siyasî çıkarların odak noktası hâline gelmiş, İngilizler ve Ruslar arasındaki sömürge rekabeti Türkistan'ın işgalini hızlandırmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

HOKAND HANLIĞI DÖNEMİNDE KIRGIZLAR

2.1. Hokand Hanlığı'nın Yönetim Şekli ve Rusya-Hokand İlişkileri

Fergana Bölgesi'nin batısındaki Özbeklerin Min boyuna mensup Şahruh Bey'in 1709 yılında bağımsız bir hanlık kurduğu tarih sayfalarında belirtilmektedir. Şahruh, Hokand Şehri'nde bir kale inşa etmiş ve sonradan burayı şehir merkezine dönüştürmüştür. Bu hanlığın en parlak dönemi ise, Alim Han'ın dönemi olmuştur. Koçent ve Taşkent vilayetlerinin birleştiği Fergana'nın batı yakasını fethetmiş ve rakiplerini saf dışı bırakarak kendi gücünü pekiştirmiştir. Hanlık döneminin önemli kentleri olan Çimkent, Sayram, Kurama ve Taşkent'i fethetmiştir. Buhara ile Hokand arasındaki ihtilafın merkezi olan Orta-Töbö'ye 15 kez sefer düzenlemiş ve son olarak Fergana Bölgesi'ni tamamen Hokand Hanlığı'na katmıştır. Hanlığın en önemli iç politikası askeri reformlar idi. Bu nedenle top ve tüfeklerle donatılmış yaklaşık 10 bin atlı süvari ordusu oluşturulmuştur. Sürekli seferler nedeniyle insanlar zor bir yaşam sürmüştür. Bu nedenle Alim Han'a, yakınları aracılığıyla suikastlar düzenlenmeye başlanmıştır. Sonuç olarak Alim Han, 1809'da akrabası tarafından öldürülmüştür.

Hokand tahtına geçen Omor Han, sakin bir hayat geçirmeyi tercih etmiştir. Bu nedenle Buhara ile çekişmekten kaçınmıştır. Ancak Buhara Emiri Haydar Şah ile aralarında bir rekabet oluşmuştur. Adı geçen iki hanlık da Osmanlı Devleti'nin kontrolü altına girmek istemiştir. Osmanlı Devleti iki hanlık arasındaki rekabetin sona ermesini istese de bir sonuç alınamamıştır¹⁴⁵. Omor Han'ın hükümdarlığı sırasında Hokand Hanlığı'nın toprakları genişlemiştir. 1816'da Türkistan ile Sırdarya'nın aşağısı ele geçirilmiştir. 1821'de ölümü üzerine yerine 12 yaşındaki oğlu Madalı geçmiştir. Bu dönemde de hanlığın toprakları genişlemiş, Kırgızistan ve Kuzey Kazakistan bölgelerindeki boylara boyun eğdirilmiştir. Buradaki hakimiyeti arttırmak için 1825 yılında, Pişpek ve Tokmok Kaleleri kurulmuştur. Madalı Han'ın (1822-1842) yönetiminin son zamanlarında hanlık zayıflamaya başlamıştır. Bu dönemde, yerli boyların kendi aralarında savaştığı bilinmektedir. 1842'de Hokand Hanlığı'nın içinde

---

¹⁴⁵ Gömeç, Saadettin, *Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri*, (Ankara: Akçağ Yay., 2002), s. 46

bulunduğu bunalım, tüm Türkistan Bölgesi'nin kaderini etkilemiştir. Muhammed Ali Han'a karşı yapılan protesto eylemlerinin yanı sıra hükümet yetkililerinin desteği, devleti zayıflatmıştır. 1842'de, Buhara Emiri Nurullah Han bu durumu fırsat bilerek Madalı'yı kardeşleriyle birlikte öldürerek Fergana Bölgesi'ni ele geçirmiştir. Bu durum, Hokand Hanlığı'nın Rus saldırılarına karşı savunmasız kalmasına ve Türkistan'ın istilasına neden olmuştur¹⁴⁶. Madalı Han, Hokand yönetiminde başarısız olması nedeniyle Kuzey Kırgızları Hokand Hanlığı'nın baskısından kurtulmaya çalışmış ve böylece Kırgız Beylerinin Güney bölgelerdeki etkisi artmıştır.

1842 ve 1845 yılları arasında Şerali tahta geçmiştir. Sonuç olarak, Nüzüp Binbaşı'nın "Atalık" unvanını almasıyla Hokand Hanlığı'nın çöküş dönemi başlamıştır. Hokand Hanlığı ile Rus birlikleri arasında çıkan silahlı çatışmalar, Kazak boylarının Rus uyruğuna geçmesine neden olmuştur. 1851'de Rus Hükümeti, Hokand Hanlığı'nın askeri merkezi olan Tauçbek Kalesi'ni aldı. 1854'te Alma Ata şehrinin yakınında Verniy Kalesi'ni kurmuştur.

Hokand Hanlığı'nın siyasî yapısında görev ve makamlar 24 bölüme ayrılmıştır. En yüksek makam olarak "Binbaşı" veya "Amirlaşker" rütbesi vardır. Bu pozisyon "Savunma Bakanı" seviyesi ile aynıdır. "Kuşbegi" makamı, hanın yanında müşavir olarak birçok şehri yöneten bir statüye sahiptir. "Parvanaçı" makamı, "Kuşbegi"nin işini yapmaktadır. Ona tabii ordu, atlı ve yaya birlikleri vardır. Yargı yetkisi, "Baş yargıç" tarafından yönetilen yargıçlara verilmektedir. Bu makamlara, şariat temsilcileri tarafından atama yapılmaktadır. Ölüm cezası ve diğer cezalar sıkça kullanılmaktadır. Yerel yöneticilere, "Bek" ya da "Hâkim" denmektedir. Taşkent'i yönetecek kişi, "Han" tarafından seçilir ve "Beyler beyi" unvanını alır. Köylerde idari yetki ihtiyarlara aittir. "Muhtasirler" burada yaşayanların şariat hükümlerine uymalarını denetler, emsallerine, bek ve hakime itaat ederlerdi. Hokand Hanlığı, idari ve bölgesel olarak illere ayrılmıştır. 19. yüzyılın başlarında vilayet sınırları, vergi tahsilatının yapıldığı yere göre belirlenmiştir. İller arasında, Andijan, Margalan, Kocent, Taşkent, Çimkent, Törö-Korgon, Türkistan, Oro-Töbö, Çust gibi şehirler bulunmaktadır. O dönemlerde vilayetleri

---

¹⁴⁶ Saray, Mehmet, Kırgız Türkleri Tarihi, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi 3 (İstanbul: Nesil Matbaası, 1993), 29. s..

“Bekler” ve “Valiler” yönetmekteydi. Bu iki yönetici aynı yetkiye sahip olmakla birlikte, “Bek” han soyundan gelirken, “Valiler” ise halk içinden seçilmekteydi.

Rusya'nın Hokand Hanlığı'nı işgal etme girişimleri 1866'da yeniden başlamıştır. General D. İ. Romanovskiy, Binbaşı D. N. Şaufus'un ekibini Namangan'a giden yolu araştırması için görevlendirmiştir. Çatkal Bölgesi'nden Anarbay adlı bir Kırgız asker, bu ekipte görev yapan iki Rus askerini esir alarak onları Hokand Hanı Kudayar'a teslim etmiştir. Fakat Rus Hükümeti'nden korkan Han, tutsakları geri göndermek zorunda kalmıştır¹⁴⁷.

Temmuz 1866'da Orenburg Genel Valisi N. A. Krijnovskiy, D. İ. Romanovskiy'e bir mektup göndermiştir. Sadece Namangan'ın değil, Hokand Devleti'nin de tamamen işgal edilmesini, Kudayar Han'a çok iyi davranılmasını, Rusya'nın egemenliği altındaki biri olarak tanınmasını ve tatmin olmazsa yok edilmesini önermiştir¹⁴⁸. Ağustos 1866'da N. A. Krijnovskiy, Taşkent'in Rusya'ya dahil edilmesi gerektiğine dair kraliyet kararnamesiyle Taşkent'e gelmiştir. ¹⁴⁹ 1866 yaz sonuna kadar, Noğ Kalesi, Çatkal Vadisi'nin etekleri ve diğer topraklar Rusya yönetimine geçmiştir.

5 Eylül 1866 tarihinde N. Krijnovskiy, Oro-Töbö ile Cızzak'ı almak için bir sefer emri verdi ve savaşın yönünü Hokand'dan Buhara'ya çevirmiştir. Cephane ve gıda yüklü 600 araba, 800 deve ile iki binden fazla askerden oluşan kervan, 20 Eylül 1866'da Buhara'ya doğru yola çıkmıştır¹⁵⁰. Oro-Töbö 2 Ekim'de, Cızzak ise 18 Ekim'de işgal edilmiştir. Bunun sonucunda 1 Kasım 1866'da Rus General N. A. Krijnovskiy Orenburg'a, 11 Aralık'ta ise D. İ. Romanovskiy, St. Petersburg'a dönmüştür. Rusya'nın Türkistan'ı işgal etme eylemleri, 1864'da başlamış ve 1866 sonbaharında askıya alınmıştır.

1866 yılında Hokand Hanlığı'nın toprakları, Fergana Vadisi ile sınırlı kalmıştır. Zira bu dönemde Kocent, Buhara, Oro-Töbö ve Cızzak Rus askerleri tarafından işgal edilmiş ve Buhara ile doğrudan ilişkileri kesilmiştir. Bu olaylardan sonra Hokand Hanı Kudayar, hanlığının iç işleriyle meşgul olmuştur. Çünkü 1865 yılına kadar Hokand

---

¹⁴⁷ *Terente, A. M., Fethetme Tarihi* —T. 1.—361. s..

¹⁴⁸ *Terentev, A. M., Fethetme Tarihi* —T. 1.—T.1.—362. s.

¹⁴⁹ *Kinyapina, N. S. ve başkalar.* Kafkasya ve Orta Asya —278. s..

¹⁵⁰ *Terentev, A. M. Fethetme Tarihi* —T. 1.—363. s.

Hanlığı'nın başkenti olan Taşkent, 1867 yılında Türkistan Genel Valiliği'nin merkezi olmuştur. Bu nedenle, Taşkent ile diplomatik ilişkiler kurabilmesi için Rusya'yı tanımak zorunda kalmıştır.

Rusya İmparatorluğu'nun Hokand'a yönelik politikası, Hokand Devleti'ndeki durumlara göre şekillenmiştir. K. P. Kaufman, St. Petersburg'daki yöneticilere "Rus Hükümeti'nin, Türkistan'daki konumunun istikrarlı olduğunu, Hokand ve Buhara halkının Rus yetkililerle barışçıl ilişkiler içerisinde olduğunu, bu yüzden savaş politikasının amaca uygun olmadığını" söylemiştir¹⁵¹. 1 Temmuz 1866'da Savaş Bakanı D. A. Milyutin, Orenburg General Valisi N. A. Krijnovskiy'e yazdığı mektupta, "Hükümetimize itaat etmeleri için Hokandlılar tarafından başlatılan bir politika izlenmelidir. Bu doğrultuda Kudayar Han, gerekirse Rusya'nın tebaası olmalıdır" diyerek fikrini bildirmiştir¹⁵². son yıllarda Ruslar ve Hokandlılar arasındaki ilişkiler, tamamen bu yönde gelişmiştir.

K. P. Kaufman, 29 Ocak 1868'de hazırlamış olduğu anlaşmayı Kudayar Han'a göndermiştir. Kudayar Han, bu ticaret anlaşmasını 13 Şubat tarihinde imzalamıştır. Anlaşmanın içeriğine bakıldığında Hokand'ın, Rus Hükümeti'ne tabi olduğu söylenebilir¹⁵³. Bu belge, ticaretle ilgili olmasına rağmen, asıl amacı farklıdır. Anlaşmaya göre Rusya, çeşitli haklara sahiptir. Bu haklar şu şekildedir:

- 1) Her iki taraftan ithal edilen mallardan % 2.5 oranında vergi alınacak,
- 2) Her iki tarafın tüccarları serbest ticaret yapabilecek ve her iki tarafın mülkiyetindeki bölgelerde kervansaraylar inşa edilebilecek,
- 3) Rus ticaret acenteleri çalışmalarını Hokand Hanlığı'nın her yerinde yürütebilecek,
- 4) Rus kervan liderleri, tüm Fergana şehirlerine yerleşebilecek,

---

¹⁵¹ *Kinyapina, N. S., ve başkaları.* Kafkasya ve Orta Asya -280. s..

¹⁵² *Srebrennikov, A.,* Türkistan Bölgesi. Kaynaklar Derlemesi —Ç.2.—Taşkent,1914.—231. s..

¹⁵³ *A. N. Halvin.* Orta Asya'ya Katılma— 311. s.; *A. Bababekov* Rusya Orta Asya'yı Fethetti mi? //KM—1990— 20 Aralık; *Galuzo, P.,* Milli Kurtuluş Eylemi-108. s.

5) Rus kervanları istedikleri yerden engelsiz geçebilecekler¹⁵⁴.

Böylece Rusya'dan gelen tüccarlar, gezginler ve casusların Hokand Hanlığı'nı serbestçe dolaşmasına izin verilmiştir. Örneğin, Albay Şafgauzen-Şenberg D. N. Şaufus'un 1868'deki keşif gezisi, A. P. Horoškin'in temsilciliği, 1869'da İ. İ. Krauzen'in Namangan bölgesine gelişi, V. V. Vereşagin'in Hokand'da bulunması, K. V. Struven'in coğrafik araştırmaları ve Hokand Hanlığı'nın haritasını çıkarması, Avrupalı gezginler Druskiy ile Adamoli'nin 1871'de Hokand'da bulunması, örnek olarak verilebilir.

Kudayar Han, K. P. Kaufman ile ciddi konularda istişarelerde bulunmuş ve dış politikada kendi başına iş yürütemeyecek duruma düşmüştür. İç işlerinde sadece birkaç bina inşa etmiş ve sulama sistemlerini onarmıştır. Genellikle kendi cebini doldurmaya çalışmıştır. Ayrıca, Rus Hükümeti'nin silahlı kuvvetlerine yiyecek ve yem sağlama sorumluluğunu da üstlenmiştir. Kudayar Han K. P. Kaufman'dan, Rus Çarı'nı memnun etmek için St. Petersburg'a bir elçi göndermesini istemiştir. General, bu isteği kabul edince Rusçayı iyi bilen Hâkim Umanov'u merkeze göndermiştir. II. Aleksandr, Kudayar Han'ı elmas yıldızlı Stanislav Madalyası ile ödüllendirmiştir¹⁵⁵. Kudayar Han'ın oğlu da Rusya'ya seyahat etme fırsatı bulmuştur. Kısa süre içerisinde Hokand Hanlığı, Rusya'nın yarı kolonisii hâline gelmiştir¹⁵⁶.

Rusya'nın Türkistan'ı fethindeki yeni dönem, 1868 yılında başlamıştır. Rusya, 1864-1868 yılları arasında Hokand Hanlığı'na ait birçok yeri aktif olarak işgal etmiştir. Rus sömürgeciler, Hokand Hanlığı'nın tarafsızlığından yararlanarak, Hokandlılar ve Ruslar arasında vasallık anlaşmasını uygulamaya koyulmuştur. Bu sayede Orta Asya'ya girmeye başlamışlardır. Buhara Emiri Muzaffar, K. P. Kaufman'ın anlaşma talebine itiraz etmiştir. Ardından o yıl Rus Hükümeti Samarkand'ı işgal etmiştir. Haziran 1868'de Emir, Buhara ile Rusya arasında bir anlaşmaya imza atmıştır ve anlaşmanın maddelerinden olan 500 bin rublelik savaş tazminatını da ödemek zorunda kalmıştır¹⁵⁷. Bu arada Doğu Türkistan'da bazı siyasî olaylar yaşanmaya başlamıştır. "Cetişarın" yeni sahibi olan Cakıp'ın iç ve dış işlerindeki politikası güçlenmiştir ve 1867'de İngiltere'ye

---

¹⁵⁴ Terentev, M. A., Fethetme Tarihi —T.1.—401. s.; A. Bababekov Rusya Orta Asya'yı Fethetti Mi? //KM— 1990—20 Aralık.

¹⁵⁵ Alimbayev, C., Rusya ve Merkezi Asya: Tarihsel İlişkilerin Bazı Problemleri // 3K—1995.yıl, 10 Mart.

¹⁵⁶ Djamgerçinov, B., Siyasal Tarih Makalesi —302. s..

¹⁵⁷ N. S. Kinyapina ve diğerleri. Kafkasya ve Orta Asya — 281. s..

yanışmıştır¹⁵⁸. Ayrıca Cakıp bek, Doğu Türkistan'daki Kırgızları ve Rusya tabiiyetindeki Kırgızları kendi tarafına çekmeyi amaçlamıştır.

Mart 1869'da, Tarancı Sultanlığı¹⁵⁹ Rusya ile diplomatik ilişkiler kurmaya başlamıştır. Buradaki asıl mesele, Kırgızlar ile Kazakların göç etmesidir¹⁶⁰. Sonraki dönemlerde Kulca yetkililerinin umursamaz tavırları yüzünden Rusya'nın ticari çıkarlarını sekteye uğratmıştır. Bu nedenle Rusya, Tarancı Sultanlığı'nı yok etmeyi planlamıştır. Baron A. V. Kaulbars'ın 1870 yılında Kulca'ya gönderdiği elçi heyeti amacına ulaşamayınca, G. A. Kolpakovskiy Temmuz 1871'de Kulca ve İle Bölgesi'ni işgal etmiştir¹⁶¹.

1860'larda Orta Asya meselesi yüzünden, İngiltere ile Rusya arasındaki ilişkiler yeniden yoğunlaşmıştır. İki büyük ülke arasındaki müzakereler, 1869 yılında başlamıştır. 1872 ile 1873 yılları arasında, Orta Asya'ya yönelik faaliyetler konusunda kendi aralarında anlaşmışlardır¹⁶². Bu anlaşma sonucunda İngiltere, Afganistan'dan çekilmiştir¹⁶³. Bu durum sayesinde, Rusya'nın Türkistan'ı işgal etme imkanları artmıştır.

Rusya 1868'de, Hokand ve Buhara; 1873 yılında ise Hiva ile anlaşmalar yaparak, Orta Asya'nın üç hanlığını da kendi vasalına hâline getirmiştir. 1872 yılında da Kaşhar ile bir anlaşma yaparak, Doğu'daki etkisini güçlendirmiştir. Rusya'nın yayılcı hedefleri, 1872-1873 yılında yapılan Rusya-İngiltere anlaşması ile uluslararası boyuta ulaşmıştır. Rusya, bu gibi faktörlere dayanarak, Hokand Hanlığı'nı işgal etmeye karar vermiştir.

1872 yılında K. P. Kaufman tarafından, St. Petersburg'da yapılan toplantıda Orta Asya'daki siyasî faaliyetlerin durumuna ilişkin kapsamlı bir rapor sunulmuştur. Raporla, Rusya'nın resmî ideolojisine dayanarak, Rus hükümetinin barışçıl ticareti teşvik etmeye

---

¹⁵⁸ *Terentev, M. A.*, Fethetme Tarihi—T.1.—330. s..

¹⁵⁹ 1867 yılında Kulca Bölgesi'nde, Tarancı İsyanı'nın zaferle sonuçlanmasıyla, Uygur Abiloğlu'nun iktidarlığı "Sultanlığa" dönüşmüştür.

¹⁶⁰ 1868 yılından itibaren Kulca'da yaşayan Kırgızlar büyük topluluklar hâlinde, Rusya'ya ait topraklara göç etmeye başlamıştır. (*Terentev M. A.* Fethetme Tarihi —T.2.—18. s..).

¹⁶¹ *İsiyev, A. D.*, Yetişar Uygur Devleti —M.,1981.—41. s..

¹⁶² *Bokiyev, O. B.*, Tajikistan'ın Rusya'ya Katılması Nedeniyle Orta Asya'daki İngiliz-Rusya Rekabeti// Historiyografide ve Tarihteki Aktüel Problemler —Duşanbe, 1990.—14. s.

¹⁶³ Kayabalı, İsmail-Cemender Arslanoğlu, *Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu*, (Ankara: Kömen Yayınları, 1978), 46-47 s.

ve komşu ülkelerle ilişkileri geliştirmeye çalışması gerektiği belirtilmiştir. Ayrıca ticari ilişkilerin düzenlenmesi gerektiği de vurgulanmıştır. Hokand Hanlığı ve Rusya arasındaki ilişkilerde iç düzenin sağlandığı, ticaretin geliştiği, yeni pazarların, kervansarayların ve kanalların kurulmaya başlandığı bildirilmiştir. K. P. Kaufman, Hiva'ya ve Buhara'ya siyasî bağımsızlığın verilmesini, vasal ilişkiler kurulmaması ve İngilizler ile Ruslar arasındaki ilişkilerin sertleştirilmemesi gerektiğini ifade etmiştir. K. P. Kaufman'ın raporu ve önerileri, hükümet tarafından beğenilmiştir. Sonraki yıllarda Türkistan politikasını yönetme görevi K. P. Kaufman'a verilmiştir¹⁶⁴.

Rusya'nın Hokand Hanlığı'na karşı yürüttüğü politika, 1868 yılında kabul edilen anlaşma temelinde gelişmiştir ve bu anlaşma sonucunda 1870'lerin ortalarına kadar ciddi sorunlar yaşanmamıştır. Kudayar Han, Türkistan Genel Valisi'nin taleplerini yerine getirmiştir fakat, 20. yüzyılın 60'lı ve 70'li yıllarında Hanlığın iç durumu kötüleşmiştir. Bu durum, siyasî krizin son noktası olmuştur.

Kudayar Han Dönemi'nde Hokand Hanlığı'nın alanı küçülmüştür. Bununla beraber iç politikada baskılar yaşanmaya başlamıştır. Çünkü Hokand Hanlığı'nın hazinesine giren vergi azalmış ve bu durum ise askeri makamdakilerin ve feodallerin menfaatlerine ters düşmüştür. Harcanan paraların yerini yeniden doldurmak için halktan alınan vergi oranlarını arttırmak gerekmiştir. Bu dönemde Kudayar Han, düşman korkusunu geride bırakarak iç sorunlarla ilgilenmemeye başlamıştır.

Kudayar Han üçüncü kez han olunca, Hokand Hanlığı'ndaki vergi ödemelerini arttırmıştır. Bu nedenle, hanlıkta zulüm de artmıştır. Bütün bunların akabinde, halkta hoşnutsuzluk baş göstermeye başlamıştır. Halk arasında hana ve onun vezirlerine karşı kin ve nefret oluşmuştur. Yapılan eziyetler, hoşnutsuzlukların, isyanların ve ayaklanmaların ortaya çıkmasına neden olmuştur¹⁶⁵. Rus eleştirmen A. İ. Bryanov, halk ayaklanmasının en önemli nedeni olarak şunları söylemiştir: “Han dahil, bölgedeki tüm

---

¹⁶⁴ Rusya Federasyonu'nun Dış Politika Arşivi, Moskova (Bundan sonra — АБП РФ),—1—9 Ana Arşiv Vakfı —8-оп.—12.ış.—6,11,13,17,19. s.lar.

¹⁶⁵ Kaynaklar “Hokand Hanlığı'nın tarihi, Kıpçakların ve Kırgızların ayaklanmalarına ait tarihi listeden oluşmaktadır” diye boşuna söylememiştir. (Rusya Federasyonu Merkez Devlet Tarih Arşivi (Bundan sonra — РФБМТА).—VUA Vakfı.—6886.ış.—2. s.; Kırgızistan Merkez Devlet Arşivi (Bundan sonra - КыргызМА),—75.f.—1-оп. —53.ış.—86-88. s.lar)

yöneticiler, halkın durumuna bakmadan sadece kendi rahatını düşünmektedir, şiddet ve eziyet her yerde baş göstermiştir”¹⁶⁶.

1866 yılında Halkın hoşnutsuzluğu bir nebze yatışmıştır ancak 1867 yazında, Kul Datka'nın Kızıl-Korgon Kalesi'nde halka uyguladığı şiddet, Alaylıları ayaklanmasına neden olmuştur. Kırgızlar, Sadık Serker'in önderliğindeki Kızıl-Korgon'u işgal ederek Kul Datka'yı öldürmüşlerdir. Hokand'dan gelen ekip, isyanı acımasız bir şekilde durdurmuştur ve isyana öncülük eden kişileri ölümle cezalandırmıştır¹⁶⁷. İsyana çıkınca Kudayar Han, Buhara Emiri'nden yardım istemiştir. Bu durum, ayaklanmanın ne kadar şiddetli olduğunu göstermektedir¹⁶⁸. Bu isyanın nedenlerinden biri Hokand Hanlığı'nın uyguladığı baskılar, diğeri ise 1870-1872 yılları arasında bölgede etkili olan kıtlıktır¹⁶⁹.

Fergana Bölgesi'nde yaşayan Kırgızlar, feodallere karşı sürekli ayaklanma çıkartmışlardır. Bu ayaklanmalarda feodaller, genellikle iktidar için savaşmışlardır. Bunun sonucunda, 1870'lerin başında hanın temsilcilerine ve hana karşı isyanlar başlamıştır.

1871'de vergi toplayıcılarının uyguladığı aşırı şiddet nedeniyle Soh'ta bir isyan çıkmıştır. Bu dönemde Kırgızların Aşağı İçkilik Boyu, Soh Bölgesi'nde göçebe bir hayat yaşamaktaydı. Soh ve İsfara'daki Kırgızlar'ın çıkarttığı isyanı, Atabek liderliğindeki 2 bin kişilik bir askeri birlik bastırmıştır. Atabek, kaçan Kırgızları kovalayıp 12 kişiyi esir almıştır. Yakalanan bu tutsaklar, daha sonra darağacında asılmıştır. A. P. Fedçenko 1871 yazında Soh Köyü'ne geldiğinde, köyün girişinde bu darağacıyla karşılaşmıştır. Bu ayaklanmanın öncüleri, Moldo Mamır ve Noygut Boyu'nun Beyi Madalı Yüzbaşı'dır. Diğer isyancı Moldo Aşır ise Karategin'e kaçmıştır.¹⁷⁰. Bu ayaklanmanın nedenleri şunlardır:

1) Soh Bölge Valisi'nin aşırı vergi tahsilatı,

---

¹⁶⁶ Bryanov, A. İ., Fergana Hakkında Hatıra —14. s..

¹⁶⁷ Ploskih, V. M., Kırgızlar ve Hokand Hanlığı —307. s..

¹⁶⁸ Ploskih, V. M., Kırgızlar ve Hokand Hanlığı —307. s..

¹⁶⁹ Mayev, N., Taşkent'ten Kulca'ya Kadar —295. s..

¹⁷⁰ Soh Ayaklanması hakkında ek bilgiler için V. M. Ploskih'in “Kırgızlar ve Hokand Hanlığı”, K. Sönbayev “Toplumsal ve Ekonomik İlişki”, “Güney Kırgızistan'ın Katılması”, A. Hasanov'un “Kırgızistan'ın Halk Ayaklanması”, H. N. Bababekov'un “Hokand Hanlığı'ndaki Halk Eylemi” eserlerine bakınız.

2) Soh bölgesinde yaşayan Kırgızların nüfusu Tacik nüfusundan daha çok olmasına rağmen, Han'ın Tacik ulusundan "Bek" seçmesi,

3) Sultan Seyit Han'ın ölümü.

1870 yılında Mala Han'ın oğlu Sultan Seyit Han'ın Fergana Bölgesi'ne geldiği haberi yayılmıştır. Seyit Han, Muzaffar'ın daveti üzerine 11 Haziran 1865'te, Buhara'daki İskender Bek'e katılmıştır. Sultan Seyit, Cızzak Bölgesi'ndeyken hanın gizli casusları tarafından katledilmiştir¹⁷¹. A. P. Fedçenko'nun verdiği bilgiye göre ise, Sultan Seyit sağ salim Buhara'ya ulaşmış ve 1870 yılında Hokand'a geri dönmüştür. 1871'de A. P. Fedçenko olayın görgü tanıklarıyla bir araya gelerek, yüz yüze konuşmuştur. Sultan Seyit Han, Kırgız ve Kıpçak Beyleri'nin gizli davetiyle gelmiştir. Kırgız ve Kıpçak Beyleri'nin isimlerini ve mühürlerini içeren bir mektup getirmiştir. Ancak Kudayar Han'ın casusları mektubu öğrenince, hanın emriyle Sultan Seyit'i Ceke-Tıt'ta tutuklayıp öldürmüşlerdir. Kudayar Han, K. P. Kaufman'a "Seyit Han bize geldiğinde, onu öldürdük." demiştir. Kudayar Han, Sultan Seyit'in mektubundaki Kırgız ve Kıpçak Beyleri'ni de öldürmüştür. Mektupta Sohlu Kırgızlar da vardı. A. P. Fedçenko, bu olayın Soh İsyanı'nın çıkma nedeni olduğunu öne sürmüştür¹⁷².

Sultan Seyit'in ölümü üzerine Kudayar Han'ın akrabası Sopubek'in oğlu Nazırbek tahta aday gösterilmiştir¹⁷³. Soh Kırgızları'nın isyanı, amacına ulaşmadan Hokandlılar tarafından acımasızca bastırılmıştır. Ancak bu isyan, bir sonraki büyük isyana zemin hazırlayan çok önemli bir siyasî isyandır. M. A. Terentev araştırmalarında, 1871'deki Büyük Han Törö İsyanı'nın¹⁷⁴, vergilerdeki artışla ilişkili olduğunu belirtmiştir. Ancak ayaklanmanın nerede gerçekleştiğini veya gidişatını belirtmemiştir. O yıllardan itibaren Fergana Bölgesi'nin her yerinde, huzursuzluklar çıkmaya başlamıştır. Alay

---

¹⁷¹ *Nalivkin, V.*, Kısaca Tarih —202. s..

¹⁷² *Fedçenko, A. P.* Türkistan'a Gezi —303—304. s.lar.

¹⁷³ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi (Bundan sonra ӨзБМА),—715-ф.—1-оп.—63-ış.—104. s..

¹⁷⁴ Batır Han, Törö Kudayar Han'ın ikinci eşinin kardeşidir ve Kırgız feodalleri ile akrabadır. Kırgız ve Kıpçak Beyleri, Özbek Danışmanlar ve saraydaki 50 Gizli Temsilci Kudayar Han'ın yerine, Batır Han'ı tahta geçirmeyi amaçlamıştır. Onların arasında Kudayar Han'ın ikinci oğlu Muhammed Amin de vardır. Ama ekip üyelerinden birinin ihaneti sonucunda Batır Han Törö ve ekibinden 17 kişi tutuklanmıştır. Onların sarayda bulunan gölde öldürülmesi emredilmiştir. Sonradan karar değişmiştir ve zindana atılmışlardır. (Özbekistan Merkez Devlet Arşivi (Bundan sonra — ӨзБМА),—715-f.—1. Bölüm.—60.ış.—48. s.; *Terentev, M. A.*, Fethetme Tarihi —T. 2.—333. s..)

Bölgesi'ndeki ayaklanma, en önemlisidir. Alay'daki kale komutanının 1872'de askerleriyle birlikte Kırgızlar tarafından öldürüldüğü kaynaklarda belirtilmektedir¹⁷⁵.

Rus Dışişleri Bakanı Gorçakov'a göre, öncelikle Hokand'daki siyasî istikrarsızlık beslenmelidir, ikinci olarak Hokand, Ruslara karşı kendini savunmak için ordusunu güçlendirme ihtiyacı hissetmelidir. Ordusunu güçlendirmeye çalıştığında büyük paralar harcayacak ve ekonomisi zayıflayacaktır. Üçüncü olarak ise, hanlıktaki tüm farklı gruplar bir araya gelmemeleri için desteklenmelidir. Gorçakov'a göre Rusya'nın amacı geniş bölgeleri ele geçirmek değil, kademeli olarak ilerleyip güçlü ve kalıcı koloniler oluşturmaktır¹⁷⁶.

1866 – 1873 yılları arasında, Hokand Hanlığı'nın iç durumu iyice kötüleşmiş ve Rusya'nın Türkistan'ı işgal etme politikası, Fergana Bölgesi'nde de devam etmiştir. Olay şu şekilde gelişmiştir:

1) Taşkent'teki Rus Hükümeti, doğuda Çin ve Kaşgar Devletleri ile; güneyde ise Buhara ve Hiva Hanlıkları ile kendi yararına olan anlaşmalar yaparak, bu devletlerin siyasî tarafsızlıklarını sağlamıştır.

2) Bu dönemde İngiltere ile Rusya arasındaki çekişme, Rusya için de olumlu bir seyir izlemiştir. Eylül 1872'de Rusya, Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Berlin'de bir araya gelerek görüşmeler düzenlemiştir. Bu görüşmeler, Ekim 1873'te üç imparatorluğun anlaşmasıyla sonuçlanmıştır. Bu ortaklık, İngiltere ile Rusya arasındaki rekabeti de kolaylaştırmıştır. Bu anlaşma sayesinde, 1856 Paris Antlaşması'nın Rusya aleyhindeki maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır. Dolayısıyla, Rusya'nın Avrupa'daki etkisi güçlenmiştir. Bu bağlamda, Rusya 1873'te Hiva'yı işgal etmiştir ve aynı yılın Ağustos ayında Rusya ile Hiva arasında vasallık antlaşması imzalanmıştır. Bu olaylar, Hokand Hanlığı'nın yıkılması için dış koşulların oluşturulduğunu göstermektedir.

3) 1870'lerin başında Hokand Hanı Kudayar'ın zulmünü arttırması, halkın hoşnutsuzluğunu artırmış, ayaklanma ve isyanlara yol açmıştır. Bu gerçekler, Hokand

---

¹⁷⁵ *Kostenko, L., Alay Dağları'na Sefer // ПИ —1876 г.—№ 239. (Kızıl-Korgon ve Söpu-Korgon hakkında konuşulmaktadır. Çünkü Daroot-Korgon Kalesi'nin komutanı İsmayıl Toksobo, 1871 yılında A. P. Fedçenko ile buluşmuştur. 1873-1874 yıllarındaki tarihi olaylara katılmıştır.)*

¹⁷⁶ Bulduk, Üçler, *Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2006), 30 s.

Hanlığı'ndaki siyasî iç durumda sistematik krizler yaşandığını göstermektedir ve Hokand Hanlığı'nın kaderinin, tarihsel olarak, halk veya Rus Hükümeti tarafından belirleneceğini göstermektedir, Sonuç olarak Rusya İmparatorluğu, Fergana Bölgesi'ni işgal etmek için uygun şartları oluşturmaya başlamıştır.

2.2. Kırgız Halkını Ezen Ağır Vergiler

Hokand Hanlığı'nda siyasî gücü elinde bulunduranlar için, “En yüksek toprak sahibi” kavramı kullanılmıştır. Devletin önemli varlıkları olarak bilinen toprak ve güç, hana aittir. “Han, devlettir” kavramı oluşmuştur. Tüm vergi politikası, hanın menfaatine yöneliktir. Emirleri altındaki çiftçilerden ve çobanlardan bile vergi almışlardır. Sadece şariat temsilcileri ve soylu feodaller, vergiden muhaf olma hakkına sahiptir.

“Han” ve “devlet” kavramları aynı olduğu için, devlet hazinesi ile hanın hazinesine ayrı düşünülmemiştir. Dolayısıyla vergi sisteminde keyfi bir düzen yapısı vardır. Vergi ölçüsü hukuk yoluyla değil, hanın, valinin ve beyin isteğine göre belirlenmiştir. Bu sistem düzenli bir yapıya sahip olmadığı için, karışıklığı, sömürüyü ve zulmü beraberinde getirmiştir. 1870'lerin başında hanlık küçülmesine rağmen verginin boyutu her geçen yıl artmıştır.

Hokand Hanlığı'nın vergi politikası, K. Usenbayev'in ve V. Ploskih'in araştırmalarında kapsamlı bir şekilde incelenmiştir¹⁷⁷. Devlet Müşaviri G. Veynberg'in 10 Kasım 1874'te K. P. Kaufman'a yazdığı mektupta, Hokand Hanlığı'nda 18 çeşit vergi olduğu görülmektedir¹⁷⁸. G. A. Kolpakovskiy, Hokand Hanlığı'nın vergi sistemini ve ticari sorumluluklarını incelediğinde, 18 tür vergi olduğunu dile getirmiştir¹⁷⁹. Doğu bilimciler A. P. Horoşkin ve N. Pantusov'un eserlerinde, Hokand Hanlığı'ndaki vergi sisteminin önemli ve önemsiz olmak üzere iki gruba ayrıldığı belirtilmiştir.

Şeriata dayalı haraç vergisi; ekinden alınan vergi idi. Sulanan alanlardan 1/5, sulanmayan alanlardan 1/10 oranında “Doğal Vergi” adı altında alınmıştır. “Tanap” vergi

---

¹⁷⁷ Üsenbayev, K., Hokand Hanlığı Dönemindeki Kırgızların Toplumsal ve Ekonomik İlişkisi V. Ploskih Kırgızlar ve Hokand Hanlığı

¹⁷⁸ Kinyapina, N. S., ve başkaları. Kafkasya ve Orta Asya - 301. s..

¹⁷⁹ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri (Bundan sonra —ЦГВИА РФ),— Askeri Bilimsel Arşiv Vakfı.—6868. iş.—109—110. s.lar.

türü, meyve bahçeleri ve üzüm bağlarından alınan vergi idi. “Zekat” ise tüccar ve sanatkarlardan alınan 1/40 nispetinde bir vergi türü idi.

Zekât göçebe halktan da alınmıştır. Kırgızlar 40 koyundan 1 koyun, 40 attan bir at, 30 büyükbaş hayvandan 1 inek, 5 deveye 1 koyun şeklinde zekât vermişlerdir¹⁸⁰. Ancak bu vergi sistemi, çoğunlukla koşullara, hanın iradesine ve zekat tahsildarlarının açgözlülüğüne göre değişiyordu ve çoğu zaman artmıştır¹⁸¹. Vergiler her yıl yükselmiştir. Örneğin 1860’lı yıllarda Kırgızlar, 25 koyundan 1 koyunu vergi olarak ödemeye başlamıştır. Kırgızlardan zekât toplayan vergi memurları, ellerindeki mühürlü talimatlara dayanarak devlet vergisinin dışında, her aileden fazladan iki koyun almıştır.

Hokand Hanlığı’nın eziyet yöntemlerinden biri de tefeciliktir. Bu yöntem tüccarların mallarını değerli kılmaktadır. Halktan hayvanlarını alıp karşılık olarak değersiz mallar vermişlerdir. Yoksullar günlük ihtiyaçlarını karşılayabilmek için, yerel beylerin ve beklerin güvencesiyle borç para almışlardır. Bu yöntemle halk, beylere ve beklere sürekli borçlanmıştır¹⁸². Bu politikayla Özbekler, Kırgızlar ve Tacikler kandırılmışlardır.

Ayrıca "örf" geleneği adı altında belirlenen, bazen hanın özel talimatı veya valinin isteği üzerine alınan birçok resmi olmayan vergi ve masraflar da vardır. Örneğin, yayla parası “Kemi pulu”; geçme parası (Dereden ve nehirden geçmek için alınan vergi); herhangi bir bölgeden hayvanlarını geçirmek ya da kervanın geçmesi için köprü vergisi; tüccarlardan alınan “Tagi cay pulu” ticaret yeri vergisi; pazar geliri için “Nekoh ve tarihane pulu”; evlendiğinde veya miras alındığında “Lukata pulu”; öldükten sonra sahipsiz kalan mülkiyet için “Terazi pulu”; “Tambaki pulu” tütün ekilmiş tarlaya alınan vergi; “Namak pulu” tuz alınan maden için verilen vergi gibi birçok vergi vardır¹⁸³. Arstanbap, Sarı-Çelek ve Kızıl-Ünkür gibi göçebe Kırgızlardan, ceviz ve fıstık ormanlarında hayvan besledikleri için, meyve topladıkları için de zekât alınmıştır. Sonradan Kudayar Han, bu vergilere ek olarak “Haraç atı” (At vergisi), pazara satmaya

---

¹⁸⁰ *Horoşkin, A. P.*, Türkistan Bölgesi ile İlgili Makale Derlemesi — St. Petersburg, 1851.—48-6er; *Pantusov H.* Hokand Hanlığı’ndaki Vergiler // TB—No 16,17.—1876.yıl

¹⁸¹ *Üsenbayev, K.*, Toplumsal ve Ekonomik İlişkiler —22. s.

¹⁸² *Üsenbayev, K.*, Toplumsal ve Ekonomik İlişkiler —30. s..

¹⁸³ Yukarıda yazılan vergilerin bir çoğu, Rusya Devlet Tarihi Arşivleri’nin (Bundan sonra — ОФБМТА) 400. Vakfının, 1. Bölümün, 1038.İş dosyasının , 3. s.sının arkasında verilmiştir.

getirilen tahta, ağaç için “Karagay pulu”; odun için “Odun pulu”; pazarda aracılık yapanlar için “Dallal pulu”; yaylaları kullandıkları için “Kuk pulu”; kullanılan su için “Su pulu” vergilerini de çıkarmıştır.

Hokand Hanlığı’nın Kırgız köylülerine yaptığı zulümlerden biri de, onları Fergana Bölgesi’ndeki verimli tarım alanlardan çıkarıp, başka yerlere göndermektir. Bu politika, Alim Han Dönemi’nden itibaren gelişmiştir¹⁸⁴. Bunun sonucunda, 19. yüzyılın ortalarında Kırgızların Fergana Vadisi’nin merkezinden çıkarılarak dağ eteklerine yerleştirildikleri görülmektedir¹⁸⁵.

Yüksek vergiler halkı çok zor duruma sokmuş ve ömür boyu borç ödemek zorunda bırakmıştır. Sonuç olarak fakir aileler, vergi ödeyemedikleri için borçlarından kurtulmak için, çocuklarını zengin insanlara köle olarak vermeye başlamıştır¹⁸⁶. Halk böyle kıvrılırken Kudayar Han, 36 eşine yılda 300 bin ruble harcamıştır¹⁸⁷. Köylüler için en ağır vergi, hanın çalışanları için ödenen “Kılkuyruk” vergisidir¹⁸⁸. Bu vergi, büyük veya küçük seferlerden önce her aileden alınan silahlı bir erkek ve iki at vergisidir. Doğu bilimci A. Kun, Hokand Hanlığı’nın son döneminde vergilerin oldukça arttığını, hava hariç, doğum ve ölüm dahil her şeyden vergi alındığını belirtmiştir¹⁸⁹.

Vergiler, han tarafından özel olarak atanan silahlı verhi tahsildarları aracılığıyla toplanmıştır. Vergi toplama hakkı, bazen yerel feodallere ve zenginlere kiraya verilmiştir¹⁹⁰. Vergi tahsildarları, vergi topladıkları için handan maaş almıyorlardı. Bu nedenle vergi toplarken kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir. Vergi tahsildarları, genellikle Ekim ve Ocak aylarında silahlı askerlerle vergi toplamıştır. Vergi ödemeyi reddedenlere şiddet uygulayıp “Para cezası” kesmişlerdir.

---

¹⁸⁴ *Usenbayev, K.*, Toplumsal ve Ekonomik İlişki —30—31. s..

¹⁸⁵ *Nalivkin, V.*, Hokand Hanlığı’nın Kısaca Tarihi —34. s..

¹⁸⁶ *Yazarı yok*, Kara Kırgızlar Hakkında Bilgi // Notlar ПГО. —Кн. V.—СІІб.,1851.—153. s..

¹⁸⁷ *Mayev, N.*, Taşkent’ten Kulca’ya Kadar. // Türkistan Bölgesi’nin İstatistiği için Kaynaklar. —2. Baskı — St. Petersburg,1873.—295. s..

¹⁸⁸ *Hasanov, A.*, Kırgıztan’daki Halk Eylemleri —30, 64. s..

¹⁸⁹ *Kun, A.*, Hokand Hanlığı Makalesi // Rus Coğrafya Derneği Tutanakları.— St. Petersburg.,1876.— T.12.—2. Bölüm—6—7. s..

¹⁹⁰ Ödeme sistemi —“Ülpanı”; Herhangi bir bölgeden, vergiden gelecek geliri, önceden ödeyerek halktan vergi toplama hakkını satın alması. Özbekistan Merkez Devlet Tarih Arşivi (Bundan sonra — ОЗРБМА.— 19-Paragraf.—1. Bölüm.—22516.ış.—63. s..)

Her türlü vergi dışında, halkı zor durumda bırakan diğer bir konu da, çalışma zorunluluğuydu. Danışman G. Veynberg'in yazdığına göre, "Yollar, hanlar ve saraylar inşa etmek, ekin tarlalarını ve bahçeleri işletmek, atıkları ve kanalları temizlemek için hanlığın her tarafından işçiler getirilmektedir. İşçiler, bedava çalıştırılmıştır ve işe gelmedikleri takdirde sopa ile cezalandırılmışlardır. Bu şiddet karşısında bazıları ölmüştür. Han'ın, iş yapmak istemeyenleri diri diri gömdüğü de olmuştur"¹⁹¹. Bu yükümlülükler, feodal beylerin, valilerin ve askeri başkanların çiftliklerinde de yaygın olarak kullanılmıştır¹⁹².

1870'lerin başında vergilerin oldukça fazla artmasında, Kudayar Han'ın yakın adamı İsa Oluya'nın büyük payı vardır. Her türlü vergiyi icat etmesi Kudayar Han'ı bile şaşırtmıştır¹⁹³. Aslında Kudayar Han da verginin çoğalmasını desteklemiştir. Şeriatın belirlediği vergilerden hoşnut olmayan Kudayar Han, her yıl yeni bir vergi çeşidi uydurup, vergi türlerini geliştirmiştir¹⁹⁴.

Hokand Hanlığı'nda görülen bu durum, doğudaki monarşi biçimindeki feodal zulüm ile aynıdır. Devlet, kendi içinde bölgelere ve vilayetlere, onlar da kendi içlerinde ilçelere ve şeflere ayrılmıştır, şefler vergi toplamıştır.

Kuzeybatı ve Merkezi Tanrı Dağları'nda yaşayan Kırgızlar, Taşkentli Töröler tarafından yönetilmiştir. Çüy Vadisi'ndeki Firunze'de (Bişkek'te) yaşayan Kırgız Hanı, Törö'ye boyun eğmiştir. Hokand'ın ana işgal güçleri burada toplanmış ve bu güçler de vergi toplamak için Kırgız yerleşim yerlerine gönderilmişlerdir. Bişkek Beyi, Kırgızları askeri bir disiplin ile yönetmiştir.

Hokand Hanlığı döneminde Kırgızların boylara bölünmesi, halkın kaderini kötü yönde etkilemiştir. Boylara bölünme, Kırgızların özgürlük mücadelesi için birleşmesini engellemiştir. Bu durumdan yararlanan Hokandlı Hanlar, bölgeleri birbirine düşürerek kendi düzenlerini oluşturmaya çalışmıştır.

---

¹⁹¹ *Petrovskiy, N.*, Hokand Hanlığı Makaleleri//TC—T.76.—15. s.; Rusya Devlet Tarihi Arşivleri (Bundan sonra —ЦГВИА РФ),— Askeri Bilimsel Arşiv vakfı.—6868. iş.—111. s..

¹⁹² *Plosksh., V. M.*, Kırgızlar ve Hokand Hanlığı —263. s..

¹⁹³ *Nalivkin, V.*, Kısaca Tarih —205—208. s. *Moldakasimov, K.*, Polot Han —29. s..

¹⁹⁴ *Petrovskiy, N.*, Hokand Hanlığı Makaleleri// TC—T.76.—17. s..

Hokand Hanlığı, Kırgız çiftçiliğini tümüyle bozmuştur. Vergi politikaları, üretimi arttırmak yerine engel olmuştur. Hanlık, yayla ve ekin tarlalarına zorla el koyup, göçebe halkı alenen soymuştur. Bu olumsuz durumlara rağmen Kırgızlar, yerleşik Özbek ve Taciklerle daima iyi ilişkiler kurmuşlar ve tarımda faydalı gelenekleri öğrenerek ticari ilişkilerini geliştirmiştir. Kırgızlar, Hokand Hanlığı'nın devlet politikaları içindeki vergi sisteminden nefret etmişlerdir. Çünkü Hanlık, vergiyi malla, emek gücüyle ya da para ile alıyordu. Kırgızlar ise vergiyi genellikle hayvanlarla ödemişlerdir. Bu nedenle vergi tahsildarları halkı soymaya başlamışlardır.

Bu zulme dayanamayan göçebe halk arasında şiddete karşı sürekli başkaldırıları olmuştur. Bu gibi durumlara karşı Hanlar, vergi toplama görevini Kırgız Manapları'na ve Boy Beylerine vermiştir. Hazineye ödenecek vergi ölçüsünü onlar belirlemişlerdir ve belirlenen ölçüdeki vergiyi toplamaları gerekmektedir. Vergi toplama hakkına sahip olan Manaplar ve Beyler, kendi menfaatleri doğrultusunda zengin olmak için bu haklardan yararlanmışlardır. Bu durum halkı oldukça kızdırmıştır. Vergilerini mal veya hayvanla ödeyen göçebe halk, çok zorluk çekmiştir. Birçok aile tamamen fakirleşmiştir. Hokand Hanlığı'nın vergi sisteminde para geliri çok önemli olmamakla birlikte, paranın Kırgızlar arasında yaygınlaşması, toplumun sosyal ve ekonomik gelişimini ifade etmekteydi.

Kırgızistan'ın bir kısmının yerleşik hayata sahip olması ve tarımla uğraşması, zengin ve güçlü kişilerin "ortaklık" adı verdikleri bir baskı biçimini ortaya çıkarmıştır. Boy Beyleri, kendi bölgelerindeki fakir insanların hasatlarının bir bölümünü almıştır.

Kırgızlar arasında devlet vergisi dışında, varlıklı beyler tarafından alınan çeşitli vergi türleri de vardır. Dışarıdan bakıldığında gönüllü olarak ödeniyormuş gibi görünen bu vergiler, aslında zorunlu ödenmesi gereken vergilerdir. Bunlar; “Kesim”, “Masraf”, “Halk vergisi”, “Ek”, “Toynak atı”, “Yol masrafı” gibi vergilerdir. Hokand Hanlığı'nın her yıl yükselttiği bu vergiler, Kırgız halkının bağımsızlık için ayaklanmasına neden olmuştur.

Kırgızda toplumsal yaşam içerisinde akrabalık ilişkileri, gelenekler, örf ve adetler oldukça önemliydi. Toplumunda halkın temelini “Tebaalar” oluşturmuştur. Bu tebaalar, Manapların istediklerini yapmaktaydılar. Bu tür özellikler, tebaanın eziyet çekmesine ortam sağlamıştır. Tebaa kendi arasında, fakir, yoksul, işçi, gündelikçi, yordakçı, uşak ve köle gibi farklı statülere ayrılmıştır. Fakirler, kendi boylarıyla göç edip zenginlerden

hayvan borç olarak hayatlarını geçindirmişlerdir. Bu borçlarına karşılık, onların hayvanlarına bakmak ve onların ev işlerini yapmak zorunda kalmışlardır.

Kırgız feodallerinin koyunlarına, atlarına, ineklerine, develerine bakan çobanları ve ev hizmetçileri olmuştur. Genellikle kendi fakir akrabalarından olan kişilerdir. Başka boydan gelip çalışan fakirlere “Malay”; zenginlerin ve beylerin ekinlerine bakan ve sonbaharda ürünlerini toplayanlara “Aştıkçı”; göçebe hayvancılıktan, tarla ekip biçme işine geçenlere ise kuzeyde “Çatakçı”, güneyde ise “Ekinci” denmiştir. Güney bölgesinde yaşayanlar arasında “Çayırkerler” çoğalmıştır. Bunlar, başka insanların ekinlerine bakan, onları biçen ve toplayan kişilerdir. İşler bittikten sonra kendi emekleriyle topladıkları ürünlerden pay almışlardır. Günlük çalışan kişilere ise “Mandiker” denmiştir. Hokand Hanlığı’ndaki vergilerin oldukça yüksek olması nedeniyle halk zorluk çekmiştir. Bu nedenle Hokand Hanlığı döneminde Kırgızlar, birçok zulme maruz kalmışlardır. Özellikle bu dönem, güney bölgesinde yaşayan Kırgızlar için çok zor bir dönem olmuştur. İlk dönemlerde Hokand Hanlığı, “Tündük zekât” adı altında her çadırdan bir koyun almıştır. Bunun dışında “Helal zekât” adı altında 50 hayvandan 1 hayvan almıştır. Hokandlıların vergileri, Kuzeyde yaşayan Kırgızları pek fazla etkilememiştir. Çünkü Hokand Hanlığı bu bölgede yeterince güçlü değildir.

19. yüzyılın 30’lu yıllarında, 100 koyundan 1 koyun alınırken, 40’lı yıllarda bunun ölçüsü yükselmiştir. Bu dönemde 40 koyun veya keçiden biri, 40 attan biri, 30 büyükbaş hayvandan biri alınmıştır. Bunun dışında, eğer mal sahibi 40’tan fazla ata sahipse, her bir at için ayrıca 40 kuruş ödemek zorundaydı. Devesi olanlar 5 deveye 1 koyun vermişlerdir. Ve böylece yıllar ilerledikçe verginin türü çoğalmış, ölçüsü de yükselmiştir. Genellikle tarımla uğraşanlar, para olarak vergi ödemelerini yapmaktadırlar. Her çadır “Asker vergisi” adı altında; bir “Tilla (altın para)”, bir at veya 3 koyun ödemek zorundadır. Kudayar’ın Hükümdarlık döneminde Hokand Hanlığı’nda, vergiler oldukça artmış ve böylece ülkedeki her şey, vergilendirilmeye başlanmıştır.

2.3. Hokand Hanlığı’nın Yıkılması ve Halk İsyanları

1871-1872 yılları arasında Fergana Vadisi’nde, Hokand Hanlığı’na karşı birçok ayaklanma olmuştur. Ancak bu ayaklanmalar, amaçlarına ulaşamamıştır. 1873 baharında başlayan ayaklanma üç yıl devam etmiş ve bunun sonucunda Hokand Hanlığı, Rusya’ya ilhak edilerek, Türkistan Genel Valiliği’ne bağlanmıştır. 1873-1876 yılları arasında

Fergana Vadisi'nde yaşanan olaylar, tarihte "Halk İsyanı", "Hokand Ayaklanması", "Polot Han İsyanı" olarak adlandırılmıştır.

1873-1876 yılları arasındaki halk isyanları, genel olarak iki ana döneme ayrılmıştır:

1) 1873 baharından 1874 sonbaharına kadar olan dönem,

2) 1875 yılının bahar döneminden 1876 yılının sonuna kadar olan dönem.

K. P. Kaufman, Hokand Hanlığı'nın emriyle halktan alınan vergilerin oldukça yüksek olduğunu, vergi tahsildarlarının aç gözlülüğü ve acımasızlığı nedeniyle, 1873 yılından itibaren hanlıkta ayaklanmalar ve isyanlar çıktığını yazmıştır¹⁹⁵. Halk ayaklanmalarının yaşandığı 4 merkez vardır. Bunlar: Alay, Aksı, Eki Su ve Güneybatı Bölgeleri'dir.

Mart 1873'te Hokandlı vergi tahsildarları Alay'a gelip, halktan üç kat daha fazla vergi talep etmiştir. Bu talep, halkın ayaklanmasına sebep olmuştur. Vergi tahsildarları, Han'ın askerlerinin yardımıyla vergi ödemeyenleri tutuklayıp Hokand'a götürerek, "Halka ibret olsun diye cezalandırmayı" düşünmüşlerdir. Kırgızlar, tutuklulara yardım edip vergi tahsildarlarının liderini ve dört yardımcısını öldürmüştür. Çatışmada, Kırgızlardan da 6 kişi ölmüştür¹⁹⁶.

İsyancılar, Kocent İlçe Başkanı'na yazdıkları mektupta, "İlkbaharda Kırgız köylerine gelen vergi tahsildarları, 100 koyundan 1 koyun almaları gerekirken, bunun yerine 3 koyun almaya çalıştı. Bizler de dayanamadık ve vergi tahsildarlarına karşı koyduk." diyerek olayı anlatmışlardır.¹⁹⁷. Başka bir belgede, Amerika Elçi Sekreteri Yudjin Skayler, "1873 baharında, vergi tahsildarlarının Oş ve Andican'ın güney bölgesindeki Kırgızlara ait her çadırdan 3 koyun olmak üzere, dağdaki ekin yerleri için de vergi ödemesi talep ettiklerini" yazmıştır¹⁹⁸. Zor durumda kalan halk, Batken'den Alay Dağı eteklerine kadar çekilmek zorunda kalmıştır.

---

¹⁹⁵ Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı —1-f.—34-op.—346 .iş.—113. s..

¹⁹⁶ Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı—1-f.—1-op.—278. iş.—102—103. s.lar.

¹⁹⁷ Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı—1-f.— 34-op.—197. iş.—1. s..

¹⁹⁸ *Rosset, Y. A., Orta Asya Kültürü ve Bizim Doğudaki Politikamız // BE. —13. yıl.— St. Petersburg 1878.—606. s..*

Kurmancan Datka, Alay'daki ayaklanmanın başında tarafsız kalmayı tercih etmiştir. Çünkü, Kudayar'ın annesi ile akrabadır. 1867'de Hokand'a gitmiş ve Kudayar'ı ziyaret etmiştir. Kudayar Han'ın annesi Carkınayım 1868 yılında vefat etmiştir. Kudayar Han akrabalık bağını hatırlamasa da, Kurmancan Datka ona karşı ayaklanmaya sıcak bakmamıştır. Ancak Kurmancan Datka'nın oğlu ve Oş beyi Abdıldabek, ayaklanmanın başından beri isyancıların yanında yer almıştır. Kudayar Han, bu ayaklanmayı bastırmaları için atlı askerlerden oluşan birliğine, isyancıları cezalandırmalarını söylemiş ve binlerce Kırgız ve Kıpçak'ı öldürmelerini de emretmiştir¹⁹⁹.

Hanın askerlerinin yola çıktığını duyan Kırgızlar, "Kara geyik" ordusunu toplayarak, yoldaki askerlerin önünü kesip onları bozguna uğratmışlardır²⁰⁰. Bu olaydan korkan halk (Yaklaşık 20 bin Kırgız ile 10 bin Kıpçak aile), canlarını kurtarmak için Kaşgar Davan'ın Kırılık ve Azireti Bölgeleri'ne kaçmıştır²⁰¹.

Mayıs 1873'de, Fergana Vadisi'nin doğu kesiminde isyancılar huzursuzluk çıkartmaya başlamıştır. Abdrahman Aptabacı önderliğinde 1000 askerden oluşan bir birlik, onları engellemek için yola çıkmıştır. Abdrahman, Hokand şehirlerinin Rusya'dan geri alınması için, Osmanlı Sultanı Abdulaziz'den yardım istemiştir²⁰². Aptabacı, isyancıları hanla uzlaşmaya ikna etmiştir. Böylece Şer Datka liderliğindeki Kırgız ve Kıpçak boylarının 40 beyi, saraya elçi olarak gönderilmiştir. Ancak Kudayar Han, elçilerin sözlerine kulak asmamış ve hepsinin başını kesmiştir²⁰³. Onun bu acımasızlığı halkı daha da çileden çıkarmıştır. Bu olaydan sonra öfkelenen binlerce Kırgız ve Kıpçak isyancı, Temmuz 1873'te Fergana Vadisi'ne saldırmıştır.

İsyancılar, Fergana Vadisi'nin güneyindeki Soh Kalesi'ni yıkıp kale komutanı Alim'i öldürmüştür²⁰⁴. Çaresiz kalan Kudayar Han, isyancıları durdurmak için Taşkent'ten yardım istemiştir²⁰⁵. Rus yetkililer, St. Petersburg'a "Hokand ayaklanmaları

---

¹⁹⁹ St. Petersburg İfadeleri —1874.—№ 268.

²⁰⁰ Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı —1-f.—1-op.—278.iş.—103. s.

²⁰¹ Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı—75-f.—1-op.-58.iş.—177—178. s..

²⁰² *Rosset, Y. A.*, Orta Asya Kültürü —606. s.

²⁰³ Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı.—715-f.—1-op.—58.iş.—177. s.; Kırgız Halkının İlişkisi—187 bölüm; *Usenbayev K. U.* Kırgıztan'ın Katılması // Kırgızistan Tarihi XIX. Yüzyıla Kadar—259. s..)

²⁰⁴ Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı. —1-f.—34-op.—196-iş.—27—28. s.;

²⁰⁵ 1873 yılının Temmuz ayında yazılmış bu mektupta, Kudayar Han isyanın gelişmesinde, Kırgız elçilerin suçlu olduğunu belirtmiştir. (Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı. —1-f.—1-op.—278. iş.—43. s.).

dinmediği takdirde, hanlığı işgal etmeleri için, Çar'ın izin vermesini” isteyen bir telgraf göndermiştir. Ancak Çar, buna izin vermemiştir²⁰⁶. O dönemde Rusya kontrolüne geçen Kocent İlçe Başkanı'nın yazdığı mektupta, “Hokand'da yeniden ayaklanma başladığı, hanın zalimliği nedeniyle Kıpçaklar ve Kırgızlar'ın her yerde ayaklandıkları, Hokand Ordusu'nun Andican şehrini terk ettiği, Kudayar Han'ın nerede saklandığının bilinmediği” bilgilerine verilmiştir²⁰⁷.

Kudayar Han isyanı durdurmak için Abdrahman Aptabacı ve Şahrihan Beyi İsa Oluya'yı ordusu ile göndermiştir. Hokand Hanı Kudayar'a karşı yapılan bu isyana, tüm halkın yanı sıra, 20 Hokandlı yönetici ve bey de katılmıştır. Bunu duyan Aptabacı, isyanı durdurmanın zor olacağını anlamış ve dağılan birliği toplayamadığı için, Törö-Korgon'da saklanmak zorunda kalmıştır. O dönemde şehir sakinleri, özellikle Andican ve Hokand sakinleri, Kırgızların gelmesini beklemiştir. Halk, Kudayar Han'ın hükümdarlığını devirmeye hazırlanmıştır²⁰⁸. Bu durum karşısında çekinen Kudayar Han, isyanları durdurması için kardeşi Sultan Murat Bey'i göndermiştir. Ancak sadece Oş ve Andican'ın güneyindeki isyanları durdurabilmiştir. Kudayar Han Alaylılardan çekindiği için, 1873 sonbaharında Alay Dağları'ndaki kaleleri sağlamlaştırmıştır. İyi silahlanmış bir orduyu Hokand'dan, Daroot-Korgon Kalesi'ne göndermiştir.

1873-1876 yılları arasında çıkan Aksı İsyanları'nın başında İshak Asanoğlu'nun olduğu bilinmektedir. Genel olarak isyanlara bizzat kendisi önderlik etmese de, bu isyanlara başından sonuna kadar katılmıştır. Bu siyasî ayaklanma, 1865 yılında Kudayar'ın üçüncü kez tahta geçişinden sonra başlamıştır. 1871 yılında Soh Kırgızları'nın ayaklanmasında, Kırgız Beyleri harekete geçme zamanının geldiğini düşünmüşler ve isyan kararı almışlardır. Han soyundan gelen bir şehzade bulup Kudayar Han'ın yerine oturtmayı amaçlamışlardır²⁰⁹. Geleneğe göre Han varisi, Han soyundan gelmesi gerekmektedir. Böylece 1872 yılında Kutluk Seyit Boyu'nun beyi Şer Datka'nın başını çektiği Kırgız Beyleri, kendi aralarında anlaşarak, Samarkand'daki Alim Han'ın

---

²⁰⁶ Rossel, Y.A., Orta Asya Kültürü —607. s..

²⁰⁷ Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı —1-f.—1. Bölüm—278.iş.—74. s..

²⁰⁸ Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı —1-f.—1. Bölüm, —278.iş.—26—30. s.; ӨзБМА.—715-f.—1-оп.—58.iş.—178—180. s..

²⁰⁹ Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı—1-f.—3. Bölüm, —243a.iş.—19—25. s.lar.

soyundan İbragim Bey'in oğlu Pulat Bey'i²¹⁰ "Han" olarak seçmişlerdir. Kırgız Beyleri, onu "Han" seçip Kudayar Han'a karşı savaşmaya karar vermişlerdir. Ancak Samarkand'a Şer Datka'nın yanına gelen Pulat Bek, bu konuda isteksiz davranmıştır²¹¹. Bunun üzerine Kırgız Beyleri, Harezm'de yaşayan Madalı Han'ın oğlu Muzaffar'ın yanına gitmişlerdir. Ancak Muzaffar da tahta oturmak istememiştir²¹².

Şer Datka, Harezm'den Taşkent'e dönerken Musabek Bey Abdımomun'un²¹³ evinde kalmıştır. Burada, Pulat Bey'e çok benzeyen İshak'ı görmüştür. Şer Datka'nın amacına ulaşamadığını bilen İshak, Abdımomun'a, "Ayaklanmaya öncül olma" teklifinde bulunmuştur. Bunu duyan misafirler çok sevinmiştir. Kısa süre sonra İshak, "Polot Han" adıyla, Aksı'ya doğru yola çıkmıştır²¹⁴.

1873 baharında İshak Polot Bek, Şer Datka, Musulmankul, Musabek, Sulayman Udayçı ve Abdımomun yaklaşık 200 Kırgız ile Aksı'ya gelmiştir. Çatkal, Ala-Buka, Ak-Tam, Kök-Car, Mamay, Kerben, Padişa-Ata, Safid-Bulan bilginleri ile ve diğer köy yörelerinin âlimleri, Polot Han'a katılarak Kudayar Han'a karşı savaşmayı kabul etmişlerdir²¹⁵. İshak, Aksı'ya yeni geldiği için isyana liderlik edemese de, "Han" olarak, Taşkent'ten gelen yüksek rütbeli yetkililerin eylemlerini incelemiştir.

Rus tarihçi M. A. Terentev, "1873'de yeni bir isyan çıktı. Kimsenin tanımadığı Pulat adlı birisi, Alim Han'ın küçük oğlu olduğuna kendini inandırdı ve kendisine katılmak isteyenleri isyana çağırdı. Namanganlı Kırgızlar da bu çağrıya hemen cevap verdi"²¹⁶ bilgisini kaleme almıştır.

---

²¹⁰ H.Bababekov'a göre Pulat Bek, Buhara şehrinde yaşamıştı ve Muradhan'ın oğluydu (H.N.Bababekov Halk Eylemi)—83. s..

²¹¹ *Usenbayev, K.U.*, Güney Kırgızistan'ın Katılması—67. s.; *V.M.Ploskih* Kırgızlar ve Hokand Hanlığı—311. s..

²¹² *Nabiyev, R.N.*, Hokand Hanlığı'nın Tarihi'nden—78. s.;

²¹³ Abdımomun, Hokand Hanlığı'nda tanınan, saygıdeğer bir kişidir. Zamanında Alımkul'un yardımı ile "Atalık" makamına ulaşmıştır. 1865 yılında Taşkent, Rusya'ya bağlandıktan sonra o, Kudayar'a hizmet etmekten vazgeçmiş, karışık halk içerisinde (Taşkent'in güneydoğusundaki bölge) varlıklı bir insan olarak yaşamıştır. İshak'ın becerikliliğini gören Abdımomun, onu yanına almıştır. Bu dönem, 1870 yılının başlarıdır.

²¹⁴ *Koritov, N.P.*, Sahtekar Pulat Han

²¹⁵ *Nalivkin, V.*, Kısaca Tarih—213. s.; *Pavlov, N.*, Türkistan Tarihi —Taşkent 1910,—174. s.; *Usenbayev, K.U.*, Güney Kırgızistan'ın Katılması—67. s..

²¹⁶ *Terentev. M.A.*, Fethetme Tarihi—T.2.—333. s..

1873 yılında 29 yaşındaki İshak Aksı'da, Kutluk-seyit, Nayman, Çin ve Saru Boyları'ndan binlerce temsilcinin katılımıyla beyaz keçeye sarılıp "Polot Han" adıyla Han yapılmıştır²¹⁷. "İshak taraftarları" hızla çoğalmaya başlamıştır. Abdimomun ve Musulmankul isyana doğrudan önderlik etmişlerdir. Aptabaçı ile İshak ise gizli görüşmeler yapmıştır²¹⁸.

İsyanın bir diğer merkezi İki-Su arasındadır. 1873 baharında, Mamır Mergenoglu önderliğindeki birlik, Kök-Art Vadisi'ni ele geçirmiştir. Ayrıca Calalabad ve Hanabad köylerini de almıştır. İsyana çok güçlü olduğu için, Kudayar Han'ın bizzat kendisi isyanı durdurmak için yola çıkmak zorunda kalmıştır. Andican'a gelmiştir ve isyancıları ortadan kaldırmak için üzerlerine güçlü bir birlik göndermiştir²¹⁹. Ancak isyancılar dağlara kaçtığı için, onları bulamayıp geri dönmüşlerdir²²⁰.

Tokmok İlçe Başkanı Tomskiy, 19 Eylül 1873'te Ceti-Su Bölgesi Valisi'ne yazdığı raporunda şunları belirtmiştir; "Kırgız ayaklanması söylentileri üzerine Hokand Kalesi'ne gönderilen Kaptan Bessonoz, şu bilgileri iletmiştir: "Kuşçu, Munduz, Bağış, Basız ve Karabağış Boyları'nın önderlik ettiği bu isyanlar, iki ay önce Mamır'ın Hanabad Şehri'ne²²¹ saldırmasıyla başlamıştır. Mamır yenilgiye uğratılmıştır, bu saldırıda birliğinden 300 kişiyi kaybettiği düşünülmektedir. Çatışmada ölenlerin dışında, ekin tarlalarında tutuklananlar da vardır. Hokand Hükümeti, mahkumların köy köy gezdirilmesini ve daha sonra öldürülmesini emretmiştir. Ekin tarlalarında çocukları öldürüp, hamile kadınları bıçaklamışlardır. Kırgızlar bizim topraklarımıza kaçarak, çoğunluğu Ketmen-Töbö olmak üzere, her yere yerleşmişlerdir. Mamır, 100 adamıyla birlikte Adıgine'ye gitmiştir. Abdrahman, onların önemli şahsiyetlerini ve beylerini

---

²¹⁷ Aziz bin Muhammad Riza Marginani. Tasnifi Garib.// Özbekistan Bilim Akademisi'nin Doğubilim Enstitüsü'nde Kayıtlı El Yazı.—115. s. // Kaynaklar R. N. Nabyev'in "Hokand Hanlığı Tarihi'nden — Taşkent, 1973" kitabının 78, 282. s.larından alınmıştır.

²¹⁸ Maalesef o konuşmaların özeti hakkında kaynaklarda bilgi yoktur.

²¹⁹ Mirza Alim., Ansab-as Salatin.—115a—116a. s.lar.//Kaynaklar: R.N. Nabyev'in "Hokand Hanlığı'nın Tarihinden" kitabının 77. s.sından alındı.

²²⁰ Tasnifi Garib — 315. s.//Kaynaklar: R.N. Nabyev'in "Hokand Hanlığı'nın Tarihinden"kitabının 77. s.sından alınmıştır.

²²¹ Şimdiki Suzak Bölgesi ve Kara-Su Bölgesi'nin ortasında yerleşmiş Hanabad şehridir.

çağırmıştır. Ancak kendilerini öldüreceğini düşündükleri için bu çağırışı kabul etmemişlerdir”²²².

1873-1874 kışında Mamır önderliğindeki yaklaşık 100 kişilik bir grup, isyana hazırlanmak için Alay Bölgesi'ndeki Adıginelere gitmiştir²²³. Mamir daha sonra Kırgızları Kudayar'a karşı kışkırtmak için Kaşgar'a gitmiştir²²⁴. Ancak düşündüklerini gerçekleştirememiş ve Kara-Kulca'ya geri dönmek zorunda kalmıştır. Mamır, Hokand Hanlığı'na karşı savaşmak için Kuzey Kırgızları'nı da kendi safına çekmeye çalışmıştır.

1873'teki isyanın bir başka merkezi de güneybatı bölgesindeki Leylek olmuştur. Bu ayaklanmanın lideri Mamırbay, Batken-Alay tarafındaki isyancılarla temas hâlindeydi. Mamırbay, Kocent Kaymakamına: “Han şeriata aykırı hareket etmeye başladı ve bizler adaletsizliğe dayanamayıp vergi tahsildarlarıyla savaştık. Bunun üzerine Kudayar ordusunu gönderdi ve bizler de otlakları bırakıp dağa kaçmak zorunda kaldık. Buna rağmen hanın ordusu 270 kişiyi tutukladı. Bu tutsaklar, Asake Şehri'nde hanın emriyle öldürüldü ve bu nedenle toplanıp hanı düşman ilan ettik.”²²⁵ diye yazmıştır.

Abdrahman, her hafta düzenli olarak isyancıların yanına giderek halka desteğini ifade etti ve onların güvenini kazanmıştır. Onları ve şartlarını anlayan biri gibi davranmıştır. Halka buna son vermelerini söylemiş ve bunun için ricada bulunmuştur. İsyancılar bu aldatmacaya inanıp dağılmaya başlayınca birdenbire saldırmıştır. Bu aldatmacayla yaklaşık 400 kişiyi tutuklatıp Hokand'da astırmıştır²²⁶. Ayaklanmanın lideri Mamırbay yakalanamamış ve kaçmayı başarmıştır.

1873-1874 yılları arasında gerçekleşen ilk halk ayaklanmaları bir sonuca varamamıştır. İsyancılar, Hokand ordusunun gücüne dayanamamıştır. İsyancıların önceden belirlediği bir plânı, hedefi, sağlam ekibi ve lideri olmadığı için; dağınık hareket etmişler ve olumsuz sonuçlar almışlardır. Bu durumu daha önce hissetmişlerdi. Ancak Hokandlıların zulmüne ve adaletsizliğine dayanamayan köylüler, yoksulluk içinde yaşamaktansa savaşarak ölmeyi seçmişlerdir. Hiçbir çare kalmadığında, Rusya'nın

---

²²² Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı—1-f.—1. Bölüm.—278.ış.—43—46. s..

²²³ Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi—Askeri Bilimsel Arşiv Vakfı.—686.ış.—175—76. s.lar.

²²⁴ Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı—715-f.—1. Bölüm.—61.ış.—155. s.lar.

²²⁵ Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı—715-f.—1. Bölüm,—58.ış.—362. s..

²²⁶ Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı—1-f.—1. Bölüm,—278.ış.—103. s..

himayesine girmeyi amaçlamışlardır. İsyancıların amacı halkı birleştirmek, tahtı ele geçirmek ve adil bir insanı han yapmaktır. Kırgızlar, Kıpçaklar, Özbekler ve Tacikler bir araya gelerek, hanın ordusuna karşı savaşmayı planlamışlardır. Kaynaklarda, Koçent Kırgızları'nın²²⁷ Tokmok Kırgızları ile bağlantı kurduğu ve Şabdan Cantayoğlu'yla yazıştıkları belirtilmiştir²²⁸.

1874 baharında halk ayaklanmaları iyice çoğalmıştır. Mamır Mergenoğlu'nun önderliğinde Kara-Kulca Bölgesi'ne göç eden Kırgızlar savaşmaya başlamıştır. Böylece 5-6 bin kişiden oluşan isyan ekibi, Andican yakınlarındaki Korgon-Bardan Kalesi'ni ele geçirmiştir. Daha sonra Andican'a saldırmışlardır, ancak Hokand Hanlığı isyanı bastırmıştır. Hokand Hanlığı askerleri, isyancıların çoğunu tutuklayıp atlarına ve mallarına el koymuştur. Mamır Mergenoğlu, Narın'a doğru kaçmıştır. Ancak Hokand Hanı'nın isteği ve Tokmok Kaymakamı'nın emriyle 15 Temmuz 1874'te tutuklanmıştır. “İsyan merkezinden uzaklaşma ve Rusya himayesindeki Kırgızları Hokand Hanlığı'na karşı kışkırtma” suçlarından Lepsi ilçesinde (Kazakistan) hapse atılmıştır²²⁹.

Aptabacı'nın ordusu korunmasız köylere ciddi hasarlar vermiştir. Ala-Buka Bölgesi'nde köyler ateşe verilmiş ve 1000'den fazla kişi darağacında asılmıştır. Özellikle Ala-Buka, Örüktü ve Kasan-Say Bölgeleri'nde yaşayanlar, Coldoş Yüzbaşı'nın askerlerinin gazabına uğramıştır²³⁰. Kudayar Han, birçok esir ve ganimetle Hokand'a dönen Abdrahman Aptabacı'yı “Parvancı” makamıyla ödüllendirmiştir²³¹. Abdrahman Aptabacı'nın yaklaşımı, halkı daha da kızdırmıştır. İshak, 1874-1875 yılları arasında Çatkal dağ etekleri Çanaç, Ala-Buka ve Padşa-Ata Bölgeleri'ni dolaşarak halkı isyana teşvik etmiştir.

---

²²⁷ Leylek Bölgesi'nin batı tarafında yaşayan Kırgızlardır. Kocent Şehri, Rusya'nın himayesinde olmasına rağmen, o dönem Koçent Kırgızları Hanlık içerisindeydi.

²²⁸ Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı.—1-f.—34. Bölüm,—196.iş.—№ 37.telgraf

²²⁹ Özbek İletişim ve Bilişim Ajansı.—715-f.—1. Bölüm,—61.iş.—155. s.. Ancak 1877 yılında annesinin ricasıyla Mamır Mergenoğlu, gözaltına alınabileceği için gizlice geri dönmüştür. (Özbekistan Merkez Devlet Arşivi,—19-f.—1. Bölüm.—275.iş.—24. s..)

²³⁰ *Nalivkin V. Kısaca Tarih*—215. s.; ЦГИА РФ. —1-ф. —31-оп.—278.iş.—11—20 . s.lar.; *Usenbayev K. Güney Kırgızistan'ın Katılması*—71. s.. Halkı cezalandıran askerler, önlerine çıkan bütün insanları öldürmüştür. Kadınlara, çocuklara, ihtiyarlara acımamışlardır. Darağacına asılanların sayısı 1000'den fazladır. Hatta darağacı olmadığından ağaçlara da asılmışlardır, bunu araştırmalar göstermektedir. (*Usenbayev, K. Tarihin Acımasız Yılları*//ЭТ.—1993.—30 Haziran).

²³¹ *Usenbayev, K., Tarihin Acımasız Yılları*//ЭТ.—1993.—30 Haziran.

Çatkal'a giden Momun Şamurzakoğlu'nun akıbeti trajik bir şekilde sona ermiştir. Çatkal Vadisi, Ruslar tarafından işgal edilmiştir. Momun, Rus vatandaşı olarak kabul edildiğinden, Hokand Hanı Kudayar, Sır-Darya Genel Valisi P. K. Eyler'den onun iadesini talep etmiştir. Ancak Çatkal Dağları'nda saklanan Momun, yaklaşık 1000 isyancı ile beraber olduğu için ele yakalanması kolay olmamıştır. Bu nedenle Sır-Darya Bölge Valisi, Momun'u tutuklamaya karar vermiş ve Talaslı Kırgız Beylerden oluşan özel bir ekibi Çatkal'a göndermiştir. Kazaklar ve Ruslar eşliğinde bölgeye giden ekip, Momun'u tutuklayıp Rus Hükümeti'ne teslim etmekle görevlendirilmiştir²³². Birkaç görüşmeden sonra elçilerin boş vaatlerine inanan Momun, 24 Ağustos 1874'te "İdris Peygamber" adı verilen yerde Rus temsilcilerle görüşmeye geldiği zaman tutuklanmış ve Oluya-Ata'da bulunan cezaevine koyulmuştur²³³. Tarihçi B. Camgırçinov, Momun'un bir süre sonra cezaevinden kaçtığını belirtmiştir²³⁴.

1874 ilkbahar ve yaz aylarında, Aksı ve Özgön'deki isyanlar dışında Alay, Soh, Batken ve Leylek bölgelerinde büyük isyanlar olmamıştır. 1874 yılının sonbahar aylarında ayaklanmalar yavaşlamaya başlamış ve geçici bir barış sağlanmıştır. Bu barış, isyancıları acımasızca cezalandıran Hokand Ordusu'na, Hokand Hükümeti'ne ve Kudayar Han'a öfkelenen halk için savaşa hazırlanma fırsatı olmuştur. 1873-1874 yıllarındaki ayaklanmalar ve isyanlar bir buçuk yıl devam etmiştir ve bu isyanlara Fergana Bölgesi'ndeki Aksı, Kök-Art-Özgön, Alay-Soh-Batken ve Leylek-İsfara-Kocent Bölgeleri'ndeki Kırgızlardan ve Kıpçaklardan hemen herkes bu isyanlara katılmıştır.

Kasım 1873'te, Hokand Ordusu'nun yaptığı seferlere dayanamayan Güney Kırgız Boy Beyleri, Kocent Kaymakamı Baron R. İ. Nolde'ye isyanın çıkma nedenini anlatan bir mektup göndermişlerdir. Bu mektupta yer alan bilgilere göre; isyana 42 boy, 132.500 çadırdan oluşan Kırgızlar ve Kıpçaklar katılmıştır. Çadırlardaki ihtiyar ve çocuklar da sayılırsa, ayaklanmaya katkısı olan kişi sayısı 530 ile 650 bin civarında olmuştur²³⁵. O

---

²³² Özbekistan Merkez Devlet Arşivi,—715-f.—1. Bölüm.—61.iş.—158. s..

²³³ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi,—715-f.—1. Bölüm.—61.iş. -159. s.

²³⁴ *Jamgerçinov B.*, Siyasal Tarihin Makalesi—350. s..

²³⁵ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi,—1-Frunze, —1. Bölüm. —320-iş. —10—11. s.lar. Bilgiler V. *Ploskih'in* "Kırgızlar ve Hokand Hanlığı" kitabının 312. s.sından alınmıştır. Buna benzer bilgiler K. *Üsenbayev'in* "Çeçmişin Şiirleri. Birinci makale" araştırmasında verilmiştir. (KM.—1990 yılında.— № 14.)

dönemde Fergana Vadisi'nde bu kadar Kırgız'ın yaşamadığı bilinmektedir²³⁶. Kıpçaklar, Göçebe Özbekler, Türkler ve Karakalpaklar da listeye eklenmiş olabilir²³⁷. Sonuç olarak verilen rakamlar isyanın boyutlarını göstermektedir.

İsyana genel olarak Kırgızlar ve Kıpçaklar katılsa da köy ve şehirlerdeki Sartlar, Özbekler ve Tacikler de zaman zaman katılarak destek vermişlerdir²³⁸. 1874 yılında Taşkent'ten Hokand'a özel olarak gönderilen G. Veynberg'in yazdığı bilgilere göre, "Yerleşik halk da göçebe halk gibi bu durumdan olumsuz etkilenmiştir. Aralarında fikir birliği olmadığı düşünülse de aslında bu iki grup birbirine karşı değildir. Aralarındaki çekişme, grup liderlerinden kaynaklanmaktadır. Halkın çiftçisi de işçisi de hayvancılıkla uğraşan göçebe halkla tamamen aynı fikirdedir"²³⁹.

K. P. Kaufman, 1874 sonbaharında D. A. Milyutin'e bir mektup göndermiştir. Mektupta, göçmenler arasında çıkan isyanların hanın aşırı vergilerinden kaynaklandığı, bu vergilerin yöre halkını çok etkilediği²⁴⁰ yazmaktadır. 1873-1874 yılları arasında Fergana'da yaşayan halkın, isyana toplu katılmadığı da bilinmektedir.

1873-1874 yıllarındaki isyana katılanların çoğunluğunu fakirler ve çiftçiler oluşturmuştur. Ayaklanmanın temelini işçi sınıfı oluştursa da, onları boy beyleri yönetmekteydi. Mamırbay, Abdımomun, Musulmankul ve Şer Datka gibi beylerin isyanı ve halkı yönlendirdiği bilinmektedir.

Halk isyanında Kırgız ve Kıpçak halkları Kudayar Han'a karşı birleşmiştir. Kırgızlar, kendilerine haksızlık eden bu hanın yerine adil bir han getirmek istemişlerdir. Bu nedenle Kudayar Han ve yardımcılarına karşı isyan çıkarmışlardır. Bu isyan, "ulusal

---

²³⁶ K.Usenbayev'in "Geçmişin Şiirleri Birinci makale" araştırmasında verilmiştir.(KM.—1990 yılında.— № 14.)

²³⁷ K.Usenbayev'in araştırmalarında adı geçen 42 boyun bazılarının adları verilmiştir. Örneğin; Basız, Munduz, Nayman, Kesek, Teyit, Kırırşa, Boston, Karateyit, Kutluk-Seyit, Kızıl-Ayak, Coru, Börü, Tooke, Monguş, Kıpçak, Kırgız-Kıpçak, Kıtay, Abagat, Kaman, Tamga, Sayak, Katagan Noygut, Kuşçu, Karabağış vb. (K.Usenbayev Güney Kırgızistan'ın Katılması—72. s.; Aynı yazar. Tarihin Acımasız Yılları—30 Haziran.)

²³⁸ Üsenbayev, K., Güney Kırgızistan'ın Katılması—73—74. s..

²³⁹ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi,—715-f.—1. Bölüm.—61.iş.—326. s..

²⁴⁰ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi,—715-f.—1. Bölüm.—61.iş.—154. s.; Sönbayev K. Tarihin Acımasız Yılları.

bir davanın veya bir sosyal sınıfın isyanı” olarak adlandırılmaz. Bu isyanı başlatan 40 Bey tutuklanarak öldürülmüştür.

İsyanın Alay, Eski-Su arası, Aksı, Güneybatı Bölgeleri’nde aynı anda başlaması; Fergana Vadisi’nin kuzey, güney ve doğu bölgelerindeki Kırgız ve Kıpçak boylarına mensup 40 beyin öldürülmesi; Kocent Kaymakamı R. İ. Nolde’ye Ferganalı Kırgız ve Kıpçakların 42 boyundan mektup gönderilmesi gibi olaylar nedeniyle, bu olayın isyan merkezleriyle bağlantılı olduğu tespit edilmiştir.

Abdıldabek, Rus kaynaklarında belirtildiği üzere 1875 yazında çıkan Mahram çatışmasından sonra isyana katılmamıştır, bu isyana 1874 yılında katılmıştır. Hatta Mamır Mergenov’un aktif olan Eki-Su arasındaki merkezinin de isyanla bağlantısı olduğunu söylemiştir²⁴¹.

Ferganalı isyancılar, sadece kendi aralarında değil, Kuzey Kırgız Boyları ile de ilişki kurmaya çalışmışlardır. Örneğin; Mamır Mergenov’un, Tokmok ilçesinden kaçan isyancılar için Toguz-Toro ve Ketmen-Töbö Bölgeleri’nde yaşayan akrabalarından yardım istemesi²⁴², Kuzey Kırgız Boyları’nı isyana çağırması, Çatkallı, Kuramalı Kırgız, Kıpçak ve Kazak Boyları’nın temsilcilerinin Momun Şamurzakoğlu ile isyana katılması²⁴³ ve başka olaylar, bu düşüncüyü ortaya çıkarmıştır.

Şabdan Cantayoğlu, isyana yardım edilmesine izin vermesi için Tokmok Kaymakamı G. S. Zargyajskiy’den ricada bulunmuştur. Şabdan’ın güneye gelmesi ve Miçi Bey’in lider yapılmasını önermesi, isyancıların Andican’ı almaya çalışmasına yönelik²⁴⁴ tüm bu durumlar, halk isyanının plânsız olmadığını ortaya göstermektedir.

Ayaklanma öncesinde Hokand Hükümeti’nin uyguladığı şiddete kızan halk, ayaklanma sonrasında isyanla bağlantılı köylerin yağmalanmasıyla cezalandırılmıştır. Kudayar Han’ı yenebileceklerine inanan Kırgızlar, çaresizlik içinde Rus Hükümeti’ne yanaşmak zorunda kalmışlardır. “Kasım 1873’te , 42 Kırgız boyunun Kocent Kaymakamı

---

²⁴¹ Bk.; AT.—1990. —No: 10.—84—88 s.

²⁴² Rusya Devlet Tarihi Arşivleri (Bundan sonra —ЦГВИА РФ),— Askeri Bilimsel Arşiv Vakfı.—6868-ış.—174 s.

²⁴³ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri (Bundan sonra —ЦГВИА РФ),— Askeri Bilimsel Arşiv Vakfı.—6868.ış.—12. s..

²⁴⁴ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi,—1-f.—3. Bölüm.—197.ış—78. s..

Yarbay R. İ. Nolde ve Sır-Darya Bölge Valisi Binbaşı P. K. Eyley'e elçi göndermesi; Tokmok ilçe sınırına giren 1700 çadırlık Kırgız'ın Rus uyuğuna geçme talebi; 2000 çadırlık Munduz Boyu'nun Mayıs 1874'te Türkistan Genel Valisi'ne gönderdiği mektubu²⁴⁵; 1874 baharında Mamır Mergenoglu'nun Rus uyuğuna kabul edilmek istediği mektubu²⁴⁶ örnek olarak verilebilir. 1874 yılında "Golos" gazetesi, "Güney Kırgızlar'ın Rusya'dan yardım almaya çalıştığını ve geçen sene onların Rus uyuğuna geçmek istediğini yazmıştır²⁴⁷.

İsyancılar, Rus Hükümeti'nin Kudayar Han'a karşı çıkan isyan hakkında ne düşündüğünü çok merak ediyorlardı. . 1873 baharında isyancıların özel temsilcisi, General G. A. Kolpakovskiy'e isyanı desteklemesini istemiştir. General G. A. Kolpakovskiy, ayaklanma hakkında bilgi edinmek için Magomet Muratoglu'nu Alay'a göndermiştir. Ancak Alay'a gelen Magomet Muratoglu, Hokand Hanı'na yardım edilmeyeceğini bildirmiş, Rus Hükümeti'nin isyana destek verip vermeyeceğini açıkça belirtmemiştir²⁴⁸.

Ayaklanma sırasında Rus Hükümeti, halkı desteklemenin ötesinde, çaresizlikten Rusya uyuğuna geçmek isteyenlerinin talebini reddetmiştir. Zira Rus Hükümeti, 1868 yılında Rusya ile Hokand arasında yapılan anlaşmaya uygun hareket etmeye çalışmış ve Hokand Hanlığı ile ilişkisini bozmamaya çalışmıştır. Hokand topraklarında bulunan Güney Kırgızlarına ait mülkleri kontrolleri altında tutmuşlardır. Bu nedenle K. P. Kaufman, Sır-Darya ve Ceti-Su Bölge Yönetimi'ne, Güney ve Kuzey Kırgızları arasındaki ilişkilerin hemen kesilmesi konusunda acil emir vermiştir. O emirde, "Rusya'ya ait bölgelere göç eden Kırgızların derhal geri gönderilmesi gerektiği" yazılmıştır. Türkistan Geçici Genel Valisi G. A. Kolpakovskiy, Ceti-Su Bölge Valisi'ne "Şabdan ile bağlantı kurup onu kontrol etmesini; tehlikeli bir durum varsa onu hemen durdurmasını; Güney Kırgızların yazdığı mektupların Şabdan'dan alınmasını" emretmiştir.²⁴⁹

---

²⁴⁵ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi.—1-f.—34. Bölüm.—243.iş.—27. s..

²⁴⁶ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi.—715-f.—1. Bölüm.—61.iş.—155. s.; *Usenbayev, K.* Kırgızistan'ın Katılması // Kırgızistan Tarihi—266. s..

²⁴⁷ "Golos".—1874.—12 Temmuz.

²⁴⁸ *Usenbayev, K.* Güney Kırgızistan'ın Katılması—75. s..

²⁴⁹ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi.—715-f.—58.iş.—545. s.

Rus Hükümeti'nin Hokand Hanlığı'nı desteklemesiyle Kırgız Boyları, Tokmok ve Oluya-Ata ilçe sınırlarına kaçmak zorunda kalmıştır. Kudayar Han, 5 Kasım 1873'te Türkistan Genel Valisi'ne yazdığı bir mektupta, bu boyların “Baymunduz (Osmon Biy, Colbors Biy), Kırk-Tamga (Kalpa Biy, Murun Biy), Kuşçu (Baymırza Biy), Kaman (Cusup Biy), Karabagış (Esenbay Biy, Asanbay Biy) ve Kırgız-Kıpçak (Musulmankul, Alımkul Beyler)” olmak üzere toplamda 8 boy olduğunu yazmıştır²⁵⁰.

5 Kasım 1873'te Kudayar Han, Türkistan Genel Valisi'ne bir mektup yazmıştır. O mektupta, Rusya ile Hokand arasında yapılan anlaşmayı hatırlatarak, Rusya topraklarına göç eden Kırgızların, Hokand Hanlığı'na geri iade edilmesi istenmiştir. Mektupta, “Kırgızlar gelirse geri gönderilmeleri için emir verilecektir. İki tarafın da aynı işlemi uygulaması gerekmektedir”²⁵¹ ifadeleri geçmektedir. Rus Hükümeti de Han'ın talebini yerine getirmiştir. Ancak G. A. Kolpakovskiy'in geri gönderilen Kırgızların cezalandırılmamasına yönelik talebine rağmen²⁵², Kırgızlar şiddet görmüştür. Ketmen-Töbö'den geri gönderilen Kırgızlara şiddet uygulanmaya başlanınca halk yeniden kaçmaya başlamıştır. Bu kargaşa sırasında yaklaşık 40 kaçak ile 15 han askeri ölmüş, 60 kişi ise tutuklanarak zindana atılmıştır²⁵³.

Rus Hükümeti, Kudayar Han'ın çıkarlarını desteklemiş, ayaklanmanın gelişmesine ortam sağlayan her türlü hareketi durdurmaya çalışmıştır. Örneğin, Kasım 1873'te Kulmambet ve Kambar elçiliğindeki yetkililere, Kocent Kaymakamı R. İ. Nolde “Rusya'nın ayaklanmayı durdurmak için herhangi bir adım atmayacağı ve Hokand Hükümeti'ne yardım etme niyetinde olmadığı” açıklamasında bulunmuştur. K. P. Kaufman, onun bu konuşmasını eleştirerek, bu fikrin isyanın gelişmesine ortam sağlayabileceği konusunda uyarıda bulunmuştur²⁵⁴. K. P. Kaufman, 1873-1874 yılları arasında Kudayar'ı ülkedeki durumun kötü olduğunu unutmaması gerektiği konusunda defalarca uyararmıştır ve bu durumun devam etmesi hâlinde, “Şartların düzeltilmesi için geç kalınacağı”nı ifade etmiştir. Ancak Kudayar Han, Rus Hükümeti'nin askeri yardım

---

²⁵⁰ (bk.: Özbekistan Merkez Devlet Arşivi.—715-f.—1. Bölüm.—58.iş.—324. s..)

²⁵¹ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi.—715-f.—1-op.—58.iş.—324. s..

²⁵² Özbekistan Merkez Devlet Arşivi.—715-f.—1-op.—61-iş—208.dos.

²⁵³ Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi.— Askeri Bilimsel Arşiv Vakfı—6868.iş—175f.—76. s..

²⁵⁴ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi.—1-f.—34-op.—197.iş—12. s..

yerine sadece nasihatlerde bulunmasını ve vergi miktarının azaltılması yönündeki önerisini beğenmemiştir.

Ağustos 1874'te St. Petersburg'da, Hokand'da yaşanan olaylara göre ne tür bir politika izlenmesi gerektiği konusu ortaya atılmıştır. Dışişleri Bakanlığı "Hokand Hanlığı'nın halka yaptığı zulmün artmasıyla birlikte, halkta hoşnutsuzluğunun ortaya çıktığını, halkın birkaç kez hanı yıkmaya çalıştığını" vurgulamıştır.

Bakanlık Başkanı Vestman, "Hokand tahtına han olarak kim oturursa otursun, Rusya politikasına zarar vermez." düşüncesindedir. Çünkü Doğu Türkistan üzerinden gelebilecek İngiltere tehlikesi, Rusya için çok daha önemliydi²⁵⁵. Bakanlık, Hokand üzerinde direkt üstünlük kurmak yerine, dolaylı bir şekilde bunu gerçekleştirmenin daha uygun olduğunu belirtmiştir. Çünkü bu durumda, Hokand'da idari yönetimden sorumlu bir yapıyı ve ordu mensuplarını bırakmak zorunda kalmayacaktı. Ama orada siyasî ve ekonomik üstünlük elde etme fırsatı elde edecekti. Rus Hükümeti'nin Hokand Hanlığı'na karşı yürüteceği bu plânı beğenen II. Aleksandr, 13 Ağustos 1874 tarihinde bunu onaylayarak Taşkent'e göndermiştir²⁵⁶.

1874 yılının son döneminde, hanlıktaki isyanlar geçici bir süreyle durdurulmuştur ve bunun üzerine 8 Ekim tarihinde K. P. Kaufman, Kudayar Han'a bir tebrik mektubu göndermiştir. Mektupta, "Topraklarınızdaki isyanların ve ayaklanmaların durdurulmasına çok sevindim. Bu tür ayaklanma ve isyanların bir daha yaşanmamasını temenni ediyorum." ifadeleri geçmektedir²⁵⁷. İsyandar geçici bir süreyle durdurulunca Kudayar Han, Rus dostlarının önerilerini unutarak halka karşı sert politikasını sürdürmüştür. Hatta şiddetin dozunu daha da arttırmıştır. Sır-Darya Bölge Valisi, 23 Kasım 1874 tarihinde Türkistan Genel Valisi'ne Hokand'daki isyanların durdurulduğunu ve Han'ın isyana katılanlara özel vergi ödetmeye başladığını bildirmiştir²⁵⁸. Bu politika Hokand Hanlığı'nın çökmesine neden olmuştur ve Rus Hükümeti bu anın gelmesini beklemiştir²⁵⁹.

---

²⁵⁵ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi.—1-f.—34-op.—243.iş.—243.iş.—127—128. s.lar.

²⁵⁶ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi.—1-f.—34-op.—243.iş.—243.iş.—128. s..

²⁵⁷ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi.—1-f.—34-op.—1-f.—34-op.—346.iş—117. s..

²⁵⁸ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi.—715-f.—1-op.—61.iş.—270. s..

²⁵⁹ *Terentev, M. A., Fethetme Tarihi—T.P.—334. s..*

19. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde arada bir olan isyanlar, adil bir hükümet kurulmasına yönelik bir amaç taşımaktaydı. Bu nedenle bütün halk, sosyal sınıflara ayrılmadan birleşmiştir. Ayaklanmanın ilk gününde köy halkı “Kılkuyruk” sloganı (Çatışmaya bütün halkın katılımıyla oluşturulan slogan)²⁶⁰ ile toplanmıştır. Bu, isyan sürecinde sadece iki grubun görüleceği anlamına gelmektedir. Bunlar:

- 1) “Kudayar Han ve onun tarafını tutanlar” ,
- 2) “Hanı ve hanlık yönetimini değiştirmeyi amaçlayanlar”.

1873-1874’ meydana gelen halk ayaklanması, Hokand Hanlığı'ndaki sosyal ve ekonomik zulmün artmasıyla ilgilidir. İsyanın amacı, Hokand Hanı Kudayar Han’ın şiddetini azaltmak ve halkın hayatını bir nebze olsun kolaylaştırmaktır.

İshak’ın “Polot Han” adıyla han olması, Kırgız Beyleri’nin Hokand Hanlığı’nın kurulduğu ilk günden itibaren sarayda denge oluşturmak için çalıştığını göstermektedir²⁶¹. Tarihte isyancıların Kudayar Han’dan nefret ettikleri ve yerine yeni bir varis getirmeyi amaçladıkları bilinmektedir.

1868 yılında Hokand ile yapılan anlaşmaya rağmen Rus Hükümeti iki yüzlü davranmıştır ve Hokand Hanlığı’nın iç siyasetine karışmadan hanlıkta çıkan isyanlardan faydalanmıştır. Yaşanan olaylar, bu bölgelerde sömürge alanlarının oluşması için uygun bir ortam hazırlamıştır.

---

²⁶⁰ Hasnov, H. A., Kırgızistan’daki Halk Eylemi—64. s.

²⁶¹ bk.: Kenensariyev, T., Hokand Hanlığı’ı ve Kırgızlar

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KUZHEY KIRGIZİSTAN'IN RUSYA HAKİMİYETİNE GİRMESİ

3.1. Kuzey Kırgızları'nın Ruslarla Olan Münasebetleri

Kırgızistan'ın işgali, 1855 yılında başlamış ve yaklaşık 21 yıl sürmüştür. Bu süreç, 1876 yılının yazında Alay Kırgızları'na boyun eğdirilmesiyle tamamlanmıştır²⁶². Bu süreçte Rus Hakimiyeti'ne katılan ilk boyun, Kuzeydeki “Bugu Boyu” olduğu bilinmektedir. Ancak buna rağmen, o dönemde tüm Kuzey Kırgızları Rusya uyruğuna geçmeyi kabul etmemiştir. Bu nedenle Kuzey Kırgızları'nın çoğu Ruslara boyun eğmek istemediği için sürekli mücadele etmişlerdir. Bugulardan Muratalı, Balbay Alp, Tilekmat, Çon Karaç, Sarıbağıştan Ümötali, Törökeldi Alp, Çargın, Sayaktan Osman ve Solto boyundan Cangaraç gibi beyler Rus Hükümeti'ni kabul etmeyerek onlarla çatışmıştır. Rusya'ya dahil edilmeleri, Rus askerlerinin Çüy Vadisi'ndeki Hokand Kaleleri'ni almasıyla gerçekleşmiştir. Bu dönemlerde Kırgızlar, Hokand Hanlığı'nın baskılarından kurtulmak için sürekli başkaldırmışlardır. Bu durumu fırsat bilen Rus Hükümeti, Hokand Hanlığı'nın iktidarını etkisizleştirerek Kırgızları kendi himayesine almayı amaçlamıştır.

Hokand Hanlığı'nın Kuzey bölgelerinin etkisizleşmesi, 1857 yılındaki ayaklanmalara²⁶³ denk gelmiştir ve Çüy, Talas, Oluya-Ata, Çımkent bölgelerinde gücünü yitirmeye başlamıştır. Bu nedenle 1858 yılının baharında Hokand Hanlığı hakimiyetini güçlendirmek için çok büyük çaba sarfetmiştir. Buna rağmen Kuzey Kırgızları üzerindeki gücünü kaybetmeye başlamıştır. Yöneticiler, önceki güçlerine dönmek isteseler de amaçlarına ulaşamamışlardır. Bu dönemde Hokand komutanları Rüstömbek ve Pir Muhammed, Pişpek Kalesi'ni güçlendirmek için bölgeye gelmiştir. Amaçları kalenin savunmasını güçlendirip, Kırgız Beylerini Ruslara karşı savaştırarak onların varlığını engellemektir. Bunun dışında Solto Beyi Cangaraç ve Sarıbağış Manabı Törögeldi'yi Kazaklara karşı kışkırtarak, Kazak Beylerinin Hokand Hanlığı'nda kalmasını

---

²⁶² Ömürbekov, Toktorbek, Sömürge Döneminde Kırgızlar, Türkler, C.18, Ankara,2002, s. 616.

²⁶³ Halk ayaklanması Taşkent Beyi Mirzakmat'ın, Pişpek ve Oluya-Ata Beyleri'nin uyguladığı şiddet nedeniyle çıkmıştır. (Bakınız: V. Nalivkin.. Hokand Hanlığı'nın Kısaca Tarihi—Kazan, 1986.—187. s..). Hokand Hanlığı'nın döneminde esir alınmış Rus bilim adamı N. A. Seversov'un bilgilerine göre, bu ayaklanma Taşkent'te başlayıp Talas, Çatkal, Çüy bölgelerinde ilerlemiştir. Taşkent Beyi Mirzakmat, Oluya-Ata'ya gelmesine rağmen ayaklanmayı durduramamış ve kalede saklanmak zorunda kalmıştır. Mala Bey'in yönettiği bir ekip, Hokand'dan gelmiş ve ayaklanmayı çok zor durdurmuştur. (Bakınız: N. A. Seversov Hokandlılarda Bir Ay Esirlikte— St. Petersburg,1860.—70—72. s..)

istemişlerdir. Bu durumu takip eden Rus Hükümeti, Hokandlıları durdurmak için M. D. Peremişlskiy'in ekibini, Çüy Vadisi'ne göndermiştir. Rus Hükümeti'nin bu hamlesinden korkan Hokandlılar, geri çekilmek zorunda kalmıştır. Rus ekibi, Hokandlılarla savaşmak için erken olduğunu düşünmüş ve Verniy'a geri dönmüştür. Ayrıca 40 km uzaklıktaki yerleri gözetlemek için kendi kulelerini inşa etmiştir²⁶⁴.

Hokand Hükümeti, 1858 yılının ikinci yarısından itibaren Çüy Vadisi'nde gücünü kaybetmeye başlamıştır. Bunun nedeni, o dönemde Andican ve Margalan bölgelerinde yaşayan Kırgızlar ve Kıpçakların sürekli isyan etmesidir. Bu isyanlar, Çimkent'teki Kara-To Kazakları'nın ayaklanmalarını da etkilemiştir. Bu olayların Hokand Hanlığı'nın siyasî yapısının bozulmasına neden olduğu söylenebilir. Durumu anlayan Kudayar Han, ekiplerine Taşkent'e dönmelerini emretmiştir. Böylece Hokand Hükümeti, Çüy'de ve Talas'ta gücünü kaybetmeye başlamıştır.

Kırgızistan'nın kuzey ve güney kesimlerinde yaşayanlar, Hokand Hanlığı'nın eziyetine karşı birlikte mücadele etmiştir. 1857-1858 yıllarında Kudayar Han'a karşı başlayan isyanlar, Kırgızistan için büyük önem taşımaktadır. Bu dönemde isyana katılanların sayısının 4 bin ile 6 bin arasında olduğu belirtilmektedir²⁶⁵. Bu dönemdeki siyasî gelişmelerde Güney Kırgızları'nın rolü oldukça büyüktür. Onlar Alaylı Kırgızların Adıgine Kabilesi'dir. Bunların Kudayar Han'a karşı mücadele eden Alımbek Datka liderliğindeki Kırgız Beyleri olduğu bilinmektedir. Bu mücadele sonucunda Kudayar Han'ın ordusu, Margalan yakınlarındaki Samgar Bölgesi'nde bozguna uğratılmıştır. Bunun sonucunda Margalan ile Hokand kuşatılmıştır²⁶⁶. Bunların dışında Hokand Sarayı'nda taht kavgaları da çıkmaya başlamış ve bu çatışma 1858 sonbaharında Malabek'in han olmasıyla sona ermiştir. Bu olayların gerçekleşmesinde Alımbek Asanbeyoğlu'nun payı büyüktür. Bu nedenle Malabek, Andican'ı yönetme görevini Alımbek'e²⁶⁷ vermiştir. Çok geçmeden de baş vezir yapmıştır. Bunun dışında Seyitbek

---

²⁶⁴ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—19-iş. —66. s..

²⁶⁵ *Usenbayev, K.U.*, Kırgızların ve Diğer Ulusların Mücadelesi // Kırgız Halkının Rus Halkı ile İlişkisi — 181. s..

²⁶⁶ *Usenbayev, K. U.*, Hokand Hanlığı'nın Hakimiyeti Döneminde Kırgızların Toplumsal ve Ekonomik İlişkisi—Frunze, 1961 —48. s.; Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —1.f.—34-op.—25-iş. —5—6. s..

²⁶⁷ Alımbek, 1831 yılında Madalı Han'dan Datka ünvanını almıştır, Hokand Hanlığı'nın lideri olarak tanınmıştır. (Dohdoh —Farsça “adalet” anlamını vermiştir, ilk önce vilayetin din danışmanı sayılmıştır, sonradan hanın yerel temsilcisi, yerel yöneticisi ve komutanı olarak tanınmıştır. Yılda 10 bin tenge alan

Datka'yı Kocent'e yönetici, Moldokasım'ı No Kalesi'ne kumandan, Ötönbay Bey'i Taşkent'e yönetici yapmıştır²⁶⁸. Böylece onlar, Malabek'e ve onun siyasî durumuna katkıda bulunmuşlardır.

Malabek, dış politikayı yatıştırmaya ve bölgeyi Rus işgalinden korumaya çalışmıştır. Bununla beraber, Kırgızistan'ın kuzeyinin ve Kazakistan'ın güneyinin korunmasını sağlayıp kendisini güvene almayı hedeflemiştir. Bu durumu dışarıdan takip eden Rus Hükümeti, Malabek'i devirmek istemiştir. Batı Sibiryaya Genel Valisi G. H. Gasford ile Orenburg Genel Valisi A. A. Katenin'in bu plandaki payı büyüktür²⁶⁹.

Ruslar 1860 yılında planlarını gerçekleştirmek istemiştir. Bu plan doğrultusunda Orenburg ve Sibiryaya bölgelerini birleştirmek için bir sefer düzenlemişlerdir. 24 Ocak 1859'da II. Aleksandr'ın da katıldığı toplantıda, G. H. Gasford'un bu planı ortaya konulmuştur. Bu plan toplantıda kabul edilmiş ve 1860 yılında Çüy Vadisi'nin işgaline karar verilmiştir²⁷⁰. 1859 yılının Şubat ayında G. H. Gasford, Çüy ve Issık-Göl Bölgeleri'ni gözetlemek için iki ekip hazırlamıştır. M. İ. Venyukov'un yönetimindeki ekip Kastek Kalesi'ni kurmak için, A. Golubev'in yönetimindeki ekip ise Çüy Bölgesi'nde keşif yapmak için Issık-Göl'e gönderilmiştir²⁷¹.

M. İ. Venyukov'un ekibinin bir kısmı Kastek Kalesi'ni Mayıs ayı sonuna kadar bitirmeye çalışmıştır, diğer kısmı ise Çüy'e gitmiştir. Cantay ile M. İ. Venyukov burada barış anlaşması yapmasına rağmen Kara-Konuz'a geldiğinde, Solto Kabilesi Pişpek Kale Komutanı Atabek Datka'nın emriyle Rus ekibine saldırmıştır. M. İ. Venyukov'un ekibindeki Kazak Beyi, Beke'nin adamlarını esir almıştır. M. İ. Venyukov bu zor durumdan sıyrılmak için, Çüylü Kırgızlara "Topraklarını almayacaklarına, sessiz sedasız bir hayat geçirebileceklerine, kendi topraklarında kalabileceklerine" dair söz vermiştir ve

---

"Datka" ünvanındaki kişi, hanlıkta önemli bir yere sahiptir.) Şeralı Han'ın (1842—1844) yönetimindeki son yılda vergi aşırı şekilde yükseltildiği için isyan çıkaran Alaylıları ve Oş sakinlerini Alimbek Datka, Seyitbek Datka, Bolot Datka ve başka Kırgız Beyleri yönetmiştir. Aynı yıl, İsfara yöneticisi Kırgız Satıbaldı ve Rahmattulla, Şeralı Han'a karşı isyana katılmıştır. 1847 yılında Kaşgar'da yaşanan "Yedi Din Adamı İsyanı"nda Katta Bey'in ordusunu yöneterek, Kaşgar'ın düzenini sağlamıştır. (Bakın: *B.Boğotayeva. Kırgızlar Hokand Ortasında* —50. ve 60. s.lar) Çinlilerin yaptığı ayaklanmayı bastırdıktan sonra, 20 bin kaçak ile Alay'a dönmüştür. 19. yüzyılın 50'li yıllarında yaşanan siyasî politikaya pek katılmamıştır ama 1858 yılında başlayan isyanda Kudayar Han'a karşı önemli rol oynamıştır.

²⁶⁸ Nalivkin, V. Kısaca Tarih—188—89. s.lar; V. Galiskiy, V. Ploskih. Eski Oş.—46—47. s.lar

²⁶⁹ A. A. Katenin'in ve G. H. Gasford'un plan özetlerine *B. Djamgerçinov'un "Siyasal Tarih Makalesi"* adlı kitabının 102—107. s.larından bakılabilir.

²⁷⁰ Bababekov, A., Rusya Orta Asya'yı Zapt Etmiş Mi?

²⁷¹ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—21.ış.—120—22. s.lar.

amaçlarının sadece İmparatorlarına ait toprakları gezmek olduğunu söylemiştir²⁷². Böylece M. İ. Venyukov, Çüy Vadisi'nden batıya doğru ilerlemiştir. Ancak Atabek Datka, Kırgızları ona karşı isyana hazırlamıştır. Bu isyan, amacına ulaşamamıştır. M. İ. Venyukov, Atabek'e "Kötü bir niyetlerinin olmadığı" yönünde bir mektup yazmıştır. Atabek gelen bu mektuba, "Rus Sefer Heyeti'nin barbarca yaklaşımının barış anlaşmasına uygun olmadığını"²⁷³ belirterek yanıt vermiştir.

Çüy Vadisi'ni araştırmak için çeşitli bilgiler toplanmıştır. M. İ. Venyukov elde edilen tüm bilgileri almış ve Haziran sonunda Kastek Kalesi'ne dönmüştür²⁷⁴. Toplanan bu bilgilerle Tokmok ve Pişpek Kaleleri'nin topografik haritası oluşturulmuştur. Bu çalışmalar keşif için oldukça önemlidir.

A. Golubev'in ekibi, Borombay'ın oğlu Kılıç'ın "Büyük Manaplık" süresi sona erdiğinde Issık-Göl'deydir. Tam da bu dönemde, Borombay'ın vefat etmesi üzerine Bugu Manapları'nın iktidar kavgası artmaya başlamıştır. Borombay, Bugu Boyu'nu bir araya getirmiş ve yönetmeyi başarmıştır. Borombay vefat ettikten sonra boy beyleri kendi aralarında iktidarı paylaşamamış ve kavga etmişlerdir.

Bugu Boyu'na mensup Belek Kabile Beyleri, "Büyük Manaplık" görevini almak istedikleri için, 1859 yılında Koyçubek Şeralıoğlu'nu "Büyük Manap" görevine aday olarak göstermişlerdir. Ancak Muratalı Birnazarıoğlu'nu aday olarak gösteren ikinci grup buna karşı çıkmıştır. Koyçubek'e göre Muratalı, iktidara geçmek için Hokand Hanlığı'ndan yardım istemiştir²⁷⁵. Rus Hükümeti, Koyçubek'in tarafını tutmuştur. Sonuç olarak Koyçubek seçimi kazanmıştır. Böylece "Büyük Manaplık" görevi Koyçubek'in eline geçmiştir. Koyçubek'in iktidara gelmesi, Bugu ile Sarıbagış Boyları arasındaki çekişmenin bir nebze de olsa bastırılmasını sağlamıştır.

Cantay, Cangaraç ile iyi ilişkiler kurmak için G. A. Kolpakovskiy ile görüşmelere başlamıştır. "İkili ilişkiler kurmak" amacıyla bir mektup ve bir temsilci göndermiştir. Onun bu adımı, gelecek yıl Çüy'de yaşanacak büyük çatışmaya zemin hazırlamıştır. Böyle bir siyaset güdülmesinin amacı, G. Gasford'un; "Büyük Saray Beyleri'ne ve Kırgızlara hediye vermemiz gerekmektedir. Aynı zamanda aralarına casus göndermek ve

²⁷² Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—21.iş.—151. s.

²⁷³ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—22.iş.—132. s.

²⁷⁴ *Djamgerçinov, B.*, Siyasal Tarihin Makalesi .—116. s..

²⁷⁵ *Koyçuyev, A. K.*, XIX y. "Kuzey Kırgızistan Halkının" Tez Özeti—Bişkek,1996.—22. s.

Asyalıları ağırlamak da gerekmektedir” sözüyle alakalıdır²⁷⁶. Rus Hükümeti'nin izlediği politika nedeniyle Sarıbağışlar ile Bugulular ve Kazaklar arasında çatışmalar ve Soltolular arasında kavgalar meydana gelmiştir. Rusların çıkarları için uygun koşullar sağlanmıştır. Çüy Bölgesi'nin Rusların eline geçişi de kolay olmamıştır.

Bugu Boyu "Rus uyuşuna geçtiğini" söylese de 1858-1859 yılları arasında bir belirsizlik söz konusudur. 1859 sonbaharında, Bugu Boyu kışı geçirmek için köye inmiştir. Çin ekibinin gelişi, Hokandlı vergi tahsildarlarının gelişi ve Bugulu bazı beylerin vergiyi kabul etmesi,²⁷⁷ bu varsayımına delil olarak gösterilebilir. Bu dönemde savaş için hazırlıklar yapılmıştır²⁷⁸. O tarihlerde Avrupa'da, Rusya'nın Orta Asya'ya sefere çıkacağına dair görüşler dile getirilmeye başlanmıştır. Bu nedenle, 7 Kasım 1859 tarihinde Savaş Bakanı G. H. Gasford'a, özel bir emir gelmeden savaş seferine başlanmaması yönünde bir mektup gönderilmiştir²⁷⁹. Bu uyarıya rağmen bölgede savaş için yapılan hazırlıklarda son aşamaya gelinmiştir.

1860 yılının başları, Hokand Hanlığı için zor bir dönem olmuştur. Çünkü Güney Batı sınırlarında durum iyice kötüleşmiştir. Buhara Emiri Muzaffar, Kudayar Han'ın ikinci kez tahta oturmasını istemekteydi. Bunun sonucunda Hokand'ı işgal etme planları yapmıştır. Bu nedenle Malabek, ordusunu Hanlığın güneybatısında tutmak zorunda kalmıştır. Bu noktada II. Aleksandr'a bir mektup yazıp Rusya'ya yönelmeye çalışmıştır. Bu durum Rus Hükümeti'nin işine gelmiştir ancak A. A. Kate, mektubu taşıyan Hokand elçisini durdurarak mektubun ulaşmasına engel olmuştur²⁸⁰.

14 Aralık 1859'da Çüy, Pişpek ve Tokmok Kaleleri'ni ele geçirme kararı verilmiştir. 1861'de Orenburg ekibinin Cölök'e saldırmasıyla, G. H. Gasford'un Pişpek'e yapacağı seferin başlatılmasına karar verilmiştir. Bu karar, Savaş Bakanı'nın toplantısında verilmiştir. Gönderilen mektupta, Hokandlıların tehlike arz etmeye devam etmesi hâlinde , Batı Sibirya ve Ala-Dağ Bölge yöneticilerinin seferi belirtilen süreden önce sefer başlatma hakları olduğu da söylenmiştir²⁸¹. Bu dönemde Hokand Hükümeti, Çüy

---

²⁷⁶ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi —715.f.—1-op.—22.iş.—301 s..

²⁷⁷ *Djamgerçinov, B.*, Siyasal Tarihin Makalesi—119. s..

²⁷⁸ *Terentev, M. A.*, İşgal Etme Tarihi—1.cilt.—244. s..

²⁷⁹ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi —715-f.—1-op.—17.iş.—22. s..

²⁸⁰ *Djamgerçinov, B. K.*,—123. s..

²⁸¹ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi —715.f.—1-op.—23.iş.—25. s..

Bölgesi'ndeki Kırgızları Ruslara karşı kıskırtmış ve saldırı için şimdiden hazırlıklara başlamıştır. Müslümanlar arasındaki birlikten yararlanıp, Rus sömürgecilere karşı “Gaza” sloganını kullanmışlardır. Atabek Datka'nın 1860 yılı başında Hokand'a gidip Malabek'ten talimat almasıyla, bu politikanın halk arasında kullanılması daha fazla yaygınlaşmıştır²⁸².

Vergi bu dönemde hiç olmadığı kadar artmıştır. Kırgız Beyleri 1000'er koyun, her aile de birer at vermek zorundaydı. Bu yüklü miktardaki vergi, Talas, Çüy, Narın ve Issık-Göl Kırgızları'ndan alınmıştır. Sarıbağış ve Solto Kabileleri de bunları ödemek zorunda kalmıştır. Bugu Kabilesi ise Ala-Dağ Vilayet Yöneticileri'nden yardım istemiştir. Malabek, Bugular'ın Hokand Hükümeti'ne itaat etmedikleri takdirde cezalandırılmasına yönelik görevi, Atabek'e vermiştir. Atabek bu görevi yerine getirememiştir, ancak bunun yerine Sarıbağışları Bugulara karşı kıskırtmayı başarmıştır²⁸³. Buguların iktidar olması, iki grubun kavga etmesine neden olmuştur. Koyçubek Şeralıoğlu, Rus Hükümeti'nden destek almasına rağmen kavgalar devam etmiştir.

19. yüzyılın 60'lı yıllarında, Rusya'dan destek alamayan Muratalı, Tilekmat, Çon Karaç gibi beyler, Hokand Hanlığı'na sığınmaya başlamıştır. Borombay'ın oğlu Kılıç Koyçubek ise, Rus Hükümeti'ne sığınmıştır.²⁸⁴ İkinci grubun isteği üzerine, Şubat 1860'ta Ala-Dağ'dan Jerebyatev'in ekibi Issık-Göl'ün Doğu tarafına, Yarbay Şaytanov'un ekibi Batı tarafına gelmiştir. Göl kenarının topografik resimlerini çizip Çüy'ün yukarısına geçeceklerdi. İki ekibi yönetme görevi ise Kaptan M. İ. Venyukov'a verilmiştir²⁸⁵.

Issık-Göl Bölgesi'ni Hokand'ın etkisi altına almak için, Kurtka Kalesi'ne bir ekip gönderilmiş ve vergi toplamaya başlanmıştır. Issık-Göl'ün güneyinde yer alan Kızıl-Su'ya da kule kurma kararı alınmıştır. Hokandlılar, Jerebyatev'in ekibi geldiği sırada Pişpek'ten takviye ekip istemiş ve vergi toplamayı durdurmamışlardır. Amaçları halktan

---

²⁸² Bu talimatta, Bugu Boyu'ndakilere karşı Sarıbağış Boyu'ndakileri kullanma önerisi de vardır. (Bakınız: ЦГВИА РФ.—1441-ф.—1-оп.—76.ış.—230. s..)

²⁸³ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi —715-f.—1-оп.—23.ış.—44. s..

²⁸⁴ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi —715-f.—1-оп.—23.ış.—75. s..

²⁸⁵ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi —715-f.—1-оп.—23.ış.—101. s..

480 at ve 4000 koyun toplamaktı. Hokand Hükümeti'ne bağlı olan Bugulular, bu vergiyi ödemeyi ve Kızıl-Su Kulesi'nin inşasına yardım etmeyi kabul etmiştir²⁸⁶.

Sibirya Hükümeti, Hokand Hanlığı'nın üstünlük kurmaya devam etmesinden dolayı, G. A. Kolpakovskiy'e çeşitli kapsayıcı adımlar atması konusunda emirler vermiştir. Hokandlıları Kırgız topraklarından kovma; kulelerini yıkma; toplanan zekâtları alma; Muratalı, Tilekmat ve Çon Karaç'ı halk önünde cezalandırma talimatları gönderilmiştir²⁸⁷. Sonuç olarak Jerebyatev, G. A. Kolpakovskiy ve Yarbay Şaytanov'un ekibi, Hokand vergi tahsildarlarını Issık-Göl'den sürmüştür.

Hokand Hanlığı'na sığınmak isteyen beyler, Muratalı, Çon Karaç ve Tilekmat idi. Rus Hükümeti'nin bölgedeki etkisinin artması ve Kuzey Kırgızları'nın Rusya'ya baş eğmesinden dolayı, Bugular da Rus Hükümeti'ne baş eğmek zorunda kalmışlardır. Rus Hükümeti, bazı Manapların ricasıyla bu üç Manabı cezalandırmamıştır²⁸⁸. O dönemde Ümötali ve Törögeldi Ruslardan kaçarak Tenir-Dağ'da saklanmıştır. M. İ. Venyukov, Sarıbağış Beyleri'ne Bugu Boyu ile barışmalarını önerdiği bir mektup göndermiştir²⁸⁹. Bu nedenle M. İ. Vebyukov'a, Sarıbağış Manabı Rıskulbek Mendi adlı adamını göndermiştir²⁹⁰. Issık-Göl'ün Kuzeyinde göçebe bir hayat yaşayan Adıl, Acı ve Kalıgul'un başında olduğu Sarıbağışlar, Rus Hükümeti'nin etkisinin artmasıyla artık Kemin'e giremez olmuşlardır.

M. İ. Venyukov, adı geçen beyleri, kendilerini ifade etmeleri için yanına çağırmıştır. Onlar gelmeyip kaçmayı tercih etmişlerdir. Bu beyler daha sonra Rus Hükümeti tarafından ele geçirilmişlerdir. Adıl Bey tutuklanmış, beraberinde kaçan Manaplar ise esir olarak Verniy'a gönderilmiştir²⁹¹. M. İ. Venyukov, Rus ordusu görevini yerine getirdiği için, Haziran ayının sonunda orduya geri çekilme emrini vermiştir.

---

²⁸⁶ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi —715-f.—1-op.—23.iş.—66—71. s.lar.

²⁸⁷ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi —715-f.—1-op.—23.iş.—95. s..

²⁸⁸ Akademisyen B. Camgırçinov "Siyasal Tarih Denemesi" adlı kitabının 139. s.sında adı geçen Manapların "Tam anlamıyla Rusya hakimiyetine geçtiğini" yazar. Ama sonraki tez araştırmalarında Muratalı, Tilekmat, Çon Karaç ve daha sonradan onlara katılan Balbay Alp vb. gibi beylerin, 1862 yılında Koyçubek Şeralıoğlu vefat ettikten sonra yaptıkları iktidar kavgasında, Rusya hakimiyetine yine karşı çıktıkları yazar. (Bakınız: *Koyçuyev A.K.* XIX Y. Kuzey Kırgızistan'ın Halkının. Tez Özeti.— Bişkek, 1996.—23. s..)

²⁸⁹ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi —715-f.—1-op.—23.iş.—98. s..

²⁹⁰ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi —715-f.—1-op.—23.iş.—105. s..

²⁹¹ *Camgerçinov, B.*, Siyasal Tarihin Denemesi—138—140. s..

Ketmaldı ve Çon-Kemin'deki iki ekip ile Jerebyatev'in Issık-Göl'deki ekibi sonbahara kadar kalmıştır.

Mala Han, Issık-Göl'deki otoritesini kaybetmesine rağmen, Rusların etkisini azaltmak için Kastek'e saldırmayı amaçlamıştır. Çüy Bölgesi'nde vergilerin yeniden toplanması emrini vermiştir. Bu adımları atmasına rağmen Hokandlıların iç işlerindeki durumları çok kötüydü. Bu nedenle Hokand Ordusu Fergana Vadisi'nde kalmıştır. Ruslar, Hokand Hanlığı'nın bu kötü durumundan yararlanmıştı. Çüy Bölgesi'ndeki savaş faaliyetlerini yönetmek için Vernıy'a gelen Albay A. E. Simmeran ve Ala-Dağ Vilayet Başkanı G. A. Kolpakovskiy, Çüy bölgeline bir sefer düzenlemiştir²⁹².

23 Ağustos 1860'ta Kastek Kalesi'nden iki ekip, Çüy Bölgesi'ne yapılan sefere gönderilmiştir. Sağ kanadı A. E. Simmeron, sol kanadı ise Yarbay Şaytanov yönetmiştir. Rus'lardan çekinen ve yenileceklerini anlayan Çüylü Manaplar, Rus Hükümeti'ne sığınmaya ve onların hakimiyetini tanımaya başlamışlardır. Sarıbağış'ın Tınay Kabilesi'nden Cantay, Kara-Konuz'a gelen Ruslara özel bir haberci göndererek Rusların hakimiyetlerini tanımak istediklerini bildirmiştir²⁹³. Cantay'ın bu hamlesi, halkının huzur içinde yaşaması için ortaya koyduğu bir çabadır.

Rus ordusu 26 Ağustos'ta Çüy Nehri'ni geçip Tokmok şehrine ulaşmıştır. Rusların silahlı güçlerine dayanamayan ordu komutanı Hakkuli, teslim olmak zorunda kalmıştır. Çatışmada sayıda asker kaçmış, diğerleri ise esir alınmıştır. Esir alınan kişiler, Rusya uyuğuna geçmek zorunda kalmıştır. 27 Ağustos'ta ise, Tokmok Kalesi'nin yıkılması emri verilmiştir²⁹⁴. Çatışma zor geçmiş ve sonuç olarak 4 Ekim'de Pişpek boyun eğmek zorunda kalmıştır. Atabek ve Alişer Datka'nın başında olduğu 1627 kişi esir alınmıştır. Esir alınanlar arasında 84 tüccar, hizmetçiler, 63 kadın ve 38 çocuk vardır²⁹⁵.

Çüylü Kırgızlar yüksek yaylalarda yaşamıştır. Bu nedenle çoğu Rus uyuğuna katılmamıştır. A. E. Simmerman, Alamüdü'n Geçidi'nde bulunan yaklaşık 400 Kırgız atlıya karşı; Tezek Bey'in adamlarını ve A. İ. Butakov'un yönettiği Kazak ve Ruslardan

---

²⁹² 1860 yılında gerçekleşen Zail bölgesindeki savaş faaliyetlerinin açıklanması ve Hokand Kalesi Pişpek'in kuşatılması.- St. Petersburg 1861.

²⁹³ *Camgerçinov, B.*, Siyasal Tarih Denemesi—149. s..

²⁹⁴ 28 Ağustos 1860 yılında Albay Simmeran'ın Bildirisi —Rus Türkistanı.// Siyasal Sergi İçin Yayınlanmış Derleme. —3. Basım.— St. Petersburg 1872. —Ek.—27—29. s.lar.

²⁹⁵ 28 Ağustos 1860 yılında Albay Simmeran'ın Bildirisi.— Siyasal Sergi İçin Yayınlanmış Derleme — Basım III —30—33. s..

oluşan yaklaşık 200 kişilik ekibini göndermiştir. Bunu gören Kırgızlar, dağa geri dönmüştür. Çünkü savaşmak istememişlerdir. Alamüdün Geçidi'ne casusluk yapmak amacıyla gönderilen Tezek'in adamlarından biri öldürülmüştür. Bu olaya kızan A. E. Simmeron, "Kırgızlara saldırı emri"ni vermiştir. Bu olayın savaşa yol açacağını anlayan Cangaraç, 4 adamını elçi olarak göndermiştir. Bu elçiler yolda yakalanmış ve öldürülmüştür. Tezek'in öldürülen adamı için, Solto Boyu'nun 200 at ve 6 köle ödemesine karar verilmiştir. Bu olaydan sonra Kırgız Beyleri korkmaya başlamış ve saldırılara karşı koymamıştır. Ancak bu durum, Kırgızların Rusya uyuğuna kendi istekleriyle geçtikleri anlamına gelmemektedir.

5 Eylül 1860'ta Pişpek Kalesi ele geçirilmiş ve yıkılmıştır. 600 kişinin bir hafta boyunca aralıksız uğraşlarıyla, 217 pudluk²⁹⁶ patlayıcı ile patlatılmıştır. Bu olay Kırgızları derinden etkilemiştir. A. E. Simmeron, G. H. Gasford'a gönderdiği bir mektupta, "Pişpek harabelerinden çıkıp döndüğümüzde, hiçbir Kırgız çevrede görünmüyordu. Tokmok ve Pişpek'in ele geçirilmesi, Çüy Kırgızları'nı dehşete düşürdü. Korkudan ne yapacaklarını bilemeden donup kaldılar" ifadelerini kullanmıştır²⁹⁷. Çüy'den dönerken Kırgızlara, "Rusların Çüy'e gelişi Hokandlılara karşı bir cevap niteliğindedir, bugünden itibaren Rusya uyuğuna geçin!" emri de verilmiştir.

Ruslar Çüy Bölgesi'nden gidince Taşkent Beyi Kanat Şağ, Oluya-Ata'da toplanarak Çüy Kırgızları'nı Rusya'ya karşı savaşmaya çağırmıştır. Rusların gelmesinden korkan Cangaraç, Cantay, Şabdan ve Baytik'in²⁹⁸ başında olduğu Çüy Manapları, Eylül 1860'ta Hokand Hanlığı'na sığınmaya başlamışlardır. Böylece Kırgızlar yine dağılmıştır ve Duğlat gibi kabileler Hokand'a sığınmaya başlamıştır.

Kanat Şağ, Cangaraç Bey'i "Simmeran'a yardım ettiği gerekçesiyle" suçlamıştır. Bunun dışında 500 at, her köyden 2 çuval gıda ve Pişpek Kalesi'ni yenilemek için 1000 kişinin toplanmasını emretmiştir. Hokandlılar Çüy Kırgızlarından, Ruslarla yapılacak savaşa asker vermelerini istemiştir. G. A. Kolpakovskiy'in, "Hokand Hanlığı'na inanmayın, Rusya'nın silahı sadece Hokand Kaleleri'ni değil, hanlığın kendisini de yok

---

²⁹⁶ Pud (пуд), yaklaşık olarak 16,38 kilograma denk gelen bir kütle birimidir.

²⁹⁷ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi,—715-f.—1-op. —24.iş. 174. s..

²⁹⁸ Baytik'in oğlu Baysal'ı Hokand eğitimi alması ve politikayı öğrenmesi için Pişpek Kalesi Sorumlusu Rahmatulla'ya gönderdiğini, araştırmacı K.Moldokasimov yazmıştır. (Bakınız: Tarih Kanıt İstiyor ve Kırgız Kabilelerinin)

etmeye yeter.” sözlerine rağmen, Cangaraç’ın başında olduğu Çüy Manapları, Hokand Hanlığı’na yardım etmeye çalışmıştır²⁹⁹.

Kanat Şağ’ın komutasındaki Çüy Bölgesi’ndeki Hokand askerlerinin sayısı 20 binden fazlaydı ancak sadece 10 topları vardır³⁰⁰. Başka kaynaklarda ise Hokand ordusunun 12 bin askerinin yanı sıra 4 bin Kazak ve Kırgız askerinin olduğuna dair bilgiler de yer almaktadır³⁰¹. İlk verilen bilgi, G. H. Gasford’un Rus Hükümeti’ne verdiği resmî belgede yer almıştır. Ordu ağırlıklı olarak atlılardan oluşmuştur. Orduda savaş yöntemlerini bilen askerlerin yanı sıra, az sayıda piyade de bulunmaktadır. Kırgız atlılar, Hokand askerler sayısını arttırmalarına rağmen ordu hayatına ve askerî disipline uyum sağlayamamışlardır. Askerlerin top atma güçleri bile yoktu. Yiyecek eksikliği nedeniyle, çoğu açlıktan ölmek üzereydi. Binilecek atlar da yetersizdi. Kırgızlardan alınan atlar da uzun yolda bir işe yaramamaktaydı. Bu nedenle savaş standartlarına uygun değillerdi. Bu ekibi yöneten Kanat Şağ’ın otoritesi de düşüktü.

Kanat Şağ, Ekim 1860’ta Kurday Geçidi’nden geçerek Kastek Kalesi’ne gelmiştir. Böylece 18-21 Ekim tarihlerinde Uzun-Agaç ve Kaskelen’de çatışmalar başlamıştır. Kanat Şağ’ın ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Çünkü G. A. Kolpakovskiy’in liderliğindeki Rus ordusu, Kanat Şağ’ın ordusunu bozguna uğratmıştır. Birçok askerini kaybeden Kanat Şağ, Çüy’e çekilmek zorunda kalmıştır. G. A. Kolpakovskiy, 26 Ekim 1860’ta G. H. Gasford’a gönderdiği mektupta; “Kırgızların hepsi yardım etseydi ve Hokand Ordusu gıda ve yem yetersizliğinin yaşandığı sonbahardan önce gelseydi, onlar kazanabilirdi.” ifadelerine yer vermiştir³⁰². Kırgızların yardım etmemesinde, Güney Kırgız önderlerinden ve Hokand Hanı’nın baş veziri olan Alımbek’in büyük etkisi olmuştur.

Mala Han, 1860 yılında Tokmok ve Pişpek Kaleleri’nin alındığını duyunca, Alımbek Datka’yı Ruslarla savaşmaya göndermiştir. Alımbek “Andican Ekibi” adlı ordusuyla Çüy’e doğru yola çıkmıştır. Yolda Kırgızlardan da asker almıştır ve ekibindeki asker sayısını 12 bine çıkarmıştır. Alımbek’in ekibinde Cangaraç’ın başında olduğu Solto

---

²⁹⁹ *Camgerçinov, B.*, Siyasal Tarih Denemesi.—152—153. s..

³⁰⁰ 10 Kasım 1860 yılında General Gasford’un Raporu. —Rusya Türkistan. Yayınlanmış derleme.—35. s..

³⁰¹ *Piçugin, P.*, 1860 yılında Hokandlıların Altay Bölgesine Girmesi.//BC.— St. Petersburg, 1872.— T.85.—No 5.—15. s..

³⁰² Özbekistan Merkez Devlet Arşivi,—715—f.—1-op.—24.ış.—113. s..

ve Sarıbağış Manapları vardı ve onların arasında da Şabdan'ın adamları bulunmaktaydı³⁰³.

Alımbek Datka ile Kanat Şağ, Pişpek yakınlarında buluşmuştur. Ordu yönetimini paylaşamadıklarından dolayı, Uzun-Agaç, Kara-Kastek ve Kaskelen bölgelerindeki savaşa Alımbek Datka ve adamları katılmamıştır. Bu nedenle, Hokand Hanlığı'nın ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Kara-Kastek saldırısında amacına ulaşamayan Kanat, Uzun-Agaç'a ikinci bir saldırı emri vermiş ancak Alımbek Datka buna karşı çıkmıştır. Hokand Saray Tarihçisi Mulla Niyaz, "Alımbek ile Kanat Şağ'ın ordu yönetimini paylaşamamaları nedeniyle kavga çıktı. Bu kavga nedeniyle Andican Ekibi ve Kırgızlar savaş meydanına gitmediler ve kazanma fırsatını kaçırdılar." bilgilerini kaleme almıştır³⁰⁴.

Alımbek'in kararındaki asıl amacın, bütün Kırgız Boyları'nı bir araya getirip bağımsız bir devlet kurmak ve Hokand Sarayı'nı almak olduğu düşünülmektedir. Alımbek bu nedenle Rus Hükümeti ile iyi ilişkiler kurmayı amaçlamıştır. Alımbek, ilk şartın Rus Ordusu ile savaşmamak olduğunu anlamıştır. Rusya'ya karşı olan, Çüy ve Issık-Göl Kırgız Manapları'nın düşüncelerini de dikkate almıştır. Uzun-Agaç Savaşı'ndan önce Cangaraç, Baytik ve diğerleri ile buluşan Alımbek Datka için Kanat Şağ'ın yenilmesi daha uygun bir sonuç olacaktır³⁰⁵.

Mala Han, Uzun-Agaç'ta gerçekleşen Kastek Savaşı sonrasında bile Çüy'den umutluydu. Kanat Şağ'a, Ruslara karşı Oluya-Ata'da savaşa hazırlanması için emir vermiştir. Hokand Sarayı'nda yapılan toplantıda, "Gelecek yıla kadar "Gaza" propagandası yapılması gerektiği, yeniden inşa edilen Pişpek Kalesi'ne hanlığın desteğinin devam edeceği, 1861 yılında gerçekleşecek savaş Mala Han'ın yöneteceği"

---

³⁰³ *Abdıldabek kızı Canıl. Alp.//Ab.—23.Nisan.—1992.yıl.*

³⁰⁴ Kaynak; V. Galiskiy ile V. Ploskih'in "Eski Oş" kitabının 52. s.sından alınmıştır. Rus ve yerel kaynaklardaki Uzun-Agaç Çatışması'na yönelik süreçler ve sonuçlar aynı değildir. Ordu komutanlarının söylediklerine göre kaleme alınmış Rus kaynaklarında 18 ve 20 Ekim tarihleri arasında gerçekleşen savaşta Hokand Ordusu'nun sayısının, Rus Ordusu'ndan 20 kat fazla olduğu yazılmıştır. Ayrıca savaşta Hokand Ordusu'ndan yaklaşık 1500 kişinin, Ruslardan ise 1 kişinin vefat ettiği ifade edilmiştir. Moldo Niyaz Almata'daki savaşta, Rusların 2000 askerden oluşan ordusunu geri döndürdüğünü, Aştak Kalesi'ne kadar giretiklerini, oradaki Kazakların Pişpek-Merke Bölgeleri'ne göç edildiğini, genel olarak savaşın hedefine ulaştığını yazmıştır. (Bakınız: *Beysembiyev T. K. "Tarih Şahruki" Tarih Kaynağı. —Alma-Ata, 1987. —122. s..*) Rus ve yerel kaynaklarda bunun gibi karşıt fikirler oldukça fazladır. Biz "Her kaynağın o ülkenin resmî ideolojisine, politikasına göre yapıldığını" düşündüğümüzden, bütün yazılanlara inanmamak gerektiğini savunmaktayız.

³⁰⁵ *Sulaymanov, E., Kenensariyev T. Eski Oş: Tarihte Seyahat // ИАНКССРОН—1988.— № 2.—76. s..*

kararları alınmıştır. Ordunun Pişpek ve Tokmok'a yerleşmesi, Kırgızlardan zekât toplanması ve savaşa hazırlanmaya başlanması planlanmıştır³⁰⁶. Hokand'da karışıklık yeniden artmıştır. Alimbek Datka, Uzun-Ağaç'taki eylemlerinden dolayı görevden alınmış ve daha sonra Alay'a kaçmak zorunda kalmıştır. Alimbek Datka, Adıgene ve Monguşların yardımıyla bir ekip toplayıp Hokandlılarla savaşmayı düşünmüştür ancak gerekli koşullar sağlanamamıştır. Bu nedenle 1861 baharında Kuzey Kırgızlardan yardım istemek ve siyasî faaliyetlerde bulunmak üzere Narın bölgesine doğru yola çıkmıştır³⁰⁷.

Uzun-Ağaç Çatışması'ndan sonra Rus Hükümeti'nin Kırgızlar hakkındaki görüşü değişmiştir. Hokandlıları gizlice destekledikleri öğrenildikten sonra Kırgız Manapları'nı takip etmeye başlamıştır. Kabileler arası çatışmaları başlatmak, Bugular ile Duğlatları, Ulu Cüz ile Solto-Sarıbağışları kışkırtmak, eski çatışmaları yeniden başlatmak ve çoğaltmak için hükümetten resmi talimat gelmiştir.

Kastek, Kaskelen, Uzun-Ağaç gibi Batı Bölgeleri'nden göç etmek için özel izin gerekmektedir³⁰⁸. Bu tür faaliyetler, sömürge politikasının "Böl ve yönet" yöntemidir. G. H. Gasford Ocak 1861'de istifa etmiş ve yerine Korgeneral A. O. Dyugamel göreve gelmiştir. Bu nedenle önceden hazırlanan çalışmaların yönü ve süreci eskisi gibi kalsa da, A. O. Dyugamel Hokand'a karşı hemen harekete geçmemeyi ve Rus Hükümeti'ne ait olan yerlerde iktidarı sağlamlaştırmayı amaçlamıştır³⁰⁹.

Rus politikalarının uygulanmasını destekleyen Orenburg Valisi A. P. Bezak, Kasım 1861'de Savaş Bakanı'na bir mektup göndermiştir. Bu mektupta, "1862 yılının Sibirya ve Sır-Darya Bölgeleri'ni birleştirmek için çok önemli bir yıl olduğuna, seferin hemen başlatılması gerektiğine ve İngiltere'nin Hokand'a silah yardımıyla bulunması durumunda zorluk yaşanılacağına" yönelik önerilerde bulunmuştur³¹⁰. D. A. Milyutin, 24 Şubat 1862'de A. O. Dyumel'den harekete geçmesini istemiştir³¹¹. Sonuç olarak "Verniy

---

³⁰⁶ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715—f.—1-op.—24.iş.—217.belge.

³⁰⁷ Camgerçinov, B., Siyasal Tarih Denemesi—182. s..

³⁰⁸ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715—f.—1-op.—24.iş.—219. belge.

³⁰⁹ A. O. Dyugamel'in bu yöntemi, Özel Komite'nin 29 Haziran 1862 tarihinde St. Petersburg da yaptığı toplantıda onaylanmıştır. (Bakınız: Rusya Devlet Tarihi Arşivleri),—483-f.—1-op.—62-iş.—42. s. ve arkası.) Bu nedenle G. A. Kolpakovskiy, Hokand Hanlığı ile görüşme kararı almıştır.

³¹⁰ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri, —483-f.—1-op.—62.iş.—13. s. ve arkası

³¹¹ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—26.iş.—52. s..

şehri yapılacak sefere hazır olmalı” şeklinde bir emir gönderilmiştir³¹². Mart 1862’de Bulan-Çolok liderliğindeki Soltolu işgalciler, Kazak Beyi Ables’in köyüne saldırmıştır³¹³. Bu olay, “Çüy Kırgızları Kazak köylerine birkaç kez saldırdı.” denilerek savaş bahanesi olmuştur.

Hokand Hanlığı 1861’de Çüy bölgesinde yeni bir hareketin hazırlıklarına başlamıştır. Kanat Şağ, 2000 askerle Taşkent’ten bu bölgeye gelmiştir. Pişpek Kalesi Sorumlusu Rahmatulla ise vergi tahsildarlarını Issık-Göl’e göndermiştir³¹⁴. Bugular, ikiye ayrılmıştır. Muratalı Manap, Hokand Hanlığı’na yakınlaşmıştır, Soltolar ve Kazaklar için plan yapılmaya başlanmıştır. Bu durumu çözmek için G. A. Kolpakovskiy, Issık-Göl’e bir ekip göndermiştir. Bölgeye gelen vergi tahsildarları kısa bir süre sonra gitmişlerdir ancak zekât toplamak için sonbaharda geri gelmişlerdir. Çünkü onlara Muratalı ve Tilekmat yardım etmekteydi³¹⁵. Bu gelişmelerin yaşanmasında Tenir-Dağ’da bulunan Alimbek Datka’nın payı büyüktür. Alimbek bu sıralarda Kırgızlar arasında saygı kazanmaya başlamış ve etkisi de artmıştır. Bu durum Mala Han’ı endişelendirmiş ve korkutmuştur. Bu nedenle onu saraya çağırmıştır. Ancak Alimbek Datka onu dinlemeyip Mala Han’ın gönderdiği adamları öldürmüş, onların ardından gelen ekibi de bozguna uğratmıştır³¹⁶.

Alimbek Datka, 1861 yılının sonbaharında Kuzey Kırgızistan’dan Fergana Bölgesi’ne gelmiştir. Bu dönemde Mala Han’ın ona karşı olduğu bilinmektedir³¹⁷. Alimbek Datka, Hokand veya Rus Hükümeti’ne katılmayıp, Kuzey Kırgızlarıyla birleşerek yeni bir devlet kurmayı düşünmüştür. A. O. Dyugamel’in 8 Haziran 1861’de Savaş Bakanı’na yazdığı mektupta, “Alimbek, Kara Kırgızlar arasında kalmaktadır, Issık-Göl ve Küçük Buhara bölgelerini kendisi yönetmek istemektedir. Bu yüzden bizimle iyi bir ilişki sürdürmek istemektedir.”³¹⁸ ifadeleri geçmektedir. Ayrıca durumu anlayan A.

---

³¹² Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—26.ış.—65. s..

³¹³ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—26.ış.—31. s..

³¹⁴ Tarihî kaynaklarda Muratalı’nın oğlunun, 15 vergi tahsildarını Issık-Göl’e getirdiği yönünde bilgiler bulunmaktadır. (Bakınız: Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715—f.—1-op.—25.ış.—250. s..

³¹⁵ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715—f.—1-op.—25.ış.—86.belge. *Camgerçinov, B.*, Siyasal Tarihin Denemesi—179. s..

³¹⁶ *Camgerçinov, B.*, Siyasal Tarihin Denemesi—182. s..

³¹⁷ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—25.ış.—94. s.

³¹⁸ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—25.ış.—95. s..

O. Dyumagel G. A. Kolpakovskiy'e, "Alimbek, Rusya ile iyi bir ilişki kurmak isterse onu hemen destekleyin." talimatını vermiştir. Bu gelişmeleri, Dışişleri Bakanı A. M. Gorçakov ve II. Aleksandr da beğenmiştir³¹⁹.

1862 yılının başında Mala Han'a karşı çıkarılan isyan amacına ulaşamamıştır. Aynı yılın Şubat ayında gerçekleşen ikinci isyan girişiminde ise Mala Han vefat etmiştir. Onun yerine yeğeni Sarımsak'ın oğlu Şah Murat tahta geçmiştir³²⁰. Alimbek Datka da baş vezir olmuştur. Kanat Şağ ve Rüstömbek ise Kudayar'ı yeniden tahta çıkarmayı hedeflemiştir. O dönemde Kudayar, Buhara'da kaçak yaşamaktaydı. Kanat Şağ onu çağırıp "Han" ilan etmiştir. Buhara Emiri Kocent'i ele geçirdikten sonra, Şah Murat Taşkent'ten Fergana Bölgesi'ne dönmek zorunda kalmıştır³²¹. Bu durumu fırsat bilen Kanat ve Kudayar, Hokand'ı almış ve Şah Murat'a destek verenlere savaş açmıştır. 1862 yılına kadar Margalan vilayetinin yöneticisi olan Alımkul da Kudayar'ın yanında yer almıştır. Alımkul'un eylemleri, Kıdır ve Irsalı adlı Kırgız Beyleri'nin ölümüne neden olmuştur.³²² Bununla da kalmayıp Alimbek Datka'yı da öldürmeye teşebbüs etmiştir. Daha sonra Alimbek'i saraya davet edip, Çoton adlı bir Kırgız aracılığıyla öldürmüşlerdir³²³.

Alımkul, Kudayar'ı desteklemeyip Kırgızları ve Kıpçakları yanına alarak Hokand'a karşı çıkmıştır. Kırgızları Ekim 1862'ye kadar Hal Datka, Alibay Datka, Cumabay, Mambet, Mirzabek, Taşbek gibi beyler yönetmiştir³²⁴. Bu beyler, Kudayar Han'ın ordusuna karşı yapılan çatışmalarda başarılı olmuştur. Bu savaşlar sonucunda Namangan, Margalan, Kocent şehirleri alınmıştır. Alımkul, Kuzey Kırgızlarını da dahil edip herkesi Hokand Hanı Kudayar'a karşı savaşmaya çağırmıştır. Çüylü Baytik'in oğlu Kanay'ın ekibi ve Sarıbağışların bir kısmı, Hokandlılara karşı yapılacak sefere karşı çıkmışlardır³²⁵.

---

³¹⁹ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—25.iş.—98. s..

³²⁰ *Mulla Niyaz Muhammed Tarihi-i Şahtuhi Fergana ve Başkanlarının Tarihi* — Kazan 1885.—108. s..

³²¹ *Terentev, M. A., Zapt Etme Tarihi*—1.cilt—267. s..

³²² *Usenbayev, K. U., Sosyal-Ekonomik İlişki*—43. s..

³²³ *T. K. Beysembiyev, "Tarihi-i Şahrui"* —123—124. s.lar. G. A. Kolpakovskiy 25 Haziran 1862 tarihinde Batı Sibiryaya Genel Valisi'ne gönderdiği mektubunda "Ünlü Alimbek, Kara Buharalılar elinden öldü" diye boşuna yazmamıştır. *B. Botayeva* Kırgızlar Hokand Ortasında—62. s..). Sonraki araştırmalarda Çoton Alp'in Alimbek'i öldürmediğine dair, Alp'in torunları tarafından söylenmiş bilgiler de ortaya çıkmıştır.

³²⁴ *Usenbayev, K. U., Hokand Hakimiyeti Dönemindeki Kırgızların Sosyal ve Ekonomik İlişkisi*—43—44. s.lar.

³²⁵ *C. Baktıgulov, B., Karımşakov* Baytik Alp

1861’de Hokandlıların Çüy bölgesinde çok az bir etkisi vardı. Çünkü o dönemde iç politikadaki durum çok kötüydü. Bu durumu fırsat bilen G. A. Kolpakovskiy, 22 Nisan 1862’de Kastek’ten Çüy’e doğru sefere çıkmıştır. Amacı, Sır-Darya Bölgesi’nde başlayan Rus Savaşı ile Çüy’deki Hokand Ordusu’nun dikkatini dağıtmaktır. Bunun dışında Tokmok, Pişpek, Ak-Su ve Merke’ye kadar olan bölgeleri de almayı düşünmüştür. Dolayısıyla G. A. Kolpakovskiy; Ak-Su, Şiş-Döbö ve Merke Kaleleri’ni ele geçirip Pişpek’e doğru yola çıkmıştır. Bu dönemde Kırgız Beyleri her zamanki gibi kararsız bir tavır sergilemişlerdir.

Rus Hükümeti’nin Kırgız topraklarını alacağını düşünen Çüy Manapları’nın bir kısmı, hükümeti tanımaya başlamıştır. 1862 yılında Rusya uyuğuna geçme kararı almışlardır. Onların bu adımı hayatta kalabilmek adına yapılmış olsa da, bütün halkın kaderini etkilemiştir. Bu nedenle Cantay Manap ve oğlu Şabdan, Rus Hükümeti’nin egemenliği altına girmeyi kabul etmişlerdir³²⁶. Rus Ordusu Merke ile Pişpek arasındaki bölgelerde, kontrollü olarak Hokandlıları izlemiştir. Rusların Pişpek’te yaklaşık 400 askeri vardı ve Hokandlılar ile çatışıp 15 Mayıs’ta Verniy’a dönmüşlerdir. O dönemde Pişpek ve Tokmok Kaleleri Hokand Hanlığı’na aitti. Rus ordu komutanı A. O. Dyugamel, Çüy Bölgesi’nin rahat bir şekilde alacağını düşündüğü için, 1862 sonbaharında Pişpek’i, 1863’te ise Oluya-Ata’yı ele geçirmeyi planlamıştır³²⁷. Bu dönemde Çin taraflarında da önemli olaylar yaşanmaktaydı. Milli ayaklanmanın ardından Doğu Türkistan’da zulüm görmeye devam eden halk, Rus Hükümeti’nin tarafına geçmiştir. Bu sırada N. İ. Prosenko’nun ekibi, Santaş’a gelmiş, Karkıra ve Tekes’i araştırmaya başlamıştır. N. İ. Prosenko’nun ekibi, sonbahara kadar Issık-Göl’de kalmıştır, kule inşaatı ise 1863 yılına uzamıştır³²⁸.

---

³²⁶ 1860 yılındaki Uzun Ağa Savaşı’ndan sonra Kanat Şağ ile birlikte giden Şabdan, Hokand ve Taşkent’te belirli bir süre kalmıştır. 1862 yılında Taşkent’te Kudayar Han onunla buluşmuştur. Kudayar Han, Çüy Kırgızları’nı kendi tarafına çekmek istediğinden onu, Türkistan şehrine “Bek” yapmak istediğini söylemiştir. Bu bilgi, kaynaklarda geçmektedir. (Bakınız: *Abdıldabek kızı Canıl*. Alp//Ab.—23 Nisan.—1992. yıl). Şabdan, 1862 yılının yaz mevsiminde Taşkent’ten Çüy’e dönmüştür. Rus Hükümeti’nin Pişpek’te oldukça aktif olması nedeniyle babası Cantay, Hokand Hakimiyeti’nden ayrılmış ve Rus Hakimiyeti’ne geçmiştir. Pişpek Sorumlusu Rahmatulla “Baban, Ruslara katıldı” diyerek onu suçlamıştır. Şabdan’ı, ve adamı Bayake’yi zindana atmıştır. Zindandan kaçan Şabdan ile Bayake, tamamen Rus Hakimiyeti’ne katılma kararı almıştır. (Bakınız: *N. Aristov*. Kırgızlar ve Batı Tyan-Şan—XIII. Bölüm—58. s..)

³²⁷ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—26.iş.—88. s..

³²⁸ *Camgerçinov, B.*, Siyasal Tarih Denemesi—197. s..

1862’de Issık-Göl’de yaşayan boy beyleri arasındaki anlaşmazlıklar yeniden artmıştır. Çünkü o dönemde Issık-Göl Kırgızları’nın Büyük Manabı Koyçubek Şerali’nin oğlu vefat etmiştir. Belek Kabilesi’nin iktidara gelmek istemesi ve Şapak Kabilesi’nin Koyçubekoğlu Altınbasar’ın “Büyük Manaplık” adaylığını desteklemesi üzerine kavga çıkmıştır. Bekmurat Kabilesi ise Sasıkeoğlu Zarıpbek’i desteklemiştir. Her iki grup da kendi adaylarını desteklediği için anlaşmazlık başlamış ve kavga çıkmıştır. Bu seçimde Tokoy Kabilesi Manabı Balbay Alp, Şapakları desteklemiştir. Rus Hükümeti ise Sasıkeoğlu Zarıpbek’i desteklemiştir. Bu nedenle Şapak Kabilesi Ruslara karşı ayaklanmaya çalışmıştır³²⁹. Kuzey Kırgızları, Rusya’ya toplu hâlde katılmamıştır. Çünkü bu duruma sürekli karşı çıkan farklı kabilelerden insanlar olmuştur.

G. A. Kolpakovskiy, 1858 yılından itibaren Koyçubek Şerali’ye yardımcı olmaya çalışan Sasıkeoğlu Zarıpbek’i Bugu Kabilesi’nin “Büyük Manap”ı olarak ilan etti ve yardımcılık görevini “Şapak Grubu’nun temsilcisi” Şeralioğlu Algazı’ya verdi³³⁰. Zarıpbek’in yanına Tilekmat, danışman olarak ise Muratalı görevlendirildi. Bu dönemlerde bu iki Manap, “Şapak” grubuna karşıydı. G. A. Kolpakovskiy, bu görevler aracılığıyla iki grubu da sakinleştirmeye çalışmıştır. Bunun dışında Hokand’a sığınan Muratalı’nın ve Tilekmat’ın Rusya’ya karşı çıkacağı düşünülüyordu. Bu faaliyetlere rağmen Muratalı, Tilekmat ve Çon Karaç gibi Manaplara, Balbay Alp da katıldı ve böylece Rus Hükümeti’ne karşı olanların sayısı artmıştır. Zarıpbek “Büyük Manap”lık görevini alınca, Solto, Sarıbağış ve Çerik Boyları’nın temsilcileri geldi. Görevini kutlamak için düzenlenen törende, 25 Kazak-Rus askerini nöbet tuttuğu kaynaklarda yazılmaktadır³³¹. Bu dönemde Rus Hükümeti, kendi iktidarını sağlamlaştırmak için Zarıpbek’e destek vermiştir.

Ünlü bilim adamı A. Hasanov, Sasıkeoğlu Zarıpbek’i “Monarşi despotizminin temsilcisi” olarak değerlendirmiş ve Bugu Boyu’ndaki diğer manaplara göre itaatsiz olduğunu yazmıştır³³². Vefat edene kadar “Manaplık” görevinde kalmıştır. Onun idaresi sırasında, Sarıbağış Boyu ile olan çatışmalar azalmıştır. 1862’de Sarıbağış Boyu,

---

³²⁹ Koyçiyev, A.K., XIX y. Kuzey Kırgızistan’ın Halkı / Tezin Özeti —Bişkek, 1996.—23. s..

³³⁰ Koyçuyev, A., Öfkeli Kavga Ettik //KB.—15 Haziran—1993.yıl

³³¹ Soltonoyev, B., Kırmızı Kırgız Tarihi—2.kitap—45. s..

³³² Hasanov, A., Ekonomik ve Siyasal Tarih—74. s..

Zarıpbek'ten fidye ödemesini istemiştir, ancak Zarıpbek, fidyeyi ödemeyeceğini kesin bir dille reddetmiştir³³³.

1862 sonbaharında G. A. Kolpakovskiy, Pişpek Kalesi'nin Rus Hükümeti'ne dahil edilmesi gerektiği konusunda, kendi düşüncelerini belirtmiştir. Bu nedenle Baytik Kanayoğlu, Çüy merkezindeki Pişpek beyi Rahmatulla'ya karşı savaşmayı düşünmüştür. Sarıbagış Manabı Cantay'ı yanına çekip, onun desteğiyle Hokandlılara karşı ekip toplamaya başlamıştır³³⁴. Bu dönemde Cangaraç Bey liderliğindeki birçok manap, Ruslara karşıydı³³⁵. Pişpek Beyi Rahmatulla'yı yayladaki bir düğüne davet ederek öldürmeyi planlamışlardı. Rahmatulla kaçarken, Çoybekoğlu Köküm tarafından mızrakla öldürülmüştür. Rahmatulla bu düğüne birçok askerle geldiği için, onları zapt etmek kolay olmamıştır³³⁶. Ayaklanan Kırgızlar, Pişpek Kalesi'ni yıkmaya çalışmışlardır. Rahmatulla'nın oğlu Mirza-Dölöt kaleyi kapatmış ve kendisini savunmaya çalışmıştır. Bu sırada Baytik, kardeşi Satılgan'ı yardım istemesi için, G. A. Kolpakovskiy'e göndermiştir³³⁷. Ancak bu sorun çoktan çözülmüş ve Rus ordusu Çüy'e doğru sefere çıkmıştı. Böylece 3 Ekim 1862'de G. A. Kolpakovskiy'in ordusu yola çıkmış ve 13 Ekim'de Pişpek Kalesi'ne ulaşmıştır. Pişpek'te büyük bir savaş olmuş ve bu savaş 10 gün sürmüştür. Rahmatulla'nın oğlu Mirza-Dölöt'ün teçhizatı bittiği için, Hokandlı Yüzbaşı Törökul'un başında olduğu 554 asker, 82 tüccar, 5 kaçak Rus, 92 kadın ve çocuklardan oluşan toplam 756 kişi, kapıyı açarak teslim olmuşlardır³³⁸.

Eylül 1862'de Pişpek Kalesi alındıktan sonra Rus ordusu Verniy'a dönmüştür. Onlar gittikten sonra Çüy'de durumlar kötüleşmeye başlamıştır. Çünkü Hokandlılar, ayaklanan Kırgızlara baskı yapmaya başlamışlardır. Bu durumu anlayan G. A. Kolpakovskiy, 1863 ilkbaharında Rus birliğini Çüy'e gönderme kararı almıştır³³⁹. Böylece 4 Mayıs 1863'te G. A. Kolpakovskiy'in liderliğindeki birlik, Kastek Kalesi'nden

---

³³³ Hasanov, A., Ekonomik ve Siyasal Tarih—74. s..

³³⁴ Baytik'in ve Cantay'ın Rahmatulla'ya karşı çıkması, Rusya'ya katılmayı önceden düşünmüş olduklarını göstermiyor. Bu adımların 1862 yılındaki siyasî politikayla hiçbir alakası yok. İki manabın Rahmatulla'ya kin beslemesinin olaylarda çok etkisi var. (Bakınız: Tarihin Doğruya İhtiyacı Var ve Kırgız Beylerinin)

³³⁵ Bakın: Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-ф.—1-оп.—26-ış.—322. s..

³³⁶ Gaziyeve, A., Baytik — Rusya'nın Dostu //SK.—16 Şubat.—1991.yıl.

³³⁷ Baktıgulov, C., Karımşakova B. Baytik Alp

³³⁸ 3,16,26 Ekim 1862 Yılında Yarbay Kolpakovskiy'in Bilgisi //Rus Türkistan Derleme—III Basım— St. Petersburg.,1872.—43—49. s.lar.

³³⁹ Kazakistan Merkez Devlet Arşivi —3-f.—22.ış.—10—12. s.lar.

ayrılarak, Çüy'e önceden gönderilen A. İ. Batukayev'in ekibi ile Çömüç Geçidi'nde buluşmuştur. Daha sonra Pişpek'e gelmiş ve onu yıkmaktan vazgeçmiştir³⁴⁰.

G. A. Kolpakovskiy ve M. G. Lerhe'nin ekibi Çüy'den geçip Oluya-Ata'ya doğru yola çıkmışlardır. Hokandlılar, onlara karşı hiçbir şey yapamamışlardır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, Baytik'in başında olduğu 200 askerden oluşan ekibin, Rus ordusunun seferine büyük ölçüde yardım etmesidir³⁴¹. Merke Kalesi Başkanı Pardabek, Baytik'in adamları tarafından öldürülmüştür³⁴².

1860 yılı başlarında Baytik Alp, Cangaraç Bey'in aksine Rus Hükümeti'nin tarafındaydı. Rusların Pişpek, Tokmok, Merke, Oluya-Ata Kaleleri'ni almasına çok destek vermiştir. Bu nedenle Rus Hükümeti, eylemlerinden dolayı onu mükâfatlandırıp, "Yüzbaşı rütbesi, 3. derece Stanislav madalyası, Annenskaya kurdelesi, altın madalya ve değerli hediyeler" ile ödüllendirmiştir. Bunların yanı sıra, 1867'de 2. Aleksandr'ın tahta çıkma törenine davet edilmiştir. Temsilcileri ile birlikte Moskova ve St. Petersburg şehirlerine gittiği, kaynaklarda belirtilmektedir. Ölümüne kadar "Rus çarına hizmet" düşüncesiyle hareket etmiştir.

1863 yılında Tenir-Dağ'da, N. İ. Prosenko'nun yönetiminde casusluk faaliyetleri yapılmıştır. O dönemlerde Hokand Hanlığı'nın Cumgal, Kurtka, At-Başı, Toguz-Toro gibi kaleleri bulunmaktaydı. Sarıbagışlar, Issık-Göl ile Çüy, Susamır ile Narın arasındaki bölgelerde; Sayaklar Narın Nehri'nin iki kenarında, Ketmen-Töbö'de, Kök-Art'ta, Toguz-Toro'da; Çerikler At-Başı'nda, Ak-Say'da; Tınımseyitler Yukarı Narın'da; Çonbagışlar Çin sınırında yaşıyorlardı. N. İ. Prosenko'nun bu bölgelere yaptığı seferin amacı, yerel halk üzerindeki Hokand hakimiyetine son vermek ve Hokand Kaleleri'ni ele geçirmektir³⁴³.

Rus Ordusu, Mayıs 1863'te Kastek'ten ayrılıp Cumgal'a ulaşmıştır. Sarıbagış ve Sayak Boyları, Rusları burada karşılayarak Cumgal Kalesi'ni işgal etmelerine yardım olmuşlardır. Kurtka Kalesi'ndeki askerler, Rus Ordusu'nun geleceğini duyunca

---

³⁴⁰ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi —715-f.—1-op.—21.iş.—30. s.lar.

³⁴¹ *Üsönbayev, K.* Unutulmuş İnsanlar Birinci Makale

³⁴² Kazakistan Merkez Devlet Arşivi —3-f.—22.iş.—140. s..

³⁴³ *Camgerçinov, B.*, Siyasal Tarihin Denemesi—208. s..

kaçmışlardır. Bu yüzden bu kale, kolay bir şekilde ele geçirilmiş ve yıkılmıştır³⁴⁴. Rus Ordusu'nun eylemleri, Tyan-Şan Kırgızlarını çok etkilemiştir. Bunun sonucunda Kırgızların Hokand yönetimine karşı isyanları artmıştır. Toguz-Toro Bölgesi'ndeki Sayaklar, Haziran ayında kaleyi bozguna uğratmışlardır. At-Başı Kalesi de bozguna uğratılmıştır³⁴⁵. Sarıbağış ve Sayak Boyları'ndan bir kısmı, Hokand hakimiyetinden kurtulduktan sonra bir Rus kolonisi hâline geleceklerinden korkuyorlardı. Bu yüzden Rus Ordusu Narın'a geldiğinde isyana kalkışmışlardır. 19 Haziran 1863'te Ormonoğlu Ümötali ve Taylakoğlu Osmon, adamlarıyla birlikte, Balıkçı'dan Narın'a doğru gelen Zubarev'in ekibine saldırmışlardır³⁴⁶.

Rus bilim adamı N. A. Seversov, Ümötali'nin Hokand Hakimiyeti'ne ve Rusya'ya karşı olmasının sebebinin, kendi topraklarını genişletmek olduğunu belirtmiştir. Ona göre Ümötali, N. İ. Prosenko ile Hokand Ordusu arasında gerçekleşen savaşın sonuçlanmasını bekledi. Rusların zafer kazanmaya başlamasıyla birlikte, Ümötali'nin Rus ekibini yok etmeyi amaçladığını, ancak bu olaydan çok kötü bir ders çıkardığını da ifade etmiştir³⁴⁷. N. İ. Prosenko, bu saldırılara rağmen zafere ulaşmıştır. Sonuç itibariyle Narınlılar, Rus Hükümeti'ne katılmış oldu. Bu olaydan sonra Hokand Hanlığı'nın üstünlüğü sona ermiş ve Narın ile Kaşgar'da bir ticaret yolu açılmıştır. Rus Ordusu'nun bundan sonraki hedefi, Çin sınırına yakın olan Çerik Boyu'nu almaktı. Bu amacın Kırgız Beyleri'nin desteğiyle gerçekleştirilmesi, Rus Hükümeti'nin planına çok uygundu. 1862'de Toymatoğlu Turdumamat ve Sazaoğlu Karımşak, 5000 aileden oluşan Çerikler adına G. A. Kolpakovskiy'e, "Çaresiz bir istek" ile başvurmuşlardır³⁴⁸. Böylece Rus Hükümeti, Çerikleri kendi uyruğuna geçirmenin stratejik önemi olduğunu bir kez daha anlamışlardır. 22 Nisan 1853'te II. Aleksandr, Dışişleri Bakanı A. M. Gorçakov ve A. O. Dyugamel'in raporunu inceledikten sonra, Çerikleri Rusya uyruğuna almıştır. Aynı yılın 13 Ekim günü, Çerikleri temsilen Omuke, Kataşbek ve Acıbay Manapları Omsk şehrine gitmişlerdir.

---

³⁴⁴ *Talzin, A.*, Pişpek İlçesi Tarihsel Deneme (1855—1868) — Semireçenkiy Bölgesi'nin Özel Komitesi'nin 1898 Yılı İçin Hatıra Kitabı.—T.II. —Verniy,1898.—36. s.

³⁴⁵ Kırgız Halkının İlişkisi—90. s.

³⁴⁶ Kazakistan Merkez Devlet Arşivi —3-f.—11.iş.—20—21. s.lar.

³⁴⁷ *Seversov, N.*, Türkistan Bölgesine Gezi ve Tyan-Şan Dağ Ülkesini Araştırma— St. Petersburg 1879.— 211—212 s.

³⁴⁸ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi.—1—7 Ana Arşiv Vakfı—1844—1863.—1.iş.—5—6. s.lar.

Rusya uyuşunu kabul edeceklerine dair yemin etmişlerdir³⁴⁹. Sonuç olarak Narın Bölgesi'ndeki Sayak, Bugu ve Tınımseyit Boyları, Rusya uyuşuna geçmiş oldu. Narın Bölgesi'nin Rusya'nın uyuşunu kabul etmesiyle, Kuzey Kırgızları'nın çoğu Rus Hükümeti'ni kabul etmiş oldu. Bu duruma bakarak, Kuzey Kırgızları'nın tamamen Rus Hükümeti'ne teslim olduğunu söyleyemeyiz. Çünkü o dönemde, Rus Hükümeti'nin Kuzey bölgesinde herhangi bir ekibi yoktu. Yönetim düzene sokulmamıştı ve vergiler alınmıyordu. Sömürge sistemi de gerçekleşmemişti. 1855-1863 yılları arasında Issık-Göl, Çüy ve Narın Bölgeleri'nde Rus uyuşu resmen kabul edilmiş, ancak kendi iktidarlarını şart koşmuşlardı.

3.2. Rus Çarlığı'nın Kuzey Kırgızistan'ı Ele Geçirme Faaliyetleri

Sovyet dönemine ait tarihi kaynaklarda da belirtildiği üzere, Rusların Kırgızistan'ı ele geçirmesi uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. 19. yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında Kırgız bölgesinde meydana gelen tarihi olayları, iki ana döneme ayırmamız gerekmektedir³⁵⁰. Tarihsel olarak Rus hükümeti, Doğu halklarını bastırmak için iki ana yöntem kullanmıştır. Bunlardan ilki, karşılıklı anlaşmalarla barışçıl bir yol izleyerek kendi himayesine almak, diğeri ise askeri temelde zorlama yoluyla ele geçirmektir. Bu yöntemleri tek yönlü olarak kullanmak mümkün değildi. Dolayısıyla bu yöntemler, her dönemde oluşturulan duruma göre farklı koşullarda kullanılmıştır. Özellikle ikinci yöntem, Rusya'nın Güney Kırgızistan'ı fethi sırasında yaygın olarak kullanılmıştır.

19. yüzyılda İngiltere ile Rusya arasında karmaşık bir uluslararası sorun olarak ortaya çıkan "Doğu Sorunu", fikir çatışmalarına yol açmıştır. O dönemde Güney Asya'da Hindistan'ı işgal eden İngiltere, Orta Asya'yı kıskanıyordu. Ancak bu toprakların mülkiyeti, Rus İmparatorluğu tarafından bir sömürge nesnesi olarak görülüyordu.

---

³⁴⁹ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi.—1—7 Ana Arşiv Vakfı—1844—1863.—2.iş.—18. s. баp Başka araştırmalarda Çerik Boyu'ndan Nayman Acıbekov, Ulike Hasanov başında olduğu temsilcilerin yemin ettiği yazılmaktadır. (Bakınız: /K.Üsönbayev. Tarihi Gerçek 1. Makale)

³⁵⁰ Akademisyen S. Tabışaliyev'in 1988'de yazdığı makalesinde, Rusya'nın Kırgızistan'a yaklaşma sürecini üç ana aşamaya ayırmıştır: 1) 18. yüzyılın sonu - 19. yüzyılın ortası - Rusya-Kırgız ticari ve diplomatik ilişkilerinin kurulması; 2) 1950'ler ve 1960'larda Kırgızistan'ın kuzey bölgelerinin Rus işgali; 3) 19. yüzyılın 70'lerinde Rusya, Kırgızistan'ın güney bölgelerini işgali. (Bakınız: S.Tabışaliyev "Kırgız halkının tarihinde önemli bir olay".—SK.—1988—13 Eylül.) Bize göre 18.yy. 19. yüzyılın sonundan itibaren 19. yüzyılın ortalarından önceki dönemi, Rusya'nın Kırgızistan'ı ilhak etmesi için ön koşulların olgunlaşma aşaması veya ilhakın doğrudan başlamasından önceki "ön aşama" olarak değerlendirmek daha doğrudur. Bu nedenle Rusya'nın Kırgızistan'ı işgalini iki ana döneme ayırdık.

Rusya'nın Orta Asya'ya taşınmasıyla birlikte, Rusya ile İngiltere arasındaki çekişme yoğunlaşmıştır. Sonuç olarak Rusya ile Doğu ülkeleri arasındaki ilişkiler, Avrupa siyasetinin bir parçası hâline gelmiştir.³⁵¹

1839'da F. Engels, İngiltere ve Rusya'nın aynı anda Orta Asya'ya ilerlemesi sonucunda, Amu Derya'da bir çatışma olasılığını tartışmaya başladıklarını yazmıştır³⁵². Aslında İngiliz-Rus rekabeti, 1839'dan önce başlamıştı. Çarlık hükümeti, Orenburg valisi V. Perovskiy'in çabalarıyla³⁵³, Orta Asya ülkeleriyle diplomatik ilişkiler geliştirmeye çalışmıştır. 1835 yılında Teğmen I. V. Vitkeviç'in Buhara ve ardından Kabil ziyareti, Afgan emiri Dost-Muhammed'in St. Petersburg ziyareti, bunun kanıtı olarak gösterilebilir. Nitekim bu politika, İngiltere'nin özellikle dış politikada, infial duymasına neden olmuştur. 1836 yılında İngiliz hükümeti, bu durum nedeniyle Hindistan Genel Valisi Auckland'ı Afganistan konusunda kararlı adımlar atması konusunda uyarmıştır. Bu nedenle Hindistan'dan Buhara'ya gizli bir elçi gönderildi. Bunun asıl amacı, İngilizlerin Türkistan'daki ticari nüfusunu güçlendirmek ve böylece Orta Asya'yı kendi tarafına çekmekti.

Rus hükümeti Ekim 1839'da, İngiliz mallarının kalitesini öğrenmek ve Rusya'daki Amu Derya'nın güney kıyılarına kadar ticareti organize etme olasılığını incelemek için, Binbaşı E.P. Kovalevsky ve Yüzbaşı A.R. Gerngross'u Orenburg'dan Buhara'ya göndermiştir³⁵⁴. Rusların bu politikası, İngiltere'nin ivme kaybetmesine neden olmuştur. Böylece İngiltere bu bahaneyle, 1839 baharında Afganistan'ı işgal etmiştir.

İngiliz siyasetçiler, İngiliz-Rus çatışmasının, askeri çatışmaya yol açacağını dile getirmişlerdir. 1840'da İngiltere'nin Dışişleri başkanı Lord Palmerston Henry John Temple şöyle demiştir: "Er ya da geç, Kazaklar ve Sepoiler³⁵⁵ Orta Asya'da buluşacaktır.

---

³⁵¹ *RF DPA (Rusya Federasyonu Dış Politika Arşivi)*. —1U—34 Ana arşiv fonu. —145-op. —1-iş. —1831—1875-yy.—404-arka s.sı.

³⁵² *Marks, K., Engels F.*, Baskı. 2-yayın. (Ruşçası).—Cilt.12.—614- s..

³⁵³ O yıllarda Rus makamları Kenesari'ya seyyar müfrezeler (uçan müfrezeler) göndermekle kalmamış, V. Perovskiy de Orenburg ve Orenburg nehirlerini birbirine bağlamak için batıdan doğuya uzanan Kazak bozkırlarında 2 metre yüksekliğinde toprak duvar inşa etmeye başlamıştır. Sibirya bölgeleri. 1836'da uzunluğu 18 kilometreye ulaşmıştır (Bakınız: *Terentyev M.A.* Rusya ve İngiltere Orta Asya'da...—11- s.)

³⁵⁴ *Cukovski, S.V.*, Rusya'nın son otuz yıldır Hiva ile ilişkileri. // Rus Doğu Bilimleri Çalışma Topluluğu.—Pg., 1915. —№ 2.—109, 112—113- s.lar.

³⁵⁵ Sepoy, (Farsça: sipâhi "asker" anlamına gelen) Avrupa kolonicileri için hizmet etmiş eski Hint askeri birliği üyelerine verilen İngilizce bir unvandır.

Bu nedenle, onları Hindistan topraklarımızdan mümkün olduğunca uzakta tutmak için, tüm çabamızı göstermeliyiz"³⁵⁶. Buna dayanarak aktif faaliyetler yürütmeye başlayan İngilizler, Rusya aleyhine propaganda yapmak üzere, Orta Asya'ya çok sayıda casus göndermeye başlamıştır. Hokand'a Connolly'yi, Buhara'ya Stoddart'ı, Hiva'ya Abbott'u ve Shakespear'i göndermiştir³⁵⁷.

Rus hükümeti, İngilizlerin biranda Afganistan'ı işgal girişimi karşısında çok şaşırmış ve alelacele Türkistan'ı işgal faaliyetlerine başlamıştır. Bu plansız ve aceleci kararlar sonucunda, V. A. Perovskiy'in 1839'da Hiva'ya yaptığı sefer başarısızlıkla sonuçlanmıştır. İngiltere ve Rusya'nın Türkistan'ı işgalinde, iki gücün hedefleri farklı olsa da, savaş ve savaşın süresi aynı döneme kadar gitmektedir. Söz konusu bilgiler, Rusya'nın Londra Büyükelçisi F.İ. Brunnov'un Rusya Dışişleri Bakanı K.V. Nesselrode'ye gönderdiği mesajından anlaşılmaktadır.

İngiliz-Rus askeri hareketi başladığında, "Avrupa ve Asya siyaseti iki siyaset değil, tek siyasettir" deniliyordu³⁵⁸. Bu görüş, Londra'daki "The Times" gazetesinde şöyle dile getirilmiştir: "Rusya'nın politikası bizimkine çok benziyor. Rusya'nın Doğu'daki misyonuna ilişkin kamuoyu açıklaması bizimkine benziyor. Rusya, amacımızın ticaret ve medeniyet olduğunu ve politikamızın askeri fetih değil, uzak bölgelerin birleştirilmesi olduğunu ilan ediyor. Biz de aynı sözleri söylememiş miydik..."³⁵⁹. Bu deliller sadece Türkistan ile ilgili değildi. Kırgızistan da Türkistan'ın içinde olduğu için aynı politika, Tanrı Dağları ve Fergana Vadisi'ne kadar genişletilmiştir. 19. yüzyılın 30'lu yıllarında, Rus Sibiryaya yetkililerinin Ceti-Suu bölgesini kontrol etme planlarının,³⁶⁰ Kırgızistan'ın kuzey bölgesi için de geçerli olduğunu hatırlatmak gerekiyor.

19. yüzyılın 30'lu ve 60'lı yıllarında Rusya'nın Türkistan'a taşınmasında, siyasî ve stratejik sebepler rol oynamıştır³⁶¹. İngiltere ile Orta Asya'da girilen hakimiyet

---

³⁵⁶ *Bootayeva, B.*, Kokand arasında Kırgızlar, ...—65- s..

³⁵⁷ *Terentyev, M.A.*, Rusya ve İngiltere mücadelesinde...—251- s..

³⁵⁸ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi.—1-9-Merkez arşivi fonu, —8-op.—14-iş.—16- s..

³⁵⁹ *Vestnik Evropy* (bundan sonra VE olarak anılacaktır).- St. Petersburg 1968.-Cilt.3.-№ 6.—807- s..

³⁶⁰ Böyle bir plan, onu ilk kez 1833'te Batı Sibiryaya genel valisi A.M. Neigardt'a sunan Sibiryaya kolordu karargahının yarbay Butovskiy'nin projesiydi. (Bakınız: *B.Bootayeva*. Kırgızlar Hokand, Çin ve Rusya arasında...—5—7- s.lar.)

³⁶¹ *Rockova, M.N.*, Rusya ile Orta Asya arasındaki ekonomik ilişkiler (40-y — 60yy. XIX yy.). —M., 1963; *Hidoyatov, A.G.*, XIXyy sonunda Orta Asya'daki İngiliz-Rus ilişkilerinin tarihi. (60—90 yy.) —

mücadelesine ilişkin, siyasî ve stratejik nedenler olduğunu da söyleyebiliriz. Çünkü bu dönemlerde Rusya-Asya ilişkilerinde, ekonomik, özellikle ticari çıkarlar çok önemli değildi. 1829-40 yılları arasında Doğu'ya çok az Rus malı gönderiliyordu³⁶².

Rusya için Asya ile yapılan ticaretlerde, çok az maddi kazanç elde edilmiştir. Çünkü Türkistanlı tüccarlar, Rusya'ya mal getirmek yerine, onlardan mal alarak üstünlük sağlamışlardı. Burada dikkati çeken bir durum, 1851 yılında Rusya'dan Türkistan'a mal gönderilmesi 839 bin Ruble, Türkistan'dan mal alınması ise 1238 bin Ruble idi. 1852 yılında ise bu rakamlar, 710 ve 1400 bin Ruble olmuştur ve aradaki makas açılmıştır. Türkistanlı tüccarlar, Rusya'dan mal almak yerine altın ve gümüş şeklinde para almayı tercih ediyorlardı³⁶³. 1860 yılında "Golos" ve "Narodnoe bogatstvo" gazeteleri, bu tür Rus-Türkistan ticaretinin karlı olmadığını yazıyordu. Rusya'nın Doğu'ya yaptığı mal ihracatı, Asya'dan elde edilen malların değerinden çok daha azdı, bu nedenle Rusların Türkistan'da ticaretin gelişmesi için yaptıkları uğraşlar, yarardan çok zarara uğramalarına neden olmuştur³⁶⁴.

Serflik, Rusya'da yasal anlamda 1861 yılında kaldırılmış olsa da, ülkede kapitalist ilişkiler ancak 1890'larda kurulmuştur. 1860'larda ticari ve ekonomik çıkarlar, Orta Asya siyasetinde önemli bir rol oynamıyordu.

Rus Çarlığı, Korkunç Ivan'ın 1547 yılında resmen Rus Ortodoks Kilisesi tarafından Çar ilan edilmesi ile kurulduktan sonra, Kazan Hanlığı'nı ve Astrahan Hanlığı'nı alarak, topraklarını Orta Asya'ya kadar genişletmiştir. Fethedilen topraklarda kaleler inşa ederek gücünü pekiştirmiştir. Böylece kaleler temelinde, 18. yüzyılın sonunda, Orenburg ve Sibirya bölgeleri oluşmuştur. Ancak, bu topraklar genel olarak güçlü değildi. 19. yüzyılın 30'lu ve 40'lu yıllarında Rusya'ya karşı savaşan Kenesarı Kasım ulu'nun eylemleri, Kazakistan'daki Sibirya yetkililerinin politikasını harekete geçirmiştir³⁶⁵. Orenburg valisi

---

Taşkent, 1969; *Kinyapina N.S., Bliyev M.M., Degoyev V.V.* Rusya'nın dış politikasında Kafkas ve Orta Asya.— M., 1984 ve diğerler.

³⁶² *Rockova, M.K.*, XIYy ikinci çeyreğinde Çarlık hükümetinin Ortadoğu'daki ekonomi politikası ve Rus burjuvazisi.—M., 1949.-180-s.

³⁶³ *Rockova, M.K.*, Ekonomik İlişkiler...—53- s..

³⁶⁴ *Dmitriyev, G.L.*, Orta Asya'nın Rusya'ya katılmasının hazırlanması ve merkezi Rus yayını.// Orta Asya'nın maddi tarihi ve arkeolojisi.—Taşkent 1975,—473-yayın.—40- s..

³⁶⁵ *Kasimbayev, C.*, Kenensarı-kağan: politikacı ve komutan.—Almatı 1993, *Smirnov, E.T.*, Kenensarı ve Sadık Sultanları. Kenensarı Sultanı'nın biyografik denemesi.—Taşkent 1889, *Ryazanov, A.F.*, Kenensarı. Tarihsel deneme. — Alma-Ata 1993,—3—8- s.lar.

V. Perovskiy'nin girişimiyle, Orenburg ve Sibirya bölgelerini birbirine bağlamak amacıyla, Kazak bozkırlarında batıdan doğuya uzanan 6 fit yüksekliğinde bir toprak duvar inşa edilmiştir. Bu duvarın uzunluğu, 1836 yılında 18 kilometreye kadar ulaşmıştır³⁶⁶. Buradaki Sır-Derya ve Çüy nehirleri, coğrafi şartlar olarak engel oluşturuyordu ve bu tür eylemlerle Orta Asya'yı fethedebileceklerini biliyorlardı.

1846'da Büyük Yüz Kazakları'nın Rus yetkililer tarafından ele geçirmesi, Rus-Hokand ilişkilerinin bozulmasına yol açmıştır. Böylece, 1847'de Ruslar, Sır-Derya'nın aşağı kesimlerinde Rayim kalesini ve Ceti-Suu'da Kopal kalesini inşa etmişlerdir. İki kalenin kurulması, Orenburg ve Sibirya bölümlerini oluşturmuş ve sonraki yıllarda işgallerin organizasyonuna uyarlanmıştır. O dönemde Hokand Hanlığı'nın komutanı olan Müslümankul, bu yapılanmalara kızmış ve bu nedenle 1847'de bir protesto mektubu ile St.Petersburg'a bir elçi heyeti göndermiştir. Onları Omsk şehriden karşılayan P. D. Gorçakov, "... kalelerin sadece ticareti geliştirmek amacıyla inşa edildiğini ve Rusya, Hokand'a asla düşman olmaz" diyerek onları kandırmıştır. Ayrıca, St. Petersburg'a gitmeye gerek olmadığına dair güvence vererek, onları Hokand'a geri göndermiştir. Bu olaydan sonra Müslümankul, Rusya ile ilişkilerini tamamen kesmiştir³⁶⁷.

Hokand Hanlığı tarafından Ceti-Suu bölgesinde yaptırılan kaleler, Rusya ile Kaşkar arasındaki ticaret yolunu kapatmıştır. Batı Sibirya Genel Valisi P. D. Gorçakov, Rus hükümetinin dış politikaya zarar vermeyecek şekilde hareket edilmesi talimatı doğrultusunda, kervan yolunun açılmasını amaçlamıştır³⁶⁸. Çünkü bu tür korunmalar, 1848'de Batı Avrupa'da gerçekleşen devrimler ve Kafkasya'daki Şamil'in ayaklanması ile bağlantılı olarak ortaya çıkmıştır. Rus hükümetinin eylemleri, Çin hükümetinin de dikkatini çekmiştir. Çünkü buralara göç ederek gelip yaşayan Kazak boyları, Çinlilerin de ilgisini çekmiştir. Dışişleri Bakanı K.V. Nesselrode Çinlilere, "Kazaklar bizim müttefikimizdir ve Hokand Hanlığı onlara baskı uyguladığı için Kopal kalesi inşa edildi. Kale, Çin için bir tehdit oluşturmayacak" yanıtını vermiştir³⁶⁹. Bu nedenle 1851 yılında

---

³⁶⁶ *Tereyentyev, M.A.*, Orta Asya'da Rusya ve İngiltere.—11- s..

³⁶⁷ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi,— TİM (Dış İşleri Bakanlığı) raporları fonu.—1847-yıl.—214—215- s.lar.

³⁶⁸ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi,— TİM (Dış İşleri Bakanlığı) raporları fonu.—1850-yıl.—205—206- s.lar.

³⁶⁹ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi, — TİM (Dış İşleri Bakanlığı) raporları fonu.—1850-yıl.—184, 190- s.lar.

Kulca'da bir anlaşma imzalanmıştır. Bunun sonucunda Rusya-Çin ilişkilerinin gelişmesiyle birlikte, Rusya'nın Türkistan'ı ele geçirmeye yönelik eylemlerini gerçekleştirmesi, daha da kolaylaşmış.

19. yüzyılın ortalarında, Orenburg, Moskova ve St. Petersburg'da, Rus hükümetinden Orta Asya hanlıklarına yönelik kararlılık isteyen görüşler artmaya başlamıştır. Bunun sonucunda 1853 yılında Orenburg Genel Valisi V. Perovskiy, Sırderya'nın aşağı kesimlerindeki Hokand kalesi Ak-Mescit'i ele geçirmiştir³⁷⁰. Böylece Rusya, Büyük Yüzler üzerindeki etkisini güçlendirmeye çalışmıştır. Bu durum nedeniyle 1854 yılında M. D. Peremişliskiy, Orta Asya'ya ilerleyerek, Almatı nehri kıyısında Verniy kalesini inşa etmiştir. Böylece Rus birliklerini buraya konuşlandırarak, Büyük Yüzleri kontrolü altında tutmuştur. Bu tür eylemlerin amacı, Kazak topraklarını Orenburg ve Sibirya bölgeleriyle birleştirmektir³⁷¹.

Kuzey Kırgızlarının bir başka tarihi olayı da, ünlü Rus bilim adamı ve coğrafyacı P.P. Semenov'un Kırgızistan'a gelişidir. 2 Eylül 1856'da keşif ekibiyle birlikte Verniy'dan Issık-Göl'e yönelmiştir. Onun bu gelişinde Bugu'lar, Tekeş'e taşınmışlardı ve bu nedenle onlarla görüşememiştir. Bu nedenle Eylül ayında Verniy'a dönmek zorunda kalmıştır³⁷². Ancak Kemin, Boom ve Issık-Göl'ün batı kesimlerinde keşif işlerine devam edilmiştir. P.P. Semenov, Ümötaalı ve Cantay ile görüşmesede, onlara hatıra olarak hediyeler bırakmıştır. Sarıbağışlar yanıt olarak bir at ve bir araba vermiştir³⁷³.

M. D. Peremişliskiy, Rus Çarlığı'ndan siyasî bir istihbarat görevi alarak, özel bir keşif grubu kurmuş ve ertesi yılın Mayıs ayında, Issık-Göl'deki Borombay ve Narın Sarıbağışlarına gitmiştir. Bu tür keşif gezilerinin temel amacı, bilimsel araştırmaların dışında siyasî keşiflerdi. Seferler Rus Hükümeti tarafından organize edilerek gönderilmiştir. Elbette tüm bunlar Rus hükümeti tarafından kontrol ediliyordu. Çarlık hükümetinin izni olmadan hiçbir faaliyet gerçekleştirilmiyordu. Her faaliyet önceden

---

³⁷⁰ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi, — TİM (Dış İşleri Bakanlığı) raporları fonu.—1853-yıl.— 197-arka s.sı, 198, 202- s.lar.

³⁷¹ *Terentyev, M.A.*, Orta Asya'da Rusya ve İngiltere.— St. Petersburg., 1875.—16- s..

³⁷² *Semyonov-Tyan-Şanskiy, P.P.*, Gezi...—94- s..

³⁷³ *Jamgerçinov, B.*, Siyasî Tarih üzerine Deneme, —80- s..

planlanıyordu. Bu eylemlerinden, Rus yetkililerin yeni mülkler işgal etmeye çalıştıkları gözlemlenebilir³⁷⁴.

Rus Çarı sadece Kırgızistan'ı değil, bir bütün olarak Orta Asya'yı da ele geçirmeyi amaçlıyordu. Bu nedenle işgali kolaylaştırmak için kaleler inşa edilmeye başlanmış ve buralara Rus askerleri yerleştirilmiştir. 1854'te Orenburg-Sibirya bölgelerinin ilhakının tamamlanması, Rus Çarlığı hükümetinin kararnamesi ile onaylanmıştır³⁷⁵. Kararın uygulanması, Kırım Savaşı nedeniyle askıya alınmıştır. Bu dönemlerde İngiltere'nin ana rakibi Rusya olmuştur. Bu nedenle İngiltere'ye karşı askeri bir saldırı yapılması gerektiği görüşü benimsenmiştir. Korgeneral S. A. Hrulev, "İngiltere ile Asya için savaş kaçınılmazdır" diye yazmıştır. F.F.Tornau, A.O. Dyugamel, İ. F. Blaramberg gibi generaller de aynı görüşteydi³⁷⁶. Ortak fikirler olmasına rağmen, bu eylem gerçek hayatta uygulanamamıştır.

Rusya, Kırım Savaşı'ndaki yenilgisi nedeniyle dış politikada zayıflamıştır. Bu nedenle Avrupa'da faaliyet kaybıyla birlikte sadece iç yapıya dikkat edilmiştir. Rusya Dışişleri Bakanı A.M. Gorçakov, savaş sonrası durumu şu şekilde tanımlamıştır: "Rusya'nın ana odak noktası iç kalkınma olmalı ve dış politika bu ana göreve tabi olmalıdır"³⁷⁷. 19. yüzyılın 50'li ve 60'lı yıllarında Rusya, Karadeniz'de filo bulundurmaya ve kaleler inşa etmeyi yasaklayan Paris Anlaşması'nın (1856) kısıtlamalarını ortadan kaldırmakla meşguldü. Böyle bir anlaşmaya rağmen, İngiltere'nin Orta Asya'da yayılma çabaları yürüttüğü bilinmekteydi. Bu nedenle Rus İmparatorluğu, kendisini İngiltere'den ayırmak için Türkistan'ı fethetme çabalarını artırmıştır. 1857'de Tümgeneral I.F.Blaramberg: "Avrupa, diğer güçlerin rekabeti nedeniyle bize kapalıdır" diyerek, Asya'ya odaklanmayı önermiştir³⁷⁸.

---

³⁷⁴ M. Mahmutbekova kendi araştırmalarında bu fikri çok güzel açıklamıştır. O P.P. Semyenov'un 1856—57-yıllarındaki Tanrı Dağları'na yaptığı gezinin sadece bilimsel değil, aynı zamanda keşif amaçlı olduğunu da doğrulamıştır.. (Bakınız: *Mahmutbekova M. Sürü siyaset: Neticesi nereye götürecektir*, //ZK—1996-yıl.—9—16-Şubat ayları.)

³⁷⁵ *Lobiseviç, F.L.*, Orta Asya'da Ticari ve Diplomatik İlişkilerde İlerici Hareket. —SPb., 1900.—123- s..

³⁷⁶ *Kinyapina, N.S., ve diğerler.* Kafkas ve Orta Asya...—255- s..

³⁷⁷ A.M. Gorçakov'un bildirisi — II Aleksandr a 3 Eylül 1865 yılı.//Kırmızı arşiv,1939-yıl.—No 2(93).—108- s..

³⁷⁸ *Kinyatina, N.S., ve diğerler,* Kafkas ve Orta Asya...—257- s..

Orta Asya'ya doğru yöneliş ile ilgili bilgiler, çeşitli tekliflerle basında yer almıştır³⁷⁹. Bu mesajların bir kısmı o dönemde İmparator tarafından dikkate alınmıştır. Örnek olarak şunları belirtebiliriz; Aralık 1856'da Kafkas temsilcisi A. İ. Baryatinskiy, Hazar ve Aral denizleri arasındaki bölgede bir demiryolu inşası için araştırma yapmak üzere sefer düzenlenmesi teklifini, II Aleksandr onaylamıştır. Ancak bu inşaat, Türkistan halkını korkutmamak için, uygun bir zamana kadar ertelenmiştir³⁸⁰.

Rusya, Kırım Savaşı'ndan sonra Orta Asya'yla olan ilişkilerini geliştirmeye ve güçlendirmeye özen göstermiştir. Bu nedenle A.M. Gorçakov, Orenburg Bölge komutanına çok dikkatli olması konusunda tavsiyede bulunmuştur³⁸¹. Bu durumla ilgili olarak Rusya, Türkistan'a yönelik askeri hareket yerine, siyasî ve ekonomik araştırmalara ihtiyaç olduğunu anlamıştır. Bu nedenle 1858'de amaçlarını gerçekleştirmek için, Orta Asya'ya üç heyet gönderilmiştir³⁸². Bunlar aşağıdaki gibidir:

- Bilimsel sefer için N. V. Hanıkov'dan oluşan ekip, Herat ve Doğu İran'a;
- Elçilik için N. P. İgnatyev'den oluşan ekip, Hiva ve Buhara'ya;
- İstihbarat için Ç. Valihanov'dan oluşan ekip, Kaşgar'a doğru yol almıştır.

1858-59 yıllarında Orta Asya halklarına düzenlenen seferler, Rus hükümeti için verimli geçmiştir. Çünkü bu bölgedeki devletlerin tarihi, gelenekleri ve kültürleri hakkında kapsamlı materyaller ve gelecekte oluşturulacak Rus kolonisi için faydalı bilgiler toplanmıştır. İngilizlerin Türkistan'ı fethetme planlarını öğrenmek, bu tür eylemler sayesinde mümkün olmuştur. Burada dikkat edilmesi gereken bir husus, yakın modern çağın İngiliz kaynaklarında, Rusya'nın Hindistan'a da haset duyduğunun belirtilmesidir. Böyle bir bilginin yazılmış olmasına rağmen, Rus ve Sovyet bilim adamları böyle bir gerçeğin olmadığını belirtmişlerdir³⁸³.

---

³⁷⁹ *Kinyatina, N.S., ve diğerler*, Kafkas ve Orta Asya...—257- s..

³⁸⁰ *Halfin, N.A.*, Orta Asya'da Rusya'nın Siyaseti (1857—1868).—M., 1960.—66—67- s.lar.

³⁸¹ RF DSA.—DİB'in raporlar fonu.-1856-yıl.—279-arka s.sı.

³⁸² *Kinyatina, N.S., ve diğerler*, Kafkas ve Orta Asya...—256—269- s.lar.

³⁸³ *Şteynberg, E.A.*, “XIX—XXyy Hindistan'da Rus tehditi” hakkında İngiliz versiyonu //İZ.—Cilt.33.—M.,1950; *Hidoyatov, G.A.*, XIX yüzyılın sonunda (60-70'ler) Orta Asya'daki İngiliz-Rus ilişkilerinin tarihi. (60—70-yıllar). —Taşkent,1969

Rusya İmparatorluğu'nun Hindistan'a girmek için onayladığı belirli bir planı yoktu. Ancak Rus askeri komutanları, bu bölgeye saldırılması konusunda kendi aralarında görüşmüşlerdir. 19. yüzyılın başlarında Fransız-Rus ilişkileri bozulmadan önce, I Aleksandr'ın Napolyon Bonapart'ın önerisiyle, Hindistan'a geniş çaplı bir saldırı başlatmayı kabul ettiği bilinmektedir³⁸⁴. 1809'da, Fransız-Rus ilişkilerinin bozulması nedeniyle planlanan bu eylemler gerçekleşmemiştir.

1854'te, Rusya'nın Hindistan'a karşı bir sefer düzenleme olasılığı hakkında bir bildiri yazılmıştır. Bu plan üzerinde, askeri subay Platon Çihaçev bir çalışma yapmıştır. Böylece, 1955 yılında General S.A.Hrulev, ayrıntılı bir kampanya planı oluşturmuştur. Proje oluşturulmuş olmasına rağmen, Kırım Savaşı tüm planları alt üst etmiştir. Bu dönemde II Aleksandr, Rusya'nın kademeli olarak Orta Asya'ya ilerlemesi gerektiğini bildirmiştir. Fırsat çıkması hâlinde İngiltere'ye karşı askeri güç kullanılacağı varsayılmıştır. Ancak bu konu, sonraki yıllarda Rusya'nın dış politikasının gizli hedeflerinden biri olarak gündemde kalmıştır³⁸⁵.

19. yüzyılın ortalarından itibaren Hokand Hanlığı'na karşı askeri faaliyetlerin başlatıldığı, o dönemin Orenburg genel valisi A. Katenin'in açıklamalarından anlaşılmaktadır. Bu askeri eylemlerin kararlı bir şekilde yoğunlaştırılması gerektiğini savunmuştur. A. Katenin, Rusya'nın Türkistan'a ilgisinin düşük olduğunu ve Rus hükümetinin de buna ilgisiz olduğunu dile getirmiştir. Bu durumu Savaş Bakanının ve Dışişleri Bakanının pasifliğine bağlamıştır³⁸⁶.

---

³⁸⁴ *Lebedev, V.T.*, "Hindistan'a". Askeri istatistik ve stratejik deneme. Gelecekte yerine getirilecek sefer projesi.— St. Petersburg., 1898.—8—9- s.lar.

³⁸⁵ 1876'da General M. D. Skobelev, Hindistan seferi için hazır bir planı K. P. Kaufman'a sunmuştur. Bu plana göre Hindistan'ın işgali 1877-78'de gerçekleşecekti. 1877-78'de Osmanlı-Rus savaşının başlaması nedeniyle bu plan geri çekilmiştir. 1878'in başında üç konvoy Orta Asya'dan ayrılarak Afganistan'a yöneceklerinde (Fergana'dan General A. Abramov, Amu-Derya'dan Grotenhelm, Samarkand'dan General K.P. Kaufman) o yıl düzenlendiği Berlin Kongresi'nde İngiliz diplomasisinin talebi nedeniyle durdurulmuştur. 1898'de bir askeri subay olan V. T. Lebedev de Hindistan'a yapılacak bir sefer için kapsamlı bir program hazırlamıştır. (Bakınız: *Lebedev B.T.* "Hindistan'a". Askeri-istatistik...—8—13-s.lar.). Bu deliller, Hindistan'ın işgali ve Afganistan'ın sömürgeleştirilmesi konusunun Rus hükümetinin birçok program gündeminde olduğunu göstermektedir. Ancak bu durum, Rus Hükümeti'nin belirli bir plan yaptığını tam olarak göstermez. Sovyet tarihçilerinin, "Rusya Hindistan için bir savaş tehdidi oluşturmadı" ifadesi, doğru olarak kabul edilebilir.

³⁸⁶ Rusya Federasyonu'nun Dış Siyaset Arşivi. Moskova. (Bundan sonra — RF DSA) — Merkez arşivi 1—9- fonu. — 8-op.-8-iş.-1-bölüm.-250- s. ve arka s.sı.

1861 yılında Katenin'in görevinden ayrılmasının ardından bu göreve, General A. P. Bezak atanmıştır. A. P. Bezak da, dönemin Savaş Bakanı D. A. Milyutin'e, Türkistan'a saldırma planını devreye sokmak gerektiğini bildirmiştir. Orenburg ve Sibirya bölgelerini ele geçirerek, sağlam bir sınır oluşturmayı önermiştir. Bu şekilde, Sır-Derya üzerinden Rus birliklerine erzak ve odun temin edilebileceğini de dile getirmiştir. Ayrıca gözünü kısmen Hokand ve Rusya'ya çeviren Kırgızların, birbirlerine olan husumetlerinin de azalacağını bildirmiştir. Rusya'da bulunmayan kurşun cevherinin, Türkistan'dan temin edilmesi için şartlar oluşturulacağını da kaydetmiştir³⁸⁷. Ancak Batı Sibirya genel valisi A. O. Dyugamel, A. P. Bezak'ı desteklememiş ve A. M. Gorçakov'un görüşünü doğru bulmuştur³⁸⁸.

1861'de Asya Bölümü müdürü N.P. İgnatyev, Dışişleri Bakanı A.M. Gorçakov'a şunları yazmıştır: "İngiltere'nin çıkarlarına karşı en az bir acı verici darbe vurmak gerekiyor"³⁸⁹. N.P.İgnatyev'in bu fikri, askeri yetkililer, Türkistan'a ilgisi olan yerel makamlar, Moskovalı tüccarlar ve işadamları tarafından desteklenmiştir. 19. yüzyılın 50'li yıllarının sonunda Rusya'da ortaya çıkan bu görüşler, askeri bir lider olan L. Sobolev'in şu sözleriyle özetlenebilir: "Rusya Orta Asya'da ne kadar güçlü olursa, İngiltere de Hindistan'da o kadar zayıf olacak ve Avrupa'nın gözünde küçülecektir"³⁹⁰. Ancak A.M. Gorçakov, bu fikri desteklememiştir. Çok deneyimli bir insan olduğu için her konuda çok dikkatliydi ve her zaman tetikteydi. Güç politikasının, İngiltere ile savaşa yol açacağından korkuyordu. Bu nedenle ordunun güçlendirilmesi için çok para harcanacağını bilen Maliye Bakanı, Dışişleri Bakanlığına destek vermiştir³⁹¹. Mart 1862'de, Çarlık hükümetinin Özel Komitesi toplantısında, Orenburg ve Sibirya bölgelerini birleştirme zamanının henüz gelmediğine karar verilmiştir. D. A. Milyutin,

---

³⁸⁷ Rusya Federasyonu Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi. Moskova. (Bundan sonra —RF MDATA olarak geçecektir).-483-f.-62-iş.-13- s. ve arka s.sı.

³⁸⁸ RF DSA. — Merkezi Arşiv 1—9-fonu. .— 8-op.-20-iş.-2- s. ve arka s.sı.

³⁸⁹ Rusya Federasyonu Merkezi Arşivi (İleride RF MA olarak anılacaktır).—730-f.—1-op.—507-iş.—78-s..

³⁹⁰ *Sobolev L.N.*, Doğu Sorunları Tarihinden s.lar. İngiliz-Afgan Çatışması. — St. Petersburg., 1882-1885. —Cilt.1—4. (Bakınız: Cilt.1.—45- s..)

³⁹¹ *Kinyapina N.S.* ve diğerler, Kafkas ve Orta Asya...=271- s..

her iki valiyi de bu yıl herhangi bir askeri eylem başlatmamaları konusunda şiddetle uyarmıştır³⁹².

Rus Çarlığının Orta Asya'daki faaliyetlerine ilişkin haberler, o dönemin basınında farklı görüşlerin doğmasına neden olmuştur. Bu durumla ilgili, bir ikilem oluştuğunu söyleyebiliriz. Bazı kesimler, Orta Asya'nın askeri hareketle hızla bir şekilde yok edilmesi gerektiğini öne sürüyordu. Bazı liberal partiler ise, hükümetin askeri eylemlerle Türkistan'ı bastırma yönündeki bu hamlelerini eleştiriyordu. Öte yandan çok para harcamadan da ele geçirilebileceği yönünde yorumları yapıyordu. Bu yorumları yapanlardan biri olan Moskova'lı tüccar I. A. Bıkovskiy, Taşkent ve Hokand'ın sonunda bir koloni hâline geleceğini, ancak bu yöntemin barışçıl olması gerektiğini ve küçük bir saray benzeri Pişpek kalesini elde etmek için büyük miktarda para harcamanın gerekli olmadığını yazmıştır³⁹³. V. V. Grigoryev de bu düşüncüyü desteklemiştir. Tanınmış bir bilim insanı olan Grigoryev, Türkistan'ın fethi ile elde edilecek gelirlerin fetih maliyetinin onda birini bile karşılamayacağını belirtmiştir³⁹⁴. V. V. Grigoryev'in hükümeti eleştiren "Bizim Orta Asya'daki faaliyetlerimiz" başlıklı makalesi nedeniyle, İçişleri Bakanı P.A.Valuyev'in tabsiyesi üzerine, V. V. Grigoryev görevinden alınmıştır³⁹⁵.

1860'lı yılların başında, İngiltere'nin Afganistan'daki aktif politikaları nedeniyle İngiliz-Rus rekabeti yoğunlaşmıştır. Bu durum, Rusya'nın Türkistan'ı fethetme planını hızlandırması için bir teşvik yaratmıştır. Böylece 1862 yılında A.P. Bezak'ın teklifini reddeden D.A. Milyutin, ertesi yıl onu desteklemek zorunda kalmıştır. Asya Bölümü Müdürü N.P. İgnatyev, Batı ve Doğu politikalarımızın birbirini tamamlaması ve aynı hedefe aynı doğrultuda ulaşması gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca, Savaş Bakanı ve Dışişleri Bakanı'nın aşırı pasifliğini de eleştirmiştir³⁹⁶.

---

³⁹² Rusya Federasyonu Merkezi Devlet Askeri Tarih Arşivi. Moskova, -483-f.-62-iş.-42- s. arkası, 73-arka s.s1.

³⁹³ Aksiyoner, - No 6.1963-yıl, 8 Şubat

³⁹⁴ Aksiyoner, - No 6.1963-yıl, 8 Şubat

³⁹⁵ Skobiçevskiy, A.M., Rus sansürünün tarihi üzerine deneme (1700-1863).- St. Petersburg 1892.-478- s..

³⁹⁶ Rusya Federasyonu Merkezi Arşivi—730-f.—1-op.—507-iş.—15- s. ve arka s.s1.

II. Aleksandr, Aralık 1863'te Rusların Türkistan'ı işgal politikasını harekete geçirmiştir³⁹⁷. Merkezi “Golos” gazetesi dışında herkes bu kararı desteklemiştir³⁹⁸. Buna bağlı olarak Şubat 1863'te gerçekleşen, Özel komite, bakanlar, Orenburg ve Batı Sibirya genel valilerinin ortak toplantısında, Orenburg ve Sibirya bölgelerini birleştirilmesi uygun görülmüştür. Mart ayında İmparator, planı uygulamak üzere yerel koşulların kapsamlı bir şekilde incelenmesi gerektiğini belirtmiştir. Uygun talimatlar vererek, 1864'de askeri faaliyetlerin başlatılması konusunu gündeme getirmiştir³⁹⁹. Dolayısıyla bu eylemler, Rusya'nın Türkistan konusunda siyasî ve stratejik gerekçelerin ağır basmasından kaynaklanan pasiflik politikasından askeri harekate geçmesiyle birlikte, yeni bir dönüştürün başlangıcı olarak değerlendirilmiştir.

Rus Çarlığı'nın Orta Asya'ya olan ilgisi, çok önceleri başlamış ve onu ele geçirme hedefi yıllar içinde gerçekleşmiştir. Siyasî olarak atılan kararlı adımlar, Kırgızların Hokand Hanlığı'ndan tamamen çekilmesi ve Rus halkına boyun eğmesi ile sonuçlanmıştır. Rusya'nın genel olarak 19. yüzyılın ilk yarısındaki fetih politikası, şu şekilde gerçekleşmiştir:

1) Ruslar'ın Kırgızistan'ı ele geçirme arzusu, 19. yüzyılın 30'lu yıllarında başlamıştır. Bu nedenle Rus Çarlığı, Türkistan bölgesindeki toprakları ileride sömürgesi olacak bir obje olarak görmüştür. Bu dönemde Kırgızlar, Hokand Hanlığı'nın egemenliği altındaydı. Kuzey Kırgızistan'daki siyasî hareketlilik 1820'den 1840'lara kadar sürdüğü için, Ruslar planlarını tam olarak uygulayamamıştır. Ancak siyasî durumu yakından takip edip ona göre hareket etmişlerdir. Rusya'nın Kırgızistan'a olan ilgisinin yeniden canlanması ve askeri yürüyüşlerin yeniden başlaması, Kırım Savaşı'nın devam ettiği döneme denk gelmiştir. Çünkü 1850'li yıllarda Rus hükümeti, askeri hazırlıklar konusunda bazı kararlar almıştır.

2) Rus Çarlığı, İngiltere'nin eylemleri aleyhine kendi planlarını geliştirmiştir. Çünkü İngiltere de Türkistan bölgesini ele geçirme arzusu içerisindeydi. Bu nedenle, Rus hükümeti işgal politikasındaki etkinliğini, İngiltere'nin attığı adımlara göre

---

³⁹⁷ *Halfin, N.A.*, Orta Asya'nın Katılması...—153- s..

³⁹⁸ *Dmitriyev, G.L.*, Orta Asya'nın Katılması İçin Hazırlık...—47—48- s.lar.

³⁹⁹ Rusya Federasyonu'nun Merkezi Resmi Askeri-Tarihi Arşivi (Moskova, ileride RF MRATA.)—483-f.—62-iş.—176- s. ve arka s.sı.

şekillendirmiştir. 19. yüzyılın 50'li yıllarının sonuna kadar Rus hükümeti, Orta Asya'yı ele geçirmeyi amaçlamakla birlikte, bunun uygulanması için somut adımlar atmamıştır. Rus makamlarının somut planlar üzerinde çalışmadan, farklı durumlara göre kararlarını değiştirerek hareket ettiklerini söyleyebiliriz. Farklı koşullar nedeniyle Kırgızlar'ın Rus tebaası olarak kabul edilmesine yönelik muamele, uzun süre sömürge politikası olarak uygulanmıştır.

3) Rus hükümetinin Türkistan Bölgesi'ne olan ilgisine, siyasî çıkarlar eşlik etmiştir. Bu nedenle 1930'lu ve 1960'lı yıllarda Kırgızistan'ı kontrol etme çabaları, İngilizler ve Ruslar arasındaki sömürge rekabetinin temelinde yeniden canlanmıştır.

3.3. Kırgızistan'daki Siyasî Karışıklıklar

Rusya İmparatorluğu'nun Orta Asya'yı zapt etme ve Türkistan'ı kendi uyruğuna geçirme amacının nedeni, ekonomik ve siyasî durumlardan kaynaklanmaktaydı. İmparatorluk, Kırgızistan'ın tüm bölgelerini işgal ederek yerli halktan her türlü vergiyi alabilecekti. Böylece yeni bir gelir kapısına ve zenginlik kaynağına sahip olacaktı. Bu nedenle Rusya'nın Kırgızistan'ı işgal etme çalışmaları, 19. yüzyılın ortalarında artmıştır. Bu dönemlerde genel olarak Kırgızların siyasal durumu çok kötüydü. Çünkü hem içerideki hem de dışarıdaki bu olumsuz koşullar, Kırgızları zor durumda bırakıyordu. Bu nedenle Rusya ile ilişki kurma çalışmalarına girişmişlerdir. İlk ilişki kuran bey, Çüy merkezinde yaşayan Sarıbağış Boy Beyi Atake Alp olmuştur. Onun kararıyla 23 Ağustos 1785'te Rusya'ya ilk elçi heyeti gönderilmiştir. Bu ilk elçi heyetinin başında bulunan Abdrahman Kuçakov ve Şergazi, Sibiryaya Genel Valiliği'ne gönderilmişlerdir. Kuzey Kırgızları, siyasal durumlarının kötü olmasından dolayı, Ruslara elçi göndermek zorunda kalmışlardır. Asıl amaçları, Rusya'dan destek almaktı. Çünkü Rus Hükümeti'nin desteğini alarak kendi iktidarlarını korumak istemişlerdir. Kuzey Kırgızları'nın attığı bu adımlar, Rusya ile Kırgızistan arasında sağlam bir ilişki oluşturmasa da, diplomatik ilişkilerin kurulması adına atılmış ilk adım sayılabilir. Bu dönemde Sarıbağış ve Bugu Beyleri arasındaki kavgalar, ülkenin dış politikasını da etkilemiştir. Bu uzayan kavgalar, siyasal durumun daha da kötüleşmesine neden olmuştur.

Kırgızistan'ın siyasî durumunun kötü olmasının nedeni, dağınık hâldeki Kırgız boylarının dış politikada birlikte hareket edememelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durum, özellikle Kuzey Kırgızları için tehlike arzetydi. 1758-1760 yıllarında Çin

İmparatorluğu Kırgız Boyları'na yönelik, koruyucu yönetim biçimini amaçlayan siyasal faaliyetler yürütmeye çalışmıştır. Kazak Boyları, Kırgız Boyları'na sürekli saldırılarda bulunarak, Kırgız Boyları'nı çaresiz bırakmışlardır. Bu tür baskılar, Kırgızlar arasındaki siyasî durumun kötüleşmesine yol açmıştır.

Rusya İmparatorluğu, 18. yüzyılın sonlarında kendi uyruğuna geçmeyen Kazak Beylerinin ve bütün Asyalı göçebe halkın denetlenmesi konusunda talimatlar vermiştir. II. Katerina, dönemin senato baş savcısı A. A. Vyazemskiy'e, Küçük ve Orta Cüz Beyleri'nin gönderdiği temsilcileri iyi karşılaması gerektiğini bildiren bir mektup göndermiştir. Bununla beraber Ufa ve Sibiryaya Genel Valisi Apuhtin'e, Kazak Beyleri aracılığıyla göçebe yaşayan halktan bilgi alması emrini de vermişti. Rusya İmparatorluğu'na katılmaları için her yolun denenmesi gerektiğine dair talimatlar vermiştir⁴⁰⁰. Bu tür talimatlar Kazakların komşusu olan Ceti-Sulu Kırgızlarını da etkilemiştir. O dönemdeki siyasî durum nedeniyle Kuzey Kırgızları, Rusya İmparatorluğu'na bir elçi göndererek yardım istemek zorunda kalmışlardır.

Rus Hükümeti, Ulu Cüz Kazakları'nı Kopal Kalesi aracılığıyla yönetiyordu. Ancak bu kalenin stratejik bir önemi kalmamıştı ve 1854 yılı başında Verniy Kalesi inşa edilmeye başlanmıştır. Verniy Kalesi'nin inşasıyla Kuzey Kırgızları'nın Rus uyruğuna geçiş süreci hızlanmıştır. Çünkü bu kale, bölgeyi yönetmek ve işleri hızlandırmak için iyi koşullar sağlamıştır.

Bu dönemde Kuzey Kırgızları'nda yaşanan siyasî durum, Kırgız Boyları'nı yöneten manapları endişelendirmiştir. Çaresiz kalan Manaplar, kendi aralarında konuşarak Rus Hükümeti'nden yardım istemişlerdir. Manapların "Rus uyruğuna geçmeyi kabul ettiklerini" bildiren bir mektup gönderdikleri bilinmektedir. İç ve dış politikada özgür olamayan Manaplar, kimin ne zaman ve nereden saldıracağından korkuyorlardı Bu zor durumdan kurtulmak için başka çareleri olmadığı için Rusya'nın korumasına girmeye karar vermek zorunda kalmışlardır. Bu dönemde, vergi toplamak için Issık-Göl bölgesine gelen Hokandlı vergi tahsildarları da halkı sıkıntıya sokmuşlardır. Bu durumlar yaşanmasına rağmen, Bugu Manapları'nın Hokand Hanlığı'na yanaştığı görülmüştür. Çünkü M. D. Peremişelskiy'in Issık-Göl'e gitmesinden yararlanarak, Hokand Hanlığı'na

---

⁴⁰⁰ Ploskih V., Saparaliyev, D., Üsönbayev, K., El Vermek, AT.—No 1.—1—103. s.lar

“Rusları İle’den çıkarmayı teklif ettikleri” bir mektup göndermişlerdir⁴⁰¹. Bu eylemleri, Rus Hükümeti’nin yanı sıra Hokand Hanlığı’na da katılmaya yönelik bir adım olarak değerlendirilmiştir.

Genel Vali G. H. Gasford, Kuzey Kırgızları’nın yanaşma isteğini dikkate almamıştır. Bu nedenle onları kabul etmek için aceleci davranmamıştır. Rus Hükümeti ve Dışişleri Bakanı, Kırgızların içinde buldukları kötü siyasî durum nedeniyle yardım istediklerini, bu durumun Rus Hükümeti için yararlı olduğunu anlamıştı. Bu nedenle 12 Ocak 1854’te Batı Sibirya Genel Valisi’ne, Issık-Göl Kırgızları’nın “YeminTöreni”ni ve Rus uyruğuna geçişlerini organize etmesi için talimat verildi⁴⁰². Bugu Kabilesi’nin bu isteği ve Rus uyruğuna geçmesi, tamamen iç politikada yaşanan sıkıntılarla bağlantılıydı. Bu nedenle, siyasî krizden kurtulmanın çözümünün Rusya’nın himayesine girmek olduğunu düşünmüşlerdir. Kırgız halkının üzücü olaylarından biri de, Bugu ile Sarıbagış Boyları arasında yaşanan kavgaydı. Kendi iktidarlarını kurabilmek için verdikleri bu mücadele, iç politikada krize neden olmuştur. Kırgız boyları o dönemde bir araya gelemediği için dağılmışlardır. Ormon Han, Kuzey bölgelerini tamamen sahiplenmek ve kendi iktidarını kurmak istiyordu. Bu nedenle Bugu Boyu’nun manabı Borombay’ı düşmanı olarak görmüş ve kendi isteğiyle Hokand Hanlığı’na yakınlaşmıştır. Borombay’ın yaylasını işgal edip, Issık-Göl’ün güneyini ve Ala-Dağ’ı almayı hedeflemiştir. Genel olarak Bugu ile Sarıbagış Boyları arasındaki çatışmanın siyasî rekabet ve kendi iktidarlarını kurma amaçlı olduğunu söyleyebiliriz. Bunun dışında Orman Han, kendi çıkarlarına uygun davranmayan Borombay’a engel olmak istemiştir. Bunun nedeni, bağımsızlığına aykırı olan Rusya’ya katılma eğilimleriydi.⁴⁰³ Bu çatışmalara, o dönemdeki siyasî etkenler sebep olmuştur⁴⁰⁴. İki kabile arasındaki anlaşmazlığın kökü, Ormon’un 1853 sonbaharında Issık-Göl’ün kuzeyindeki Baysoru’ya taşınmasıyla başlamıştır. Bu iki boyun önderi dünürdü. Burada düğün toyu kurulmuş ve Kırgız halkının ünlü oyunu “Ordo” oynanmıştır. Oyun oynanırken kavga çıkmış ve bu

---

⁴⁰¹ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi, Ana Arşiv Vakfı.-1—7.1844-1863.-45-48. s.lar

⁴⁰² Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi, Ana Arşiv Vakfı.-1—7. 1844-1863. -1. iş-44. s..

⁴⁰³ Çoroyev, T., Kırgızistan-Sömürge—104. s..

⁴⁰⁴ Ploskih V., /K. Üsönbayev., D. Saparaliyev. El Vermek—114. s..

kavganın nedeni olarak, “Ormon’un hizmetçisi Alıbek’in, Borombay’ın tarafını tutması” gösterilmiştir.⁴⁰⁵ Bu bahane, onun amacını gerçekleştirmesine zemin hazırlamıştır.

Borombay için bu dönem, siyasî yönden çok zor bir dönem olmuştur. Çünkü bir yandan Sarıbağışlar ile savaşırken, diğer taraftan Hokandlıların baskısı ile uğraşmıştır. Çünkü Hokandın vergi ödetme dışında Ruslara karşı savaşmayı benimsemesi ve Çin’in Kırgız topraklarına göz dikmesi Borombay’ı zor duruma düşürmüştür. Rus Çarı’nın Bugu Boyu’nu Rus tebaası olarak kabul etme kararını, kendi köyüne duyurmak zorunda kalmıştır. Bu durumların yarattığı siyasî kriz nedeniyle Bugu Manabi Borombay, tarihi bir karar vermek zorunda kalmıştır. Rusya'nın sunduğu bu teklifi değerlendirmeyi tercih etmiştir.

10 Temmuz 1854’te Bugu Manapları tarafından Omsk şehrine bir mektup gönderilmiştir⁴⁰⁶. Bu bahaneyle Ruslar’a yeniden bir elçi gönderilmiş oldu. Mektubu teslim etme görevi ise Şeralıoğlu Koyçubek’e verilmişti. 26 Eylül 1854’te Bugu Kabilesi’ni temsil eden elçi, Omsk şehrine varmıştır⁴⁰⁷. Bu olaydan kısa bir süre sonra Ormon Han, Haziran 1854’te Borombay’a savaş ilan etmiştir. 600 adamıyla Borombay’ın köyüne saldırdı ve Bugu ile Sarıbağış Boyları arasında bir savaş başlamış oldu. 1854-1855 yılları arasındaki tarihi olaylar, birçok kaynakta geçmektedir⁴⁰⁸. Birçok kaynakta verilse de bu tarihi olayın derinlemesine araştırılması gerekmektedir. Dikkate alınması gereken noktalar; Ormon Han’ın 1854 yazında⁴⁰⁹, sonbaharında⁴¹⁰ ve 1855 ilkbaharında⁴¹¹ vefat ettiğine yönelik bilgilerdir. Doğru bilgilere ulaşmak için bu konunun araştırılması gerektiğini düşünmekteyiz. Bu olayın Temmuz 1854’te gerçekleştiği fikri doğru kabul edilmektedir. Çünkü Borombay, 18 Temmuz 1855’te Rus Hükümeti’ne Bugu ile Sarıbağış Boyları arasında yaşanan çatışma hakkında bir mektup yazmıştı. O

---

⁴⁰⁵ *Soltonoyev, B.*, Kızıl Kırgız Tarihi —2.kitap—18—20. s.lar.

⁴⁰⁶ K.Şeralıoğlu’nun elinde “Onun vekil olduğunu onaylayan, Issık-Göl çevresindeki on iki kabilenin mührü, imzası, mektubu vardı. (Bakınız: *Üsönbayev, K.*, Tarihin Gerçeğe İhtiyacı Var, Birinci Makale. KM.—1989—16 Kasım)

⁴⁰⁷ Kırgızistan SSCB’nin Tarihi, Frunze 1986,—2.cilt.—65. s..

⁴⁰⁸ *Soltonoyev, B.*, Kızıl Kırgız Tarihi. —2.Kitap—18—20. s.lar.; *Aldaş, Moldo*, Ormon—Balbay.—Bişkek 1991, *Coldoşev, R.*, Ormon Han Hikâyesi 5—6. s..

⁴⁰⁹ *Soltonoyev, B.*, Kızıl Kırgız Tarihi. —2.Kitap—21. s.; *Urstanbekov, B.U. Çoroyev, T.K.*, Kırgız Tarihi—Frunze 1990,—32,135. s.lar.

⁴¹⁰ *Coldoşev, R.* Ormon Han Hikâyesi, — 5. s..

⁴¹¹ Kırgızistan Tarihi, —1.c.—Frunze 1963,—340. s..

mektupta, “Bugular, Rus Hükümeti’ne elçi göndermeden önce Ormon’un onlara saldırdığı ve Ormon’un öldürüldüğü” bilgisine yer verilmişti⁴¹². P. P. Semenov’un yazdıkları ise şu şekildedir: “Biz, 1854 yılında Karakırgızların ünlü manabı Ormon’un vefat ettiği yerden geçtik. Savaşa iki taraftan yaklaşık 600 kişi katılmış ve bu olay 1854’te yaşanmıştır”⁴¹³.

1854-1855 yılları arasında yaşanan bu tarihi olayda, her iki kabileden de birçok masum insan hayatını kaybetmiştir. Bugu ile Sarıbağış Boyları arasındaki savaşta köyler bozguna uğramış, hayat oldukça zorlaşmıştır. Bunun sonucunda halk, Tekes ve Kaşkar bölgelerine kaçmak zorunda kalmıştır. O dönemde Kuzey Kırgızları’nın iç ve dış baskıdan kurtulmak için her yolu denedikleri görülmektedir.

Birbirine düşman olan bu iki kabileyi barıştırmak amacıyla, 1854 yılının sonbaharındaki “Büyük savaş öncesinde”⁴¹⁴ düzenlenen “Barış konuşması”na; Bugu Manabı Soltonkul, Sayak boyundan Alaköz, Sarıbağış boyundan Kalıgul Bayoğlu ve Şamen Manap katılmıştır. İkinci uzlaşma girişimi ise Kazak beyi Tazabek gerçekleştirilmiştir. Ancak anlaşmaya varamayan Kırgız Boylarından Balbay ve Törögeldi manapları uzlaşmak istememiştir. Bu nedenle direniş artmış ve çatışmaya devam etmişlerdir. 1855 yılında Kazak boylarının beyi olan Tezek te, Bugu ve Sarıbağış arasındaki kavgaya karışmıştır. Tezek’in adamlarından Balbay’ın, 1855 yılında Sarıbağışlara yapılan sefere yardım ettiği bilinmektedir⁴¹⁵. Bu çatışmayı, komşu halklar onaylamamış ve desteklememişlerdir.

1854 sonbaharında Ormon Han, Sayak, Kurmankoco, Kulcıgaç ve Çoro Boyları’nın manaplarını davet ederek, onlardan Bugulara karşı propaganda yapmalarını istemiştir. Ormon Han, Sarıbağış Boyu’nu desteklemek için Tınay Kabilesi’nin manabı Cantay’ı ve Solto Kabilesi’nin manabı Cangaraç’ı kendi tarafına çekmek istemiştir. Ancak Bugu Boyu’nun temsilcileri, her iki manabın da tarafsız kalıp hiçbir boyu

---

⁴¹² *Coldoşev, R.*, Ormon Han Hikâyesi, — 5. s..

⁴¹³ Bakınız: *Semenov-Tyan-Şanskiy, P.P.*, Tyan-Şan’a Gezi—280. s..)

⁴¹⁴ *Soltonoyev, B.*, Kızıl Kırgız Tarihi,—2.kitap—26—30. s..

⁴¹⁵ Bakın: “RGO’nun Genel Coğrafi Notları”,—1.c.— St. Petersburg 1867.—183. s..

desteklememesini talep etmişlerdir. Böylece Cantay, Cangaraç, Çerik boylarından Ulak ve Talaslı Bürge bu çatışmaya katılmamışlardır⁴¹⁶.

1860 yılına kadar süren Bugu ve Sarıbağış Boyları arasındaki çatışma, Kuzey Kırgızları'nın Rusya'ya karşı tutumlarını değiştirmiştir. Bu çatışma sırasında Issık-Göllü Kırgızlar, açıkça Rusya'ya yanaşmış ve onlarla olan ilişkilerini güçlendirmişlerdir. Buna karşılık Ormon Han, Hokand Hanlığı'nın da etkisiyle, Ruslarla olan ilişkisini kesmiştir. Ümötali'nin başında olduğu manaplar ise, Ruslara karşı bir siyaset yürütmüşlerdir. Ekim 1855'te Issık-Göl'e gelen Lutşev, Sarıbağış ile Bugu Boyları arasındaki çatışmayı durdurmaya çalışsada Sarıbağış manapları bunu kabul etmemiştir⁴¹⁷. Ayrıca Ala-Dağ Bölge Mübaşiri M. M. Homentovski, çatışmayı durdurmak için bir mektup göndermiş, ancak Sarıbağışlar onu da dinlememişlerdir⁴¹⁸.

Kuzey Kırgızları'ndaki bu zorlu siyasî duruma neden olan Bugu ve Sarıbağış Boyları, Rusya ile Hokand ilişkilerini önemli ölçüde kötüleştirmiştir. Bu dönemde Hokandlılar, Çüy'deki Kırgızları Rusya'ya karşı kışkırtmışlardır. Bu nedenle de Bugu ve Sarıbağış çatışmasında Ruslara yaklaşan Bugu Boyu'na, baskı yapılması amacıyla, vergi tahsildarlarını göndermişlerdir⁴¹⁹. Bugular'ın bu baskılardan kurtulmak için Rus Hükümeti'ne tabi olmak zorunda kaldığı görülmektedir.

Ekim 1854'te Omsk şehrine elçi olarak giden Koyçubek Şeralıoğlu, Bugu Manapları'nın teşekkür mektubunu teslim etmiştir. Böylece Buguların yemin töreni için hazırlıklar başlamıştır. Sonuç olarak Rus ve Kırgız yöneticileri arasında karşılıklı olarak uygulanabilir anlaşmalar yapılmıştır. 13 Ekim 1854 tarihinde Dışişleri Bakanı G. H. Gasford'a gönderilen mektupta, 14 maddelik bir proje açıklanmıştır. Bugu Boyu Rus uyruğuna geçerek, Rus Hükümeti'ni tanımış ve Rusya'nın desteğini almıştır. Kırgız tarafı ise Rus kervanlarının ve tüccarlarının Kırgız topraklarında serbestçe ticaretlerini yürütmelerini taahhüt etmiştir. Ayrıca, sadece Rus Hükümeti'nin tanınması, Hokand

---

⁴¹⁶ Ormon vefat ettikten sonra Sarıbağışların en etkili beyi olan Cantay'ı, Hokand Hanlığı Bugulara karşı kışkırtmıştı. İki boy arasındaki acımasız savaşa katılmasını istemişti. Ama Cantay iki boyu barıştırmada aktif olmasa da belli bir seviyede iki boyu barıştırmaya çalışmıştı. (Bakınız: *B. Camgırçinov*, Siyasal Tarih Denemesi—58—59. s.lar.

⁴¹⁷ Kazakistan Merkez Devlet Arşivi —2-f.—32a.ış.—64—66. s.lar.

⁴¹⁸ Kazakistan Merkez Devlet Arşivi —2-f.—32a.ış.—73—74. s.lar.

⁴¹⁹ Kazakistan Merkez Devlet Arşivi —2-f.—32a.ış.—64—66. s.lar.; *Camgırçinov*, B., Siyasal Tarih Denemesi—58—59. s.lar.

Hükümeti'nin egemenliğinden çıkılması ve Ulu Cüz Kazakları ile iyi ilişkiler içerisinde kalınması anlaşmanın diğer maddeleriydi.

Anlaşmada, Rus uyuşuna geçiş sırasında Bugu idaresi, yerel kabilelerin örf ve adetlerine göre manapların yetkisine bırakılmıştır. Bunların üzerine büyük manap tayin edilmiştir. Büyük manap, Ulu Yüzler'in icra memuruna tabi idi ve meseleler onlar vasıtasıyla halledilmiştir. Ayrıca Büyük Yüzler'in Kazakları ile olan ihtilafları, barışçıl bir yolla çözmekle yükümlülerdi.

17 Ocak 1855 tarihinde Koyçubek Şeralıoğlu, Batı Sibiryaya Genel Valisi G.H. Gasford ve Kazak Subayı Ç.Ç. Valihanov'un katılımıyla, 10 bin Bugu ailesinin Rus Hükümeti'nin uyuşunu aldığını söyleyerek ant içmiş ve "Sadece Rus Hükümeti'nin himayesinde olacağına dair" söz vermiştir.

Rus Hükümeti, Kırgız topraklarını işgal etme politikasında bir yöntemi her zaman başarılı bir şekilde kullanmıştır. Bu yöntem, birbirine karşı olan boyları bölmek ve kışkırtmaktı⁴²⁰. Bilindiği gibi Ümötali, Cantay ve Cangaraç'ı kendi tarafına çekmeye çalışmışlardır. Aynı zamanda M. M. Homentovskiy, Ulu Cüz Kazakları'nın Cantay ve Cangaraç'a yönelik saldırılarını desteklemiştir. Ruslar, Cantay ve Cangaraç'ı Ümötali'ya karşı kışkırtıp aralarındaki ilişkiyi bozmaya çalışmışlardır. Bu gibi bölme ve ayırma politikaları ile manaplar ve beyler, kendi aralarında kavga ediyorlardı. Böylece Rusların Kırgız topraklarını zapt etmesi için uygun koşullar sağlanmıştı.

Ruslar, Kırgızları kendi himayesine aldıktan sonra Issık-Göl'e tekrar gelen Hokand Hanlığı'nın vergi tahsildarlarını bu bölgeden sürmeyi planlamışlardır. M. M. Homentovskiy, bu politikayı gerçekleştirmek için ekibi ile birlikte Issık-Göl'e doğru yola çıkmış ve 10 Mayıs 1856'da Verniy'a ulaşmıştır. Daha sonra bu ekibe Ç. Ç. Valihanov da katılmıştır. M. M. Homentovskiy Issık-Göl üssüne varınca, Bugu Boyu'ndan Borombay'ı çağıran Kazaklardan Tazabek Bey, burada barış sağlanması için bir kale kurma fikrini dile getirmiştir. Borombay daha önce Rusya'dan bir kale inşa etmesini istemişti. Ancak bu sefer M. M. Homentovskiy'in bu fikrini desteklememiştir⁴²¹. Borombay'ın bu tavrını şu şekilde özetleyebiliriz; O sıralarda Borombay, Çin ve Hokand

---

⁴²⁰ "Rusya himayesine giren her bir boy"—diye yazıyor Semenov, P.P., - Rusya'nın desteğine güvenerek başka boylarla başarılı bir şekilde savaşacaktır". (Bakınız: *Semenov, P.P.*, Tyan-Şan'a Gezi —2.cilt. —M., 1946.—142. s.)

⁴²¹ *Camgerçinov, B.*, Siyasal Tarih Denemesi—68. s.

Hükümeti'nin baskısından ve ayrıca Sarıbaşlarla olan çatışmalardan kurtulmak için, Ruslardan yardım istemek zorunda kalmıştı. Daha sonra durum sakinleşince, Rus Hükümeti'ni tanımak istemeyerek tereddüt etmiştir. Sonuç olarak Borombay, Rus Hükümeti'nin uyuğunu şartlar gereği kabul etmek zorunda kalmış ya da kendi isteğiyle kabul etmemiş diyebiliriz. Bu durumu farkedene M. M. Homentovskiy, Borombay'ın kendilerine gönüllü olarak geldiğini belirterek uyarılmış ve kale inşa etme işini durdurabileceğini belirtmiştir⁴²². Böylece Rus iktidarını sağlamlaştıracak bir kale inşa edilmemiş oldu. Ancak Ruslar, kendileri için gerekli istihbarat işlerini yürüterek, önemli stratejik bilgiler toplamışlardır.

Issık-Göl'ün batı kısmının haritasını çıkararak Jerebyatev ve Somov'un ekipleri, Sarıbağış ve Bugular tarafından saldırıya uğramışlardır. Bugular bundan önce de Şatı kenarında Ruslara karşı ayaklanma çıkarmışlardı⁴²³. Bu tür olayların sürekli tekrarlanması, Rus Hükümeti'nin henüz kalıcı bir iktidar kuramadığı göstermektedir. O dönemlerde Kırgızlar, Rus uyuğuna geçtiklerini söylese de, Ruslara karşı sürekli ayaklanmalar düzenlemişlerdir. Bu olaylardan dolayı, M. M. Homentovskiy ekibiyle birlikte Verniy'a dönmek zorunda kalmıştır. Rus Hükümeti'nin üstlendiği bu önemli görev, bu dönemde yerine getirilememiştir.

M. M. Homentovskiy'in Rus birlikleriyle beraber Verniy'a dönmesinin ardından, Kazaklar ve Kırgızlar arasındaki çatışmalar yeniden artmıştır. Bu dönemde Soltu Kabilesi, Hokanlı askerlerle İle Bölgesi'nde yaşayan Kazakların Dulat Kabilesi'ne saldırmıştır. Ayrıca Sarıbağışlar da Dulatların beyi olan Caynak'ın köyüne saldırmıştır. Bu sırada Ümötali ile Törögeldi'nin köyüne gelen vergi tahsildarları da öldürülmüştür. Bu nedenle Hokanlılar, Soltoluları Sarıbağışlılara karşı kışkırtmıştır. Ümötali ile Törögeldi'yi ise, Merke Kalesi'ne hapsedmişlerdir.

M. M. Homentovskiy mevcut durumu gözlemledikten sonra, Issık-Göl'de kalan Jerebyev'in ekibini de yanına alarak, Kazak Boyları'na saldıran Cantay'ın Tınay boyunu cezalandırmaya gitmiştir. Böylece Cantay'ın Tınay Kabilesi Ruslar tarafından cezalandırılmış oldu. Rus Ordusu'na katılan Kazaklar, Tınaylara saldırarak hayvanlarını kaçırmış ve insanlarını esir almışlardır⁴²⁴. Ancak Tınaylar, güçlerini geri kazanmış ve

---

⁴²² Özbekistan Merkez Devlet Arşivi —715-f.—1-op.—17.iş.—43, 50.belgeler.

⁴²³ Camgerçinov, B., Siyasal Tarih Denemesi—69—70. s.lar.

⁴²⁴ Camgerçinov, B., Siyasal Tarih Denemesi—75. s..

onları bozguna uğratmışlardır. Saldırıya uğrayan Kazak köyünde hayatta kalanlar, Verniy'a kaçmışlardır. Rus birliklerinin eylemleri yine geri tepmiş ve kendilerine zarar vermiştir. Bu olaydan sonra Kırgızlar ve Kazaklar arasındaki ilişkiler bozulmuştur. Rus Çarı, M. M. Homentovskiy'in hatasının Türkistan politikasıyla bağdaşmadığını belirterek onu görevden almıştır ve yerine 1857'de M. D. Peremişlskiy'i atamıştır.

Kuzey Kırgızların bir başka tarihi olayı da, ünlü Rus bilim adamı ve coğrafyacı P. P. Semenov'un Kırgızistan'a gelmesidir. P. P. Semenov kendi ekibiyle birlikte 2 Ekim 1856'da Verniy'dan Issık-Göl'e gelmiştir. Geldiğinde Bugular bu bölgeden göç etmişlerdi ve onlarla tanışma fırsatı bulamamıştır. Ancak istihbarat çalışmalarını Kemin, Boğom ve Issık-Göl'ün batı bölgelerinde sürdürmüştür.

M. D. Peremişlskiy, Rusya İmparatorluğu'ndan bir siyasî istihbarat görevi aldıktan sonra, özel bir gezi heyeti kurmuş ve ertesi yılın Mayıs ayında Issık-Göl'deki Borombay'a ve Narın'daki Sarıbağışlara gitmiştir. Bu gezi heyetinin asıl amacı, bilimsel araştırmaların dışında siyasî keşifler yapmaktır. Bu seferler Rus makamları tarafından organize edilmiş ve gönderilmiştir. Elbette tüm bunlar Rus hükümeti tarafından kontrol ediliyordu. Rus Hükümeti'nden izinsiz hiçbir faaliyet yapılamıyordu. Bu eylemlerinden, Rusların yeni topraklar elde etmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır⁴²⁵.

1857'de Bugu ve Sarıbağışlar arasında yaşanan çatışmalar, uzun süre durdurulamamıştır. Eskisi kadar güçlü bir şekilde bir araya gelmeseler de, sürekli rehine alıp verme durumu yaşanmıştır. Bu nedenle, 1856 sonbaharında Bugular Tekes'e göç etmişlerdir. Sarıbağış ile Hokandlıların baskısı, onları zor durumda bırakmış ve siyasî durumları daha da kötüleşmiştir. Buguların Kıdık ve Celden Kabileleri göç etmek yerine, kışı Issık-Göl'de geçirmeye karar vermişlerdir. Ancak 1857 baharında Sarıbağışların saldırısına uğramışlardır. Bu olay sırasında Semenov Tyan-Şanskiy buradaydı. "Bugu Manabı Samsalı'nın yaşadığı köyün bozguna uğratıldığını ve bunu gördüğünü" kaleme almıştır⁴²⁶.

---

⁴²⁵ M. Mahmutbekova, araştırmalarında bu konuya derinlemesine değinmiştir. O, P.P. Semenov'un 1856-1857 yıllarında Tenir-Dağ'a yaptığı gezinin sadece bilimsel olmadığını, casusluk amacıyla da olduğunu tespit etmiştir. (Bakınız: *Mahmutbekova M.*, Sömürgecilik Politika: Sonu Nasıl Olur.//ZK—1996.yıl.—9—16 Şubat.)

⁴²⁶ *Semenov, Tyan-Şanskiy P.P.*, Gezi —195—196. s.lar; Aynı yazar. 1957 Yılında Tyan-Şan'a İlk Gezi. // Rus Coğrafya Derneği Bülteni. —T.23. —5.basım.—11—12. s.lar.

Dunganların ve Uygurların Doğu Türkistan'daki etkisi, Rusya'nın Kuzey Kırgızistan'da gücünü tesis etme politikasının faaliyetini etkilemiştir. Bunun başlıca nedenlerinden biri, Kırgızların 1856-57'de Şehzade Valihan hareketine aktif olarak katılmalarıydı. Doğu Türkistan'daki bu halk hareketi, Rusya İmparatorluğu'nun Orta Asya ve Kazakistan'daki birçok hedefini olumsuz etkilemiştir. Bu duruma yabancı kalan Rus hükümeti, 1858 yılı başlarında Kulja'da bir Rus konsolosluğu açmayı planlamıştır. Bu amacı gerçekleştirmek için, Kaşkar'daki siyasî durumu öğrenmek, siyasî ve askeri istihbarat toplamak üzere gizli bir görev hazırlanmıştır.

1858 baharında M. D. Peremişlskiy, Rus Hükümeti tarafından Göl bölgesine gönderilmiştir. Asıl amacı, ölen Borombay'ın yerine "Büyük Manap"ı belirlemektir. Bu mevkiyi paylaşamayan Manaplar, iki gruba ayrılmıştı. Borombay'ın oğlu Kılıç, Rusya'dan yana olduğu ve babasının yaptıklarını desteklediği için, yetkililer tarafından "Büyük Manaplık" görevine uygun görülmüştür. Onu, G. H. Gasford ile tanıştırmaya göturdüler ve böylece Kılıç'ın "Büyük Manaplık" görevi onaylanmış oldu. Bu dönemlerde Hokand Hükümeti, Bugu Kabilesi'ni yine kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Habercilerini Göl bölgesine göndererek, Buguların Pişpek'e gelmelerini, kimin tarafında olduklarını ve kiminle birleşeceklerini aöiköa belirtmelerini istemişlerdir. Bugu Boyu bu dönemde telaş içindeydi. Tutuklanacaklarını düşündükleri için Pişpek'e gitmemişlerdir. Siyasî durumlarının kötü olduğu, verdikleri karardan anlaşılmaktadır. Bugular bu dönemlerde, Rusya İmparatorluğu'nun iktidarının sağlam olmadığını ve onlardan yardım alamayacaklarını düşünmüşlerdir. Ayrıca Hokand Hanlığı'nın üstünlüğü hâlâ oldukça belirgindi. Bir yandan Hokand Hanlığı Bugu Kabilesi'ni kendi tarafına çekmeye çalışarak, Ruslara karşı çıkmaları için çağrılarda bulunuyordu. Öte yandan Rusya'nın Kırgızistan'ı ele geçirmeye başlaması, Buguları iki taraftan da baskı altına almıştır. Bu nedenle net bir karar verememişlerdir. Buguların içinde buldukları bu durum sayesinde Rus Hükümeti için uygun koşullar sağlamıştır. Çünkü Ruslar, Kuzey Kırgızları'nın iç çatışmalarını ve Kazaklar ile Kırgızlar arasındaki çatışmaları, kendi çıkarları için kullanmışlardır.

Sonuç olarak Kırgızistan'ın Kuzey Bölgesi'ndeki kötü siyasî durum, Bugu Kabilesi'nin Rus uyuğuna geçmesine neden olmuştur. Bu durumdan yararlanan Ruslar, Çüy Bölgesi'ni ele geçirmeye çalışmıştır. Rusya'nın buradaki asıl amacı, Issık-Göl'deki iktidarını sağlamlaştırmaktır. Yukarıda yazdığımız gibi Rus Hükümeti, Bugu Boyu'na

boyun eğdirerek Kuzey Kırgızistan'daki Çuy ve Tanrı Dağları'nda kendi iktidarını kurmak için uygun koşullar sağlamıştır. Böylece 1855-1858 yılları arasındaki siyasî durum, Kuzey Kırgızistan'ın Rusya'nın himayesi altına girmesine olanak sağlamıştır. Bugu Boyu, yaşadıkları baskı ve siyasî zorluk sonucunda hayatta kalabilmek için, Rus himayesini kabul etmek zorunda kalmıştır. Bugu Boyunun bu tercihi, Kuzey Kırgızistan'ın tamamen işgal edilmesini sağlamıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GÜNEY KIRGIZİSTAN'IN RUSYA HAKİMİYETİ'NE GİRMESİ VE BU OLAYIN TARİHTEKİ ÖNEMİ

4.1. Güney Kırgızistan'ın Ruslardan Önceki Durumu

Hokand Hanlığı içerisindeki darbeler ve siyasî krizler, durumun kötüleşmesini ve Hanlığın çöküşünü hızlandırmıştır. Bu durum, Rusların hızlı bir şekilde ilerlemesi için uygun şartlar oluşturmuştur⁴²⁷. Rus Hükümeti, Güney Kırgızları'nı kendi uyruğuna geçirmek için çeşitli faaliyetler yapmaya başlamıştır. Temmuz 1866'nın sonunda Orenburg Genel Valisi N. A. Krıjanovski, D. İ. Romanovski'ye bir mektup göndermiştir. Mektubun içeriğinde, Hokand Hanlığı'nın tamamen işgal edileceği yazılmaktaydı. Kudayar Han'ı korkutup kendi istekleri doğrultusunda bir ilişki kurmayı, onu Rusya'nın vasalı yapmayı, kabul etmediği takdirde onu yok etmeyi önermişti⁴²⁸. Ağustos 1866'da N. A. Krıjanovski, "Taşkent Rusya'ya dahil edilmelidir" yazılı Çar'ın fermanıyla Taşkent'e gelmiştir⁴²⁹. Sonuç olarak, 1866 yazında Noğ Kalesi ve Çatkal Bölgesi Rusya'nın eline geçmiştir. Hokand'ı almak amacıyla 18 Ağustos 1866'da, Savaş Bakanı'ndan para talebinde bulunmuştur. N. A. Krıjanovski, bu dönemde Buhara elçilerine kızdığı için, 5 Ekim'de Oro-Töbö ve Cızak'a doğru sefere çıkmıştır. Hokand'a karşı hazırlanan darbe, aniden Buhara'ya çevrilmiştir. 20 Ekim 1866'de, 600 araba ile gıda ve cephaneye taşıyan 800 develik kervan ve 2000'den fazla askerle Buhara'ya sefere çıkmıştır⁴³⁰. Oro-Töbö ve Cızak bu savaşta ele geçirilmiştir. Bu dönemde Hokand Hanlığı'nın iç durumu çok kötüydü. Çünkü Alımkul'un 9 Mayıs 1865'te ölümüyle, siyasî durum olumsuz yönde etkilenmiştir. Yanındaki Sultan Seyit Han, bu durum karşısında ne yapacağını bilmiyordu. Fergana Kırgızları ve Kıpçaklar genç handan ayrılarak, Kırgız lider Bekmammat'ın önderliğinde Hokand'a doğru yola çıkmışlardır⁴³¹. Bunun sonucunda Taşkent'te iki farklı grup oluşmuştur. Rusların yanında yer alan grup, şehri Rusya'ya

---

⁴²⁷ Ömürbekov, Toktorbek, Sömürge Döneminde Kırgızlar, Türkler, C.18, Ankara,2002, 622. s..

⁴²⁸ Terentyev, M.A., İşgal Etme Tarihi—T.1.—T.1.—362. s..

⁴²⁹ Kyapina, N.S., ve Diğerleri, Kafkasya ve Orta Asya—278. s..

⁴³⁰ Terentyev, M.A., İşgal Etme Tarihi—T.1.—363. s..

⁴³¹ Nalivkin, V., Kısaca Tarih—202. s..

vermeyi düşünmüştür⁴³². Hokand Emirliği'nde kalmak isteyen grup ise, Hokand Ordusu'ndan onları korumasını istemiştir. Bu sebeple Buhara Emiri Muzaffar'a gizli bir elçi göndermişlerdir⁴³³. Bunun üzerine Sultan Seyit, Emir tarafından Buhara'ya davet edilmiş ve 10 Ekim'de yola çıkmıştır⁴³⁴. Ancak Cızak Bölgesi'nde Emir'in casusları tarafından yakalanarak öldürülmüştür⁴³⁵. Sultan Seyit Han'ın öldürülmesinden sonra Kudayar Han, Hokand Devleti'nin başına geçmek istemiştir. Bunun için Buhara Emiri'nden yardım istemiş ve ona bütün mal varlığının dörtte birini vermeyi vaat etmiştir⁴³⁶.

Emir Muzaffar, Kudayar'ın Hokand tahtına çıkmasını istemiyordu. Bu nedenle Semerkant'ta kaldığı süre boyunca Hokand Emirliği'nin kurucusu Şahruh Bey'in soyundan gelen Kudaykul Han'ı "Han" ilan etmiştir⁴³⁷. Kudaykul han olduktan sonra, binbaşı görevine Baymat Kıpçak'ı atamıştır ve Taşkent'e yapılacak sefer için hazırlıklar yapılmaya başlanmıştır⁴³⁸. Böylece yeni seçilmiş han, Ruslara karşı mücadele tedbirlerini hayata geçirmiştir. İlk emri, halktan 100 bin altın toplanması olmuştur. Kırgız-Kıpçak ordusuyla birlikte bu emri yerine getirmek için 14 gün Hokand şehrinde kalmış ve daha sonra Taşkent'e doğru yola çıkmıştır. Kudayar'ın Buhara Emiri ile Kocent'e girdiği haberini duyunca, Hokand'a geri dönmüştür. 15 Temmuz 1865'te Emir Muzaffar Hokand'a girmiştir. Bu esnada, Kırgız-Kıpçak ordusu Hokand'a saldırmış ancak şehri alamamıştır.

Muzaffar'ın iyi silahlanmış ordusu, Fergana'nın doğusundan başlayarak Oş üzerinden Madı köyüne kadar Kırgız-Kıpçak ordusunu kovalamıştır. Kudayar yönetimindeki ikinci çatışmada, Kırgız ve Kıpçaklardan oluşan ordu bozguna uğratılmıştır⁴³⁹. Bu çatışmada hayatta kalanlar, Belbakçı Han'la beraber Kırgız Yüzbaşı Bekmamat, Katta Törö ile Kaşgar tarafına gitmişlerdir. Bunu farkedene Kudayar, 12 bin askeriyle birlikte onların peşine düşmüştür. Sopu-Toro tarafında karşı karşıya

---

⁴³² *Nabiyev, R.N.*, Hokand Hanlığı'nın Tarihinden Taşkent. 1973.—69. s..

⁴³³ *Beysembiyev, T.K.*, "Tarih-i-Şahruhi" ...—128. s.; *Y. Sokolov*, Taşkent, Taşkentliler—155. s..

⁴³⁴ *Sokolov, Y.*, Taşkent, Taşkentliler—159. s..

⁴³⁵ *Nalivkin, V.*, Kısaca Tarih—202-бет.

⁴³⁶ *Nabiyev, R.N.*, Hokand Hanlığı'nın Tarihinden—70. s..

⁴³⁷ *Bobobekov, H.*, Tarihimizdeki Kanlı İzler//Miraz.—Taşkent, 1991.—270. s..

⁴³⁸ *Nalivkin, V.*, Kısaca Tarih—202—203. s.lar.

⁴³⁹ *Geyns, A.K.*, Edebiyat Eserlerinin Derlemesi—T.2.— St. Petersburg 1898.—322. s..

gelmişlerdir. Bu çatışma sonucunda Kırgızların bir kısmı Belbakçı Han ile birlikte, Çon-Alay tarafına doğru gitmişlerdir. Diğer kısmı ise Terek-Davan'ı geçerek Kaşgar'a kaçmışlardır. Kaçamayanlar ise yakalanmışlardır⁴⁴⁰.

Hokand Hanlığı ile ilişkilerini koparan Cakıpbek, Kaşgar'a kaçan Kırgızlar ve Kıpçakların burada uzun süre kalmalarına izin vermemiştir. Çünkü Cakıpbek için, Doğu Türkistan'da göçebe hayat geçiren Kırgızlar ordu için yeterliydi. Bu nedenle kaçanların çoğu Fergana'ya dönmüştür. Burada yeniden isyan çıkarmış ve en sonunda Aravan'ı almışlardır⁴⁴¹. Bu siyasi durumdan korkan Muzaffar, Hokand'a gelmiş ve Kudayar Han'ı "Han" olarak ilan etmiştir. Emir, Buhara'ya dönerken birçok mülkü yağmalamış, işine yarayacak ustaları, topları ve haremî için güzel kızları da yanında götürmeyi ihmal etmemiştir⁴⁴².

Kırgız ve Kıpçakların sürekli ayaklanma çıkarmaları, Muzaffar, Kudayar ve Rus Hükümeti'ni endişelendirmiştir. Bunun sonucunda N. A. Krijnovskiy, Kırgız ve Kıpçak Boyları'na, "Kudayar'ı kovduğu gibi onları da kovacağını ve onlarla savaşabileceğini" belirtmiştir⁴⁴³. Oş Bölgesi'ndekiler, Margalan ve Oş hükümdarı Sultan Murat Bey'in yanınd ayer almışlardır. Amaçları Sultan Murat Bey'i "Han yapmak" ve Kudayar Han'ı tahttan indirmektir. Han'a tahttan çekilmesini teklif etmişlerdir. Ancak Sultan Murat Bek bu düşünceye karşı çıkarak bu durumu Kudayar Han'a bildirmiştir. Böylece amaçları gerçekleşmemiş ve bu işleri organize eden Madayub Bey darağacında asılmıştır⁴⁴⁴. Bütün bunlara rağmen taht mücadelesi devam etmiştir. Sonuç olarak taht kavgasını kazanamayan Kırgız ve Kıpçak Beyleri, Kudayar Han'a baş eğmek zorunda kalmışlardır. O sırada Alay'dan Hokand'a gelen Kurmancan Datka, arayda oldukça etkili olan Carkınayım'ı ziyaret etmiştir. Kudayar Han ile de bir araya gelmiştir. Kudayar Han'ın annesi Carkınayım ile Kurmancan Datka'nın iyi bir ilişkisi vardı. Bu nedenle Kudayar Han'a "Datka" ünvanı verilerek saraydan uğurlanmıştır. Kurmancan Datka, oğlu Abdıldabek'e Hokand'a kadar eşlik etmiştir. Oğluna Oş şehrinin valilik görevini ve

---

⁴⁴⁰ *Kuropotkin, A.*, Tarihsel Deneme//BC.—1878.—No 1.—Ç.1.—115—117. s.lar.

⁴⁴¹ *Nalivkin, V.*, Kısaca Tarih—203. s..

⁴⁴² *Nabiyev, R.N.*, Hokand Hanlığı Tarihinden—70. s..

⁴⁴³ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri,— Askeri Bilimsel Arşiv Vakfı.—2.bölüm.—2.bölüm.—6795. belge.

⁴⁴⁴ *Nalivkin, V.*, Kısaca Tarih—204. s..

birçok yerden vergi toplama yetkisini vererek geri dönmüştür⁴⁴⁵. Hokand'da bu olayların yaşandığı dönemde, Rus Hükümeti işgal politikasını yürütmüştür. Kudayar Han ise, Türkistan'ın er ya da geç Rusya'nın eline geçeceği düşüncesiyle tahtında oturmaya devam etmiştir. Onun bu düşüncesi, Romanovski'ye yazdığı mektupta açıkça görülmektedir. O mektupta, "Ben, Rus Çarı'yla olan dostluğumu koruyup, Hokand'dan çıkmadım. Eğer dostluğumuza son verseydim, Buhara Emiri'ne yardım ederdim. Allah'ın yardımıyla Kocent'i aldınız. Zaferiniz kutlu olsun." ifadelerine yer vermiştir⁴⁴⁶. Onun bu yaptıkları, kendi ülkesini satan bir hain olduğunu göstermekteydi. Çünkü Kocent, yakın zamanda Hokand Hanlığı'nın mülküydü. Kudayar Han, korktuğu için kendi şehrinin Ruslar tarafından işgal edilmesine izin vermiştir. Tarihte, kendi şehrini işgal edenlerin zaferini kutlayan bir devlet hükümdarına çok az rastlanmaktadır.

1866'da Kocent, Buhara, Oro-Töbö ve Cızak Bölgeleri, Rus ordusu tarafından ele geçirilmiştir. Hokand Hanlığı'nın toprakları sadece Fergana Bölgesi'yle sınırlı kalmıştır. Böylece, 1865 yılına kadar Hokand Hanlığı'na ait olan Taşkent, 1867'de Türkistan Genel Valiliği'nin merkezi olmuştur. Rusya işgal ettiği bölgeleri himayesine alıp, Taşkent ile diplomatik ilişki sürdürmüştür. Rusya İmparatorluğu'nun Hokand Hanlığı'na uyguladığı politikalar sonucunda, Hokand Hanlığı'nın siyasî durumunu kötüleşmiştir. Bunun sonucunda, Hokand Hanlığı'nın himayesinde bulunan Kırgızları kendi himayesine geçirme faaliyetleri yeniden canlanmıştır.

K. P. Kaufman St. Petersburg'a gönderdiği mektubunda, "Rusya'nın Türkistan'daki durumunun iyi olduğunu, Hokand ve Buhara ile olan barışçıl ilişkilerin henüz savaş politikasının amaçlarına uygun olmadığını" bildirmiştir⁴⁴⁷. 1 Temmuz 1866'da Orenburg Genel Valisi N. A. Krıjanovski, Savaş Bakanı D. A. Milyutin'e bir mektup yazarak, Kudayar Han'ın Rusya'nın tebaası olarak kalması gerektiğine yönelik görüşünü belirtmiştir⁴⁴⁸. Ortaya çıkan durum, tam da Rus Hükümeti'nin istediği yönde şekillenmiştir. 29 Ocak 1868'de K. P. Kaufman, Kudayar Han'a kendi şartlarını iletmiştir. O şartların biri, Hokand Hanlığı'nın Rus Hükümeti'ne teslim olmasıydı⁴⁴⁹. Her ne kadar

---

⁴⁴⁵ *Moldokasimov, K.*, Kurmancan'ın Gözyaşı—Bişkek, 1991.-7. s..

⁴⁴⁶ *Karimov, Ş., R.Şamsutdinov* Türkistan, Rusya'nın İşgal Etme Döneminde—24. s..

⁴⁴⁷ *Kinyapina, N.S.*, Kafkasya ve Orta Asya -280. s..

⁴⁴⁸ *Srebrennikov, A.*, Türkistan Bölgesi. Kaynaklar Derlemesi—Ç.2.—Taşkent, 1914.—231. s..

⁴⁴⁹ *Halfin, N.A.*, Orta Asya'ya Katılma— 311. s.; *Bababekov A.* Rusya Orta Asya'yı İşgal Etti Mi? //KM—1990— 20 Aralık; *Galuzo, P.*, Milli Kurtulma İsyanı-108. s..

ticaret anlaşması olarak anılsa da, aslında ticari ilişkilerin oluşturulmasının farklı bir amacı vardı. Bu anlaşmadaki amaç, mallardan vergi almayı, serbest ticareti ve Rus kervanlarının istediği yerden engelsiz geçişini sağlamaktı. Sonuç olarak Kudayar Han'ın dış politikada durumu iyice kötüleşmiştir ve yalnızca K. P. Kaufman'a danışarak hareket etmeye başlamıştır. Onun bu eylemleri ile Hokand Hanlığı, Rusya İmparatorluğu'nun yarı sömürgesi hâline gelmiştir⁴⁵⁰.

1868 yılı, Rus'ların Türkistan'ı kontrol altına alma çabalarının yoğunlaştığı dönem olmuştur. 1864 ile 1868 yılları arasında Hokand Hanlığı'na ait toprakların çoğunu işgal etmişlerdir. Böylece Ruslar, işgal etme politikalarını derinleştirerek, Orta Asya'ya girmeye devam etmişlerdir.

1867'de Doğu Türkistan'ın iç ve dış siyasî durumunda büyük değişiklikler olmuştur. Cetişaar'ın sahibi olan Cakıpbek, Rusya'yla ters düşmüş ve İngiltere'nin tarafına geçmiştir⁴⁵¹. Ayrıca Rusya uyuğundaki Kırgızları da kendi tarafına çekmeye çalışmıştır. Bu dönemde Rusya İmparatorluğu'nun ticaret hedefi zayıflamaya başlayınca, buna neden olan Tarançı Sultanlığı'nı (İli Sultanlığı) ortadan kaldırılma gereksinimi doğmuştur. Böylece Temmuz 1871'de, Rusların faaliyetleriyle G. A. Kolpakovskiy önderliğinde, Kulca ve İle toprakları Rus hakimiyetine girmiştir⁴⁵². Rus Hükümeti'nin bu işgalleri, İngilizler ve Ruslar arasındaki ilişkileri olumsuz yönde etkilemiştir. Rus Hükümeti, müzakere bahanesiyle hakim olmak istediği yerleri bölmeye çalışmıştır. 1872-1873 yıllarında yapılan bu müzakereler⁴⁵³, Rus Hükümeti'nin Türkistan'ı işgal etmesi için uygun şartları sağlamıştır. Sonuç olarak 1868-1873 yılları arasında Hokand, Buhara ve Hiva, Rus Hükümeti'ne bağlanmışlardır.

1872'de St.Petersburg'da yapılan toplantıda K. P. Kaufman, Orta Asya'daki siyasî durum hakkında bir rapor sunmuştur. Ticaret alanlarının gelişmesi için oradaki halkla iyi bir ilişki kurmak gerektiğini, politikalarının temel amacının ekonomik alanı geliştirmek olduğunu, Türkistan politikasının temelinin ticaret olduğunu ve ticari ilişkileri düzene sokmak gerektiğini belirtmiştir. K. P. Kaufman ayrıca, Kudayar Han'ın "Hokand

---

⁴⁵⁰ *Camgerçinov, B.*, Siyasal Tarih Denemesi—302. s..

⁴⁵¹ *Terentev, M.A.*, İşgal Etme Tarihi—T.1.—330. s..

⁴⁵² *İsiyev, A.D.*, Yetişar Uygur Devleti—M.,1981.—41. s..

⁴⁵³ *Bokiyev, O.B.*, Tacikistan Topraklarının Rusya'ya Katılmasıyla İlgili Orta Asya'da İngiltere ve Rusya Rekabeti // Orta Asya Tarihindeki Aktüel Sorunlar—Duşanbe, 1990.—14. s..

hükümdarı” olarak tanınması gerektiğini de yönetime önermiştir. Rus Hükümeti, K. P. Kaufman’ın raporunda dile getirdiği önerileri uygun görmüş ve Türkistan politikasını yürütme görevini ona vermiştir ⁴⁵⁴.

Kudayar Han, Rus Hükümeti’ne karşı olumlu bir tavır sergilemiştir. Bu siyasî politika hamlesi, Hokand Hanlığı’ndaki iç durumu daha da kötüleştirmiştir. Onun yönetimi sırasında ülke siyasî bir krize sürüklenmiştir. Kudayar Han dış siyaseti yönetemediği gibi, iç siyaseti de kötü yönetmiştir. Vergilerin devlet hazinesine ödenmemesi, ordu ihtiyaçlarının karşılanamamasına ve insanların hayatlarının kötüleşmesine neden olmuştur. Kudayar Han, Rusya’nın kendisini koruyacağı düşüncesinin verdiği rahatlıkla, sadece dış politikayla ilgilenmiş, devlet içinde yaşanacak sorunları düşünmemiştir.

Hokand Hanlığı’ndaki en kötü siyasî kriz, Kudayar Han’ın hükümdarlığı sırasında meydana gelmiştir. Vergi oranlarını arttırması, halk arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Bu durum neticesinde Kudayar Han'a olan nefret, gün geçtikçe artmaya başlamıştır. Bunun üzerine halk arasında büyük bir isyan çıkmıştır. 1866’daki isyanlar bir müddet yatışsa da, 1867 baharında Alay Kırgızlarının ayaklanması yeniden patlak vermiştir. Bu isyan sırasında Kırgızlar, Kızıl-Korgon kalesini ele geçirmişler ve Kul Datka'yı öldürmüşlerdir. Daha sonra Hokand Hanlığı’ndan gelen ceza müfrezesi ayaklanmayı bastırılmış ve liderlerini öldürmüştür⁴⁵⁵.

1871’de vergi tahsildarlarının şiddetinden bıkan halk, Soh’ta ayaklanmıştır. Bu dönemde Soh Bölgesi’nde yaşayan Kırgızlar, göçebe bir hayat yaşıyorlardı. İsfana Deresi’nin başındaki Kişemiş Nehri’nde, Soh’un sağında ve doğu tarafında, İçkilik, Cookekek, Noygut ve Boston Boyları yaşamaktaydı⁴⁵⁶. Söz konusu yıllarda o bölgeye giden A. P. Fedçenko, orada bir darağacı olduğunu fark etmiştir. Bu dönemde isyana karışanların hepsi asılmıştır. Bu ayaklanmanın birkaç nedeni olduğunu söyleyebiliriz. Vergilerin çok yüksek olması nedeniyle halk zorluk çekmiştir. Diğer taraftan, Soh’ta yönetici olarak Kırgız yerine bir Tacik’in olması, Kırgızların isyan etmesine neden olmuştur. Ayrıca Sultan Seyit Han’ın ölümü de başlıca sebeplerden biriydi. A. P.

---

⁴⁵⁴ Rusya Federasyonu Dış Politikası Arşivi, —1—9 Ana Arşiv Vakfı 8—12.iş.—6,11,13,17,19. s.lar.

⁴⁵⁵ *Ploskih, M.V.*, Kırgızlar ve Hokand Hanlığı—307. s..

⁴⁵⁶ *Fedçenko, A.P.*, Türkistan’a Gezi 1950.—293. s..

Fedçenko'ya göre⁴⁵⁷ Soh'taki isyanın nedeni, Sultan Seyit'in öldürülmesinden sonra Kudayar Han'ın Kırgız ve Kıpçak Beyleri'ni yok etmesiydi. Bu isyan, Hokand Ordusu tarafından acımasızca bastırılrsa da, siyasî bir öneme sahiptir. Çünkü bu isyan, sonraki isyanların çıkmasına da zemin hazırlamıştır.

Bu dönemde Fergana Bölgesi'nde küçük isyanların sürekli tekrarlandığı bilinmektedir. Bu isyanlar arasındaki Alay'daki isyan, merkezi bir isyana dönüşmüştür. 1872 yılında Alay'da meydana gelen isyanda, kale yöneticisi askerleriyle birlikte öldürülmüştür⁴⁵⁸. 1866-1873 yılları arasında, Hokand Hanlığı'nda iç durum çok kötüydü. Uluslararası durum da iç durumdan farkı değildi. O dönem Rus Hükümeti, Türkistan'ı işgal etme politikasına Fergana Bölgesi'nde devam etmiştir.

Sonuç olarak, Rus Hükümeti'nin kendi çıkarları doğrultusunda bir politika izlediğini ve bunu gerçekleştirmeye çalıştığını söyleyebiliriz. Bu nedenle Çin ile Kaşgar Devletleri, Buhara ve Hiva Hanlıkları ile anlaşmalar yapmıştır. Bu sırada İngiltere ile Rusya arasında da bir rekabet vardı. Bu rekabete rağmen, Rusya bir çıkış yolu bulmuş ve 1872-1873 yılları arasında Avrupa Devletleri ile anlaşmalar yapmıştır. Bu anlaşmalar, İngiliz-Rus direnişini önemli ölçüde azaltmıştır. İngiltere, şiddet kullanmanın iyi sonuçlar getireceği kanaatindeydi. Rus Hükümeti'nin Avrupa ülkeleri üzerindeki etkisi, İngiltere ile olan rekabetten kurtulma olanağı sağlamıştır. Bu durum, Rus Hükümeti'nin iktidar yapısının sağlamlaşmasına ve Hokand Hanlığı'nı ortadan kaldırmasına imkân sağlamıştır. 1870'de Kudayar Han, halkına çok büyük vergiler ödeterek eziyet etmiştir. Bu durumdan bunalan halk, ona karşı çıkmıştır. Halkın bu hoşnutsuzluğu gitgide artmış ve büyük bir ayaklanmaya dönüşmüştür. Bu ayaklanma, Hokand Hanlığı'nın iç politikasında krize neden olmuştur. Bu durum ise Rus Hükümeti'ne büyük fırsatlar sağlamıştır. Çünkü Rusya, yeni topraklar ele geçirmek için bu durumları hep dikkate almıştır. Doğru koşulların oluşmasını beklemiş ve amaçlarına ulaşmanın en kolay yolunun bu tür iç karışıklıklar olduğunu anlamıştır.

---

⁴⁵⁷ Fedçenko, A.P., Türkistan'a Gezi—303—304. s.lar.

⁴⁵⁸ Kostenko, L., Alay Dağları'na Sefer//Rİ —1876 yılı.—No 239. (Söz, Kızıl-Korgon ve Söpu-Korgon hakkında olmuştur. Çünkü Darot-Korgon Kale Kumandanı İsmayıl Toksobo 1871 yılında A.P.Fedçenko ile buluşmuştur, 1873-1874 yıllarında yaşanan tarihi olaylara katılmıştır.)

4.2. Güney Kırgızları'nın Rus Baskısına Karşı Verdiği Mücadeleler

Fergana Bölgesi'ndeki Kırgızlar sürekli isyan etmişlerdir. Ayaklanmaların ikinci dönemi 1875-1876 yıllarını kapsamaktadır. Kudayar Han'ın devlet yönetimine ilişkin politikası, halkın sürekli isyan etmesine neden olmuştur. 1875 baharında, oldukça fakirleşen halktan üç kat daha fazla vergi ödemeleri istenince, isyanlar yeniden artmaya başlamıştır. K. P. Kaufman, Kudayar Han ve yönetimine karşı çıkan isyanlara, sadece göçebe halkın değil, yerli halkın da katıldığını belirtmiştir⁴⁵⁹.

1873-1876 yılları arasında Hokand Hanlığı'nın iç ve dış siyasî durumu her yönüyle değişmiştir. Kudayar Han'a karşı verilen mücadele, büyük bir halk isyanına dönüşmüştür. Çünkü bu isyanda, o bölgede yaşayan herkes birlikte hareket etmiştir. Ayrıca 1875-1876 yılları arasında yaşanan bu isyana feodallerin de katılması, büyük bir önem taşımaktadır⁴⁶⁰.

1875'in başında Kudayar Han'dan hem işçi sınıfı hem de feodal sınıf nefret etmekteydi. Ayrıca iktidardaki yetkililer de Kudayar Han'ın faaliyetlerini beğenmemekteydi⁴⁶¹. Bu nedenle feodallar ile birlikte, saraydaki iktidar sahibi insanlar da halk ayaklanmasını desteklemiş ve bunun sağlamış olduğu durumdan yararlanarak Kudayar'ı yok etmeyi amaçlamışlardır. Kudayar'ı yok etmek için Kırgız, Kıpçak, Özbek ve Tacik Beyleri toplanarak onu yok etme kararı almışlardır.

1875'te başlayan isyana önderlik eden Polat Han'ın eli güçlenmiştir ve Özgön'den Hokand'a doğru yola çıkmıştır. Özgön, Calal-Abad, Kara-Su, Hanabad ve Oş bölgelerinde yaşayan bütün halk, onu destekleyip isyana katılmıştır. Bu nedenle Oş, Calal-Abad, Kara-Su, Suzak bölgelerini hemen ele geçirmiş ve Fergana Bölgesi'nin tamamını almıştır. Bu olanlardan korkan Kudayar Han, Abdrahman Aptabaçı yönetimindeki ordusunu, Polat Han ve ordusuyla savaşıması için göndermiştir. Bununla birlikte Andican'daki oğlu Nasirdin'i de ordusunu desteklemesi için çağırmıştır. Halk isyanı oldukça artmış ve bütün halkın isyana katılmasıyla olayın boyutu değişmiştir. İsyani bastıramayacağını anlayan ordu komutanları Nasirdin Bek ile görüşerek, Hokand Devleti'ndeki "Gücü olmayan iktidar, iktidarı olmayan güç" durumunu netleştirmek için

---

⁴⁵⁹ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi.—1-f.—34-op.—346.iş.—126. s..

⁴⁶⁰ *Pyaskovskiy, A.V.*, Halk Ayaklanması Hakkında—23, 25. s..

⁴⁶¹ *Nabiyev, R.N.*, Tarihten—82. s..

bir toplantı düzenlemişlerdir. Bu durumu gözlemleyen Rus Hükümeti, G. Veynberg'in yönetiminde bir elçi heyetini, casusluk yapması için bölgeye göndermiştir. Bu elçi heyetinde Albay M. D. Skobelev de yer almıştır. Keşif yapmak ve Fergana Bölgesi'nden Doğu Türkistan'a kadar olan bütün yolların topografik resimlerini çizmekle görevlendirilmiştir. Böylece kendisine 2 topograf ve 22 Kazak ve Rus askeri eşlik etmiştir⁴⁶².

Rus Hükümeti'nin bu adımı Hokand'daki durumu etkilemiştir. Mollalar ve dervişler halk arasında dolaşarak, "Bütün kötülüğün sebebi Ruslardır" fikrini yaymışlardır. "Eğer Rusya Kudayar Han'a yardım etmeseydi, Kudayar Han bu kadar eziyet etmezdi" diyerek insanların yönlendirmişlerdir⁴⁶³. Böylece Rusya'nın yardımıyla isyanın bastırılacağı düşüncesi oluşmuştur. Halk arasında "Kafirlere karşı savaşılmaması, gazavat veya cihat yapılması gerektiği" ile ilgili konular konuşulmaya başlanmıştır⁴⁶⁴.

Rusya İmparatorluğu'dan bir heyetin gelmesi üzerine, Abdrahman Aptabaçı ile Polot Han bir görüşme yapmışlardır. Yaptıkları görüşme sonrasında isyancıların tarafına geçmeye karar vermişlerdir. Abdrahman, Kudayar Han'a karşı Polat Han'ın yönetiminde bir ekip toplamayı uygun görmesine rağmen, Kudayar'ın oğlu Nasirdin'i Han yapmak istemiştir. Baş vezirlik ve binbaşılık görevi için Abdrahman'ı; maliye bakanlığı için İsa Oluya'yı önermişlerdir⁴⁶⁵. Ama o sırada, onu tahttan indirdikten sonra kimi yerine getireceklerine karar verememişlerdir⁴⁶⁶. Bu nedenle, Kudayar'a karşı olan Nasridin Bek ile görüşme yapmışlardır. Bu görüşmede, Nasridin Bek han olmak istemiş ve bunun gerçekleşmesi durumunda Aptabaçı'ya 50 bin altın rüşvet vereceğine dair söz

---

⁴⁶² *Terentev, M.A.*, İşgal Etme Tarihi—T.2.—335. s..

⁴⁶³ *Nabiyev, R.N.*, Tarihten—84. s.. 1860'lı yılların sonunda Hokand Hanlığı'nın durumuna göz atan araştırmacı A. P. Horoşkin'in topladığı bilgilere göre, Kudayar Han'ın "destekçisi" olan kişiler arasında, Rusya Hakimiyeti'nden nefret edenler oldukça fazlaydı. "Halk bizi gördüğü her yerde, bize küfrediyordu" diye eleştirmişti. (Bakınız: *Horoşkin, A.P.*, Hokand Denemeleri—214. s..)

⁴⁶⁴ *Terentev, M.A.*, İşgal Etme Tarihi—T.2.—335. s..

⁴⁶⁵ *Nabiyev, R.N.*, Tarihten—84. s..

⁴⁶⁶ Tarihi kaynaklara göre 1870 yılının başında Abdrahman Aptabaçı, Kırgız Beyleri ile bağlantı kurmuş ve Kudayar Han'ı yok etmeyi düşünmüştü. "Ansab-as Salatin"ın yazarı Mirza Alim'e göre Aptabaçı, "Leylekli Kırgızları'nın Çapkılık Kabilesi'ne karşı bir isyan yapılması gerektiğine" yönelik bir mektup yazmıştı. Sonuç olarak Leylekliler, Hokand Hanları'nın Kocent şehrinde yaşayan torunlarından biri olan Sadıkbekoğlu Abdikerim'i çağırıp han ilan etmişlerdi. İsyancılara karşı Kudayar Han, 7 yüzbaşının yönettiği büyük bir ekip göndermişti ve onlar, isyanı çabuk bastırmıştı. Kırgızlar, dağlara kaçmıştı. O dönemde Rus Hükümeti'ne ait olan Kocent'e dönen Abdikerim'i, Kudayar Han'ın ricasıyla Ruslar, saraya esir olarak teslim etmişti. (Bakınız: *Mirza Alim. Ansab-as Salatin* 123. s. // *R.N.Nabiyev'in "Hokand Hanlığı Tarihi"* kitabının 83, 293. s.larından alınmıştır.)

vermiştir⁴⁶⁷. Aptabaçı, hanın küçük kardeşi Sultan Murat'ı susturmak için kızını onunla evlendirmiştir⁴⁶⁸. Bu tür önceden tasarlanmış eylemlerin bir sonucu olarak Polot Han, Nasirdin'in han olmasına ikna olmuştu⁴⁶⁹.

Abdrahman Aptabaçı, İsa Oluya ve Kalnazar Parvanacı Polot Han'ın ekibine katılmıştır. Bu isyana Margalan Beyi Sultan Murat ve Andican Valisi Nasridin Bek de katılmıştır. Böylece isyancılar, hanlığa ait bölgeleri ele geçirilmişlerdir. Sonuç olarak Oş, Namangan, Andican, Özgön, Assake, Margalan şehirleri işgal edilmiştir⁴⁷⁰. Bu ayaklanmadan korkan Kudayar Han, K. P. Kaufman'dan yardım istemiştir. Ona bir mektup göndererek, "Sizin olumlu cevap vereceğinize inanıyorum" ifadelerine yer vermiştir⁴⁷¹. Bu mektup sonrasında G. Veynver, Sır-Darya'daki askerlerden sorumlu valiye, "Hokand şehrine bir tabur asker göndermesini istediği" bir mektup göndermişti⁴⁷². Kudayar Han, kendisine yakın insanların isyana katılması nedeniyle çaresiz kalıp Ruslara sığınmak zorunda kalmıştır. Bu sırada kesin önlemler almak yerine malını ve hazinelerini arabalara yükleyerek gece kaçmayı planlamıştır⁴⁷³. Böylece Kudayar Han, sarayı terk edip kaçmıştır. İsyancılar sadece Kudayar Han'a karşı oldukları için, Rus ekibine hiçbir şey yapmamışlardı. Buna rağmen, halkın büyük bir kısmı Ruslara karşıydı.

Kudayar Han'ı takip eden isyancılar, ona yetişmeyi başarmışlardır. Bu durum karşısında Han'ın ordusu, isyancılara direnmeyip onların tarafına geçmiştir. Çaresiz kalan Kudayar, M. D. Skobelev'in ekibine sığınmış ve Mahram Kalesi'ne gitmiştir. Böylece Nasirdin Bek, Sarı-Tal köyünde "Han" ilan edilmiştir⁴⁷⁴. Ayaklanmanın başında isyanı İshak-Polot Han idare ederken, ikinci aşamada isyanı İshak ve Aptabaçı idare etmiştir. Bu ayaklanmanın ardından Kudayar Han'ı destekleyen zengin ve güçlü tüccarlara karşı

---

⁴⁶⁷ *İmam Kurban Ali Hacı Holidoğlu*, Tavorih Hamsoi Şirk—1910.—55. s. // Bk: *İnoyatev, H.*, Hokand Hanlığı'nın Rusya'ya Katılma Döneminde 1875—1876 yıllarındaki Hokand İsyanı.—Taşkent, 1956—28. S..

⁴⁶⁸ *Nabiyev, R.N.*, Tarihten—84. s..

⁴⁶⁹ İshak, burada büyük bir hata yapmıştı. Kurnaz Aptabaçı'nın doğru olmayan sözleriyle kandırılan İshak, henüz devletin iç ve dış politikasını bilmiyordu.

⁴⁷⁰ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri.—1396-f.—2-op.—91.iş.—1. s..

⁴⁷¹ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi,—715-f.—1-op.—63.iş.—48. s..

⁴⁷² Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—63.iş.—51. s..

⁴⁷³ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi,—715-f.—1-op.—63.iş.—83. s.

⁴⁷⁴ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi,—715-f.—1-op.—63.iş.—104. s.. H.Bababekov'un söylediğine göre Nasirdin, 24 Temmuz'da "Han" olmuştu. (Bakınız: *Bababekov, H.N.*, Halk İsyanı—89. isyanı)

intikam alınmaya başlanmıştır. O sırada Polot Han'ın tarafını tutanlar Hokand'a girmeyip Margalan'a yerleşmiştir. Bu durumda isyancılar, Nasridin'i Han'ın tahttan indirilmesini ve Polot Han'ın kendisini tahta geçirmesini talep etmişlerdir⁴⁷⁵. Ancak Abdrahman Aptabaçı ve İsa Oluya bu fikri desteklememiştir.

Abdrahman Aptabaçı ile Nasridin Han, Rus Hükümeti ile ilişki kurmaya çalışmışlardır. Türkistan Genel Valisi K. P. Kaufman'a elçi göndermek istemişler ve 28 Temmuz 1875'te bunu gerçekleştirmişlerdir. Amaçları, barış içinde yaşanmasını sağlamak ve Rus Hükümeti ile eskisi gibi iyi bir politika yürütmektir⁴⁷⁶. Nasridin Ruslar için uygun kişiydi. Çünkü Kudayar Han gibi o da Rusların çıkarlarını desteklemiştir Bu dönemde. Polot Han ve Abdrahman Aptabaçı, aralarındaki anlaşmazlıklar yüzünden ayrılmışlardır. Hokand'a gelen Polot Han, Nasirdin Han'ın adamları tarafından esir almıştır.⁴⁷⁷.

1 Ağustos 1875'te, Verniy'dan Taşkent'e gelen Nasirdin Han'ın elçilerini, bizzat K. P. Kaufman'ın kendisi karşılamıştır. Böylece Nasirdin resmen "Han" olarak ilan edilmiş ve Hokand Hanlığı Rusya'nın vasalı olmuştur. Bu olaylardan sonra Rusların artık Kudayar'a ihtiyacı kalmamıştır. Rus Hükümeti onu Taşkent'e çağırdığında, tahtı geri alacağı ümidiyle gelmiştir. Rus Hükümeti, Kudayar'ın 140.000 ruble değerindeki gümüşüne el koymuş ve o parayı devlet bankasının Taşkent kısmına yatırmıştır. Kendisi ve ailesi 12 Ağustos'ta Orenburg'a gönderilmiştir⁴⁷⁸. Kudayar Han, 1877 yılına kadar Orenburg'da yaşamış, daha sonra Buhara Emirliği aracılığıyla Afganistan'a kaçmıştır. Oradan da Mekke'ye gidip hacı olmuştur. 1879 yılı sonlarında Mekke'den Bağdat'a geçip Türkistana dönerken, Afganistan'ın Mazar-i Şarif bölgesinde vefat etmiştir. Karruh Mezarlığı'na gömüldüğü söylenmektedir⁴⁷⁹.

Nasirdin Han Rusya'nın bir tebaası olmasına rağmen, Abdrahman Aptabaçı Rus sömürgecilere karşı "Gazavat" ilan etmiştir⁴⁸⁰. Nasirdin Han 1868'de Rusya ile Hokand

---

⁴⁷⁵ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi,—17-f.—3-op.—593-iş.—176—77. s.lar.

⁴⁷⁶ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri.— Askeri Bilimsel Arşiv Vakfı.—6877.iş.—88—89. s.lar.

⁴⁷⁷ *Moldokasimov, M.*, İshak Molla —

⁴⁷⁸ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —1-f.—34-op.—346.iş—138—139. s.lar

⁴⁷⁹ Bakın: *Yusupov, Ş.*, Furkat, Şehzade , Fansurullo ve General.// Özbekistan Edebiyet ve Sanatı — 1991.yıl.—17 Mayıs.

⁴⁸⁰ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri,— Askeri Bilimsel Arşiv Vakfı.—6877.iş.—1. s.. *Abaza, K.K.* Türkistan'ı İşgal Etme —СПб., 1902.—228. s.

arasında yapılan anlaşmaya uyacağına söz vermesine rağmen, Abdrahman Aptabaçıya boyun eğip bu politikaya katılmak zorunda kalmıştır. “Hokand Hanlığı’nın şehirleri, gayrî müslimler tarafından sahiplenilmiş. Onlar, İslam dinine zarar veriyor.” dedikodusu her yere yayılmıştır. Nasirdin Han ise “Kim gayrî müslimler ile savaşırsa maddî ve manevî büyük hediyeler alacaktır” ifadeleriyle halkı etkilemeye çalışmıştır⁴⁸¹. Aslında bu savaş, sadece Aprabaçı için gerekliydi. Bu faaliyetlerin Rus sömürgecilere karşı yönlendirilmesi, Kocent, Kurama, Oluya-Ata ve Tokmok vilayetlerindeki Kırgız, Kazak ve Kıpçakları kötü yönde etkilemiştir.

1875 yılında Taşkent, Buhara, Kurama, Çimkent ve Oluya-Ata’dan temsilciler, Hokandlıların gayrî müslimlere karşı olan mücadelesine yardım etmek için gelmişlerdir. Mahmudhan Bey, Muzaffar Bey, Kasimbek ve Aybaş Datka’nın yönetimindeki Samarkandlı ve Buharalı Kırgız ve Kıpçaklar⁴⁸²; Seyitbek Datka ve oğlu Abdrahman Parvanacı’nın komutasındaki Çanışkılı, Abagat, Teyit boyları ve diğer boylar gayrîmüslimlere karşı savaşa hazırlanmıştır⁴⁸³. Bu ayaklanmadan çekinen Rus Hükümeti; Sır-Darya, Oluya-Ata, Ceti-Su, Tokmok, Samarkand ve Kocent’teki yöneticilere uyarılar göndermiştir. Şabdan Cantayoğlu’na da Polot Han’ı tutuklayıp getirmesi emredilmiştir. Ancak Şabdan, bunu kabul etmemiştir⁴⁸⁴. Böylece bu dini ayaklanma sadece Hokand Hanlığı’na değil, tüm Türkistan’a yayılmıştır.

9 Ağustos 1875’te General Kaufman savaş ilan etmiştir. Polat Han ve Abdurrahman Aftabeci’nin verdiği mücadele de yeterli olmamıştır. Ruslar, en sonunda Hokand’ı ele geçirmişlerdir. Bu süreçte halk, Polat Han’ın etrafında kenetlenmiştir. Aftabeci de Polat Han’ın “Hanlığını” kabul etmiş ve taraftarlarıyla birlikte ona katılmıştır. Ancak Ruslar, Andicanlıların bu isyanını kanlı bir şekilde bastırmıştı⁴⁸⁵

K. P. Kaufman’ın başında olduğu ekip, isyancılar ile savaşmak için Hokand’a doğru yola çıkmıştır. 21 Ağustos tarihinde Rus ordusu, hanlığa girmiş ve M. D. Skobelev’in atlı süvarileri isyancıların bir kısmı ile akşama kadar savaşmıştır⁴⁸⁶. Ancak isyancılar, Rus

---

⁴⁸¹ *Bryanov, A.İ.*, Fergana Hakkında Hatıra 1876—1901.—Yeni Margelan, 1901.—23—24. s.lar.

⁴⁸² Bizim araştırdığımız kaynaklarda “Kırgız” diye verilmişti.

⁴⁸³ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri, —1393-f.—1-op.—81.ış.—310—315. s.lar.

⁴⁸⁴ *Camgerçinov, B.*, Siyasal Tarih Denemesi—349. s..

⁴⁸⁵ Bulduk, Üçler, *Hokand Hanlığı ve İbret’in Fergana Tarihi*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2006), 33-34 s.

⁴⁸⁶ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi,—1-f.—34-op.—272.ış —49. s..

ordusuna karşı dayanamamış ve geri çekilip Kocent'ten 44 km uzaklıktaki Mahram Kalesi'ne sığınmışlardır⁴⁸⁷. Çok can kaybı veren Abdrahman Aptabeci, 3000 askeriyle Mahram'dan kaçmış ve Margalan'a doğru yola çıkmıştır⁴⁸⁸. 25 Ağustos'ta, Nasirdin Han isyacılarca ihanet edip K. P. Kaufman'a bir elçi göndermiştir. Elçiler, Mahram'dan Hokand'a gelmekte olan K. P. Kaufman'la buluşmuş ve Nasirdin Han'ın generalle görüşmesi konusunda anlaşmışlardır⁴⁸⁹. Böylece 26 Ağustos'ta Nasirdin Han ve K. P. Kaufman buluşmuştur. Bu görüşmede Nasirdin Han Rus otoritesini resmen tanımış ve devleti korumaya söz vermiştir. M. D. Skobelev, ayaklanmaları bastırmada en aktif subay olmuştur. İsyancıların yeniden Margalan'da ekip topladığını duyunca oraya gidip isyanı bastırmıştır. 1875'te K. P. Kaufman, toplanacak vergilerin Rus hazinesine aktarılacağına dair bir karar da vermişti.

M. D. Skobelev 10 Ekim'de Oş şehrine gelmiştir⁴⁹⁰. Kendisini Kırgız Beyi Suran karşılamıştır. Oşlular isyana katılmadıkları hâlde vergi adı altında, 6500 bağ yonca, 4700 tane tahıl ekmek, 60 batman arpa, 114 baş at, 30 tane öküz ödemek zorunda kalmışlardır. Ayrıca Suran Bey, şehirdeki bütün silahların teslim edilmesine yönelik bir emir vermiştir⁴⁹¹. Bu sırada M. D. Skobelev ile barışçıl bir ilişki kurmak için, her yerden Kırgız temsilciler gelmekteydi. Barış anlaşmasının gerçekleşmesi için onlara, Abdrahman Aptabaçı'yı getirmeleri için bir şart koşulmuştur. Ancak onu yakalayamamışlardır. M. D. Skobelev bundan sonra onu takip etmeyi bırakmış ve Oş'tan Margalan'a dönmüştür. Böylece bu ayaklanmanın sonu Nasiridin Han'ın, K. P. Kaufman'a boyun eğmesiyle sonuçlanmıştır. Bunun nedeni, silahsız Kırgızları Rus birliklerinden kurtarmak içindi. Sonuç olarak Abdrahman Aptabaçı, ve adamları Atakul Alp, Kalnazar Parvanacı, Margalan Beyi Sultan Murat, Rus Hükümeti'ne teslim olmuştur⁴⁹². Bu dönemde sadece

---

⁴⁸⁷ *Abaza, K.K.*, Türkistan'ı İşgal Etme —230. s..

⁴⁸⁸ *Abaza, K.K.*, Türkistan'ı İşgal Etme —232. s..

⁴⁸⁹ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri,—1396-f.—2-op.—91. iş —256. s..

⁴⁹⁰ Kırgızlar, Oş şehrine çok değer veriyordu. Onlar Oş'u kendi merkezleri saymıştı. Orada, han askeri bulunmamıştı. (Bakınız: Hokandlılara Karşı Asker Hareketleri //BC.—1876.—№ 2.—2. Bölüm.—211. s.; *Terentev, M.A.*, İşgal Etme Tarihi —T.2.—366. s.; *Abaza, K.K.*, Türkistan'ı İşgal Etme —238. s.) Şehir yöneticisi her zaman Kırgızlardan olmaktaydı ve bu artık gelenek hâline gelmişti. İsyan öncesi bu görevi Abdıldabek yapmaktaydı.

⁴⁹¹ *Terentev, M.A.*, İşgal Etme Tarihi —T.2.—366. s.; Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—63. iş.—230.belge; /*K. Üsönbayev* Tarihi Gerçek 1. Makale.

⁴⁹² *Terentev, M.A.*, İşgal Etme Tarihi—T.2.—367. s..

ayaklanmanın liderleri Polot Han ve Abdrahman Aptabacı Rus Hükümeti'ne boyun eğmemiştir.

K. P. Kaufman, Fergana Vadisi'ndeki isyanları durdurmak için Rusya ile Hokand arasında bir anlaşma yapmıştır. Bu anlaşma ile Hokand Hanlığı'nın K. P. Kaufman'ın izni olmadan hareket etmeyeceğine yönelik şartlar kabul edilmiştir. Hokand Hanlığı'nın diplomatik ve askeri faaliyetleri bağımsız olarak yürütme hakları sınırlandırılmıştır. Ayrıca, Rusların ticaret yapması için tüm koşullar sağlanmıştır. Savaş masraflarını karşılamak için her yıl vergi ödemeleri istenmiştir. Nasirdin Han, bu şartları kabul etmek zorunda kalmıştır.

Fergana Vadisi'nin kontrolünü ele geçirmek için Namangan şubesini oluşturmanın ve orada Rus kuvvetlerini konuşlandırmanın gerekli olduğunu düşünülmüş. Çünkü Rus ordusu giderse yeniden bir ayaklanma örgütleyeceklerinden endişe edilmiştir. Bu görüş K. P. Kaufman tarafından da desteklemiştir. K. P. Kaufman, Namangan şubesinin Türkistan genel valisi ile Hokand Hanlığı arasında arabuluculuk yapması, Fergana bölgesinin Rusya'ya tam olarak katılmasına ortam sağlayacaktır⁴⁹³ görüşünü bildirmiştir. Böylece Namangan şubesi, tüm Fergana Vadisi'nin Rusya'nın himayesi altına girmesi için iyi koşullar sağlamıştır. Sonuç olarak II. Aleksandr, 17 Ekim'de yeni bir Rus-Hokand anlaşması imzalamıştır⁴⁹⁴.

N. P. Korıtov'un verdiği bilgiye göre Polot Han, Fergana Vadisi'ndeki Abdıldabek, Omorbek, Asanbek, Sulayman, Orozalı, Bolotbek, Bağışbek, Kiyıkbay vb. Kırgız beyleri ve boy yöneticilerine gönderilmiştir. Nasirdin Han'a yardım ederek Rus sömürgecilerine karşı mücadele etmeye hazırlanmıştır. Böylece 27 Eylül 1875'te bu beyler, Andican'da Polot Han adıyla İshak'ı ikinci kez han yapmışlardır⁴⁹⁵. Bu olaydan sonra hareketin liderliğini devralan İshak, hem Nasridin Bey'e hem de Rus işgaline karşı ayaklanmayı yönetmeye başlamıştır.

Polot Han ile Abdrahman Aptabacı, Andican şehrinde ekip toplamaya başlamışlardır. Andican'ı isyanın merkezi yapmış ve Rus işgalcilerine karşı 60-80 bin

---

⁴⁹³ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-F.—1-OP.—63.iş.—340. s.; Rusya Devlet Tarihi Arşivleri,—Askeri Bilimsel Arşiv,—6874.iş.—37. s..

⁴⁹⁴ *Terentev, M.A.*, İşgal Etme Tarihi —T. 2.—368. s..

⁴⁹⁵ *Korıtev, N.P.*, Sahtekâr Polot Han—26. s.; *Galuzo, P.G.*, Milli Kurtulma İsyanı—111. s..

civarında asker toplamışlardır⁴⁹⁶. Amaçları, Ruslar tarafından ele geçirilen Namangan'ı geri almaktı. İsyancıların kurduğu ekipte, Kırgız, Özbek, Kıpçak, Sart, Tacik ve diğer göçebe ve yerleşik halklar bulunmaktaydı. Bu haber, bölgede Rus iktidarını kurtmaya çalışan K. P. Kaufman'a ulaşmıştır. Andican'daki isyancıları cezalandırmak için hemen bir ekip toplamaya başlamıştır. Böylece 27 Eylül'de Tümgeneral V. N. Trostkiy'nin başında bulunduğu 1400 askerden oluşan bir ekip yola çıkmıştır. Abdrahman Aptabaç kendisini bu Rus ordusundan korumak için yoğun bir hazırlık yapmış ve Andican'ın kuzey batısında Polot Han'ın 15 bin atlı askeriyle buluşmuştur⁴⁹⁷.

V. N. Trostkiy'in ordusu 30 Eylül'de Andican'a varmıştır. Ekibi üç gruba ayırarak şehri işgal etmeye çalışmıştır. Bu grupları, M. D. Skobelev, A. N. Meller-Zakomelskiy ve Aminovlar yönetiyordu. General V. N. Trostkiy ise onların baş komutanıydı. Ancak bu bölgeyi ele geçirmek kolay omamıştır. İsyancıların gücünü bastırmak için silah kullanılmıştır ve şehir merkezine vardıklarında V. N. Trostkiy geri çekilmiştir. V. N. Trostkiy, "Andican ayaklanmasında Rus kuvvetlerinin başarılı olduğunu" ifade ederken, Andican İsyancıları, "Baskında, Rus Ordusu'nun başarısız olduğunu" söylemişlerdir. Çünkü Andicanlılar kendilerini yenilmiş olarak kabul etmemişlerdir. Bu savaşta Polot Han atlı birlikleriyle bir baskın yaparak, Rus Ordusu'nun şehre girmesine engel olmuştur. "Böylece V. N. Trostkiy ordusuyla birlikte geri çekilip Namangan'a doğru yönelmiştir. Bu olayı inceleyen S. Pavlov ile M. Rabinoviç, "Ekim başında Andican yakınlarında yapılan savaşta Polot Han, Rus Ordusu'nu bozguna uğratmıştır"⁴⁹⁸; H. İnoyatov ise, "V. N. Trostkiy'in ekibinin yenildiği"⁴⁹⁹ bilgisini kaleme almışlardır. İsyancılar, savaş esnasında Rus Ordusu'nu kuşatmasına rağmen, onları yenememiştir. Çünkü iyi silahlanmış Rus ordusunu yok etmek çok zordu.

V. N. Trostkiy'in insiyatifiyle, "Polot Han'a darbe indirilmesine yönelik" bir plân geliştirilmiştir. Ardından, M. D. Skobelev'in yönettiği A. N. Meller-Zakomelskiy, Maşin ve Homiçev'in ekipleri, Hanabad Köyü'nde Polot Han'a saldırmışlardır. Polot Han'a yapılan bu saldırı sonucunda, Polot Han'ın ekibi dağılmış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu eylemlerle Rus ordusu Namangan'a ulaşmanın bir yolunu bulmuştur.

---

⁴⁹⁶ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-ф.—1-оп.—64.ış.—140. s.

⁴⁹⁷ Terentev, M.A., İşgal Etme Tarihi —T.2.—371-6er; Abaza K.K. Türkistan'ı İşgal Etme—240. s.

⁴⁹⁸ Pavlov, M S., M.Rabinoviç Hokand İsyanı —52. s.

⁴⁹⁹ İnoyatov, H., Rusya'da Hokand Hanlığı —33. s.

İsyancılar daha sonra Hokand şehrini kuşatmış ve han sarayına saldırmışlardır. Nasirdin bu saldırıya, ancak 3 saat dayanabilmiştir⁵⁰⁰. Ruslardan yardım istemiş ve 60 adamıyla birlikte Kocent tarafına kaçmıştır. İsyancılar Nasirdin Han'ın yandaşlarını ve Atabek Naibi öldürmüş ve Sultan Murat'ı⁵⁰¹ da esir almışlardır. Bu halk isyanı, böylelikle sona ermiştir.

Abdrahman Aptabaçı'nın Ruslara karşı yürüttüğü “Gazavat” Savaşı'nı gerici bir savaş olarak görmek doğru değildir. Çünkü o dönemlerde Rus İmparatorluğu Türkistan'ı işgal etmeyi sömürgeleştirmeyi amaçlamıştır. “Gazavat” Savaşı ise Rusya halkına değil de Rus işgalcilerine yöneliktir. Bu olaya, “Sömürgeciliğe karşı yapılan bir çeşit mücadele” olarak bakılması daha doğru olacaktır. Ancak Aptabaçı, “Gazavat” sloganıyla Hokand Hanlığı'nı eski sınırlarına ulaştırıp iktidara oturmak istemiştir. Onun bu düşüncesi, Rus sömürgecilerine isyan eden halkın çıkarlarına uygun değildi. Uygun olmamasına rağmen bu slogan, Rus Hükümeti'ne karşı halk isyanlarının artmasına neden olmuştur. “Gazavat, cihat” gibi kavramların halkın nefretini arttırdığını ve onları isyana sevk ettiğini söylemek mümkündür.

Rus İmparatorluğu, 20 Ağustos'ta Hokand Hanlığı'na yönelik uyguladığı ılımlı politikayı değiştirmiş ve savaş politikasına geçmiştir. Böylece işgal etme yürüyüşleri başlamıştır. Bu yürüyüşler ve Mahram Savaşı sonucunda, Fergana Vadisi'nin pek çok bölgesi işgal edilmiştir. Nasirdin Bek Rusya ile Hokand arasındaki anlaşmayı kabul etmiştir. Sonuç olarak Namangan Bölgesi Rus Hükümeti'nin mülkiyeti altına girmiştir. Bu faaliyetler, Abdrahman Aptabaçı ile Nasirdin Bek'in başında olduğu gerici grubun ilerici siyasî faaliyetlerinin sona ermesine neden olmuştur.

Andican Çatışması'nda, Rus Sömürgecilerinin Hokand topraklarından geçici olarak kovması, Nasirdin Bey iktidarının devrilmesi İshak-Polot Han'ın eylemleri, halkın amaçlarına hizmet edildiğini doğrulamaktadır. Böylece bu halk isyanının, halkın tek tehlikeli düşmanı olan Rus sömürgecilerine yönelik yapıldığı aşikârdır.

---

⁵⁰⁰ Çeşitli kaynaklara göre Nasirdin Han'a karşı isyanlar, Ekim ayının başında Hokand'da başlamıştı. Ayaklanmaların başını çekenleri, Nasirdin Han esir almış ve bazılarını K. P. Kaufman'a teslim etmişti. Nasirdin Han'ın bu yaptıkları, sadece Hokandlıları değil bütün halkı kızdırmıştı, araştırmalarda bu bilgiye de yer verilmiştir. (Bakınız: *Bababekov, H.N.*, Halk İsyanı—95. s.

⁵⁰¹ Sultan Murat, sonradan dar ağacına asılmıştı.

Sonuç olarak Rus İmparatorluğu'nun Güney Kırgızistan'ı işgal etmek amacıyla Fergana Vadisi'ni işgal ettiğini söyleyebiliriz. Ancak kaynaklardaki bilgilere göre bu işgal, Hokand Hanlığını korumak için yapılmıştır. 1875 baharında başlayan halk ayaklanması, feodalizme karşı yapılmıştır. Öte yandan, Rus İmparatorluğu'nun sömürgeci muamelesine yönelik tarihi bir olayla sona ermiştir. Böylece halk hareketi, feodalizm karşıtı bir karakterden, Fergana Vadisi'nin Rus Hükümeti tarafından işgal edilmesiyle birlikte sömürgecilik karşıtı bir halk kurtuluş hareketine dönüşmüştür.

4.3. Güney Kırgızistan'ın Ruslar Tarafından İşgali

Rus İmparatorluğu, Orta Asya'yı bir bütün olarak kıskanmış ve onu kesin olarak fethetmek amacıyla uzun yıllar askeri ve diplomatik faaliyetler yürütmüştür. Bu tür siyasi kararlı adımları, Kırgızların Hokand Hanlığı'ndan kesin olarak ayrılması ve Rus uyruğuna geçmesiyle sonuçlanmıştır. Hokand Hanlığı'nı önce işgal edip daha sonra ele geçiren M. D. Skobelev, 2 Mart 1876 tarihinde Fergana Vadisi'nin askeri valisi olmuştur. Ancak bölge idaresinin ofisi Margalan'da bulunuyordu. Çünkü Hokand'ı, bölgenin başkenti olarak bırakmanın siyaseten doğru olmayacağını düşünmüştür. Bu dönemden itibaren M. D. Skobelev bölgeyi sakinleştirmeye ve içinde sağlam bir düzen kurmaya başlamıştır⁵⁰². Çünkü Oş bölgesinde Rus işgalcilere karşı güçler yeniden toplanmaya başlamıştır. Bu nedenle buradaki Ruslara karşı düzenlenmekte olan faaliyetleri durdurmak istemiştir. Bu direnişin gücünün başında, Alımbek Datka'nın oğlu Abdıldabek bulunmaktaydı. Bu nedenle Rus Hükümeti, Kırgız boylarının liderlerine bir mektup göndererek onları özel olarak davet etmiştir. Ancak daveti kabul etmemişler ve Ruslara teslim olduklarına dair bir açıklama yapmamışlardır. Bu nedenle M. D. Skobelev, 22 Mart'ta Oş'a gelip boy beylerini toplamış ve onlara Ruslara karşı direnişin faydasız olduğunu söylemiştir⁵⁰³. Bu sırada G. A. Kolpakovskiy'e, Rus sömürgecilere karşı olan Kırgızların ve diğer halkların birleşip köyleri almaya çalıştığı haberi gelmiştir. Bu duyar duymaz M. D. Skobelev'e haber göndermiştir. Rus ordusu Ohna'ya ulaştıktan sonra Soh istikametinde Aydarken-Bel'e gelmiştir. Bu isyanı düzenleyen Boston boyunun beyi Aydar'ı ve Polot Han'ın baş veziri Kurmanalı'yı tutuklamışlardır. Böylece Soh Bölgesi'nde bulunan Kara-Kıya Köyü'ndeki yaklaşık 800 isyancıya saldırmışlardır. Bu

---

⁵⁰² Hokand Seferi Tarihine //VS.—1899.—No 4.—1. bölüm—222. s..

⁵⁰³ Hokand Seferi Tarihine //VS.—1897.—No 9.—1. bölüm—8. s..

saldırıda yaklaşık 100 adamını kaybeden Kudaykul kaçmıştır⁵⁰⁴. Kudaykul Han'ın ekibi, bozguna uğrasa da Dağ Kırgızları'nda ayaklanmalar devam etmiştir. Ruslar kurnazca davranıp, isyanı Kırgızlar aracılığıyla bastırmayı düşünmüştür. Böylece Bekcan ve Tursunkul'u Kırgızların karşısına çıkartıp, Abdıldabek ve adamlarının peşine düşmeleri için göndermiştir. Takibe gidenler, Terek-Davan bölgesinde Sulayman Udayçı ve Kubat'ın adamları tarafından tutuklanmış ve çoğu öldürmüştür. Bekcan, Abdıldabek'in ekibince esir alınmış, Tursunkul ise birkaç arkadaşıyla Margalan'a kaçmıştır. Bu haberi duyan M. D. Skobelev, G. K. Ştaketberg'in ekibini Gülçe'ye göndermiştir. Kendisi de 22 Nisan tarihinde Gülçe Kalesi'ne gelmiştir⁵⁰⁵.

Bu dönemde Abdıldabek, birçok boyu birleştirmiş ve büyük bir orduyla Canırık Geçidi'nde⁵⁰⁶ kendini savunmaya hazırlanmıştır. M. D. Skobelev onları yok etmek için büyük bir ekip hazırlamıştır. Öte yandan Abdıldabek ve ekibinin güçlü silahları yoktu, sadece tüfek, kılıç, mızrak, balta ve topuz gibi silahları vardı. Rus tarafı bu savaşı çok düzgün bir şekilde organize etmiş ve bizzat M. D. Skobelev'in başında olduğu ekibi Kırgızların karşısına çıkarmıştır. Rus ekibi, Kırgızların amansız mücadelesine rağmen birinci kaleyi almıştır. Ardından kurşun yağmuruna dayanamayan Kırgız ordusu geri çekilmek zorunda kalmıştır. Bu çatışmada Kurmancan Datka da bulunmaktaydı. Abdıldabek, Alay Dağları'na çekilmek zorunda kalmıştır. Alaylı Kırgızların Canırık Geçidi'nde yenilmesi, Kırgızlar üzerinde büyük etki yaratmıştır. Bu olaydan sonra, Rus sömürgecilerden kurtulmanın mümkün olmadığını düşünmeye başlamışlardır. 27 Nisan'da Gülçe'ye gelen M. D. Skobelev, Kırgız boylarını teslim olmaya çağırmıştır. Alımbek Datka'nın oğlu Asanbek, Rus Hükümeti'nin Kırgızları bağışlaması hâlinde, Kızıl-Art ve Kök-Suda yaşayan annesi Kurmancan Datka'nın da Rus tebaasına boyun eğebileceğini söylemiştir⁵⁰⁷. Ancak bu söylemlerine rağmen Abdıldabek ve adamları, Kızıl-Art ve Kök-Su Yaylaları'na saklanmış ve ardından Kara-Kulca ve Özgön taraflarına geçmiştir. Böylece Gülçe yakınlarındaki Caşolu Köyü'nde yaşayan Abdıldabek'in

---

⁵⁰⁴ *Terentev, M.A.*, İşgal Etme Tarihi —T.2.—412. s.; Hokand Seferi Tarihine //BC.—1897.—No 9.—1. Bölüm.—9—12. s.lar

⁵⁰⁵ *Terentev, M.A.*, İşgal Etme Tarihi —T.2.—413. s..

⁵⁰⁶ Canırık Geçidi: Şimdiki Alay ilçesinin merkezi Gülçe ile Sopu-Korgon'un ortasında yer alan Bülölü'nün yanındaki geçit.

⁵⁰⁷ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri,—1396-f.—2-op.—96. iş—32. s. .Bu, Abdıldabek'in gelecek çatışmaya hazırlanması için zaman kazanma taktiği olabilir.

kardeşleri Asanbek ve Mamıtbek, halkı toplamaya başlamışlardır. Kudayar Han'ın oğlu Abdikerim'in kendini Hokand tahtının varisi ilan etmesi ve Kırgızlar arasından ekip toplaması, M. D. Skobelev'i endişelendirmiştir. 18 Mayıs 1876 yılında verdiği raporda, "Abdikerim Bek'in dağlarda ortaya çıkması önem arz ediyor, bu konuda endişeleniyorum" ifadelerinde bulunmuştur⁵⁰⁸. M. D. Skobelev, 18 Mayıs'ta G. A. Kolpakovskiy'e bir mektup göndermiştir. Mektupta, "Bu kadar tehlikeli birinin Kocent'te bırakılması büyük bir hata olduğu, Kudayar Han'ın tüm akrabalarının Rusya'ya sürgüne gönderilmesi gerektiği" yazılmıştır⁵⁰⁹.

Abdılabek 600 adamıyla birlikte Özgön'nün 5 km uzağında beklemekteydi. Özgön'e gelebilme ihtimaline karşı Andican vilayet yöneticisi Smirnov, özel bir ekip ile yola çıkmıştır. 13 Haziran'da Abdılabek'in adamları, Kur-Car adlı bölgede Rus ekibiyle savaşmış ve Bel-Başat'ı geçip Colborstu'ya gitmiştir⁵¹⁰. Abdılabek, uzun yol kat ederek Ak-Boğoz Deresi'ne ulaşmıştır⁵¹¹. Bu dönemde Abagatlar, Kırgızlar ve Kıpçaklar, Abdikerim'e katılmaya ve Abdılabek ile de temasa geçmeye çalışmışlardır. M. D. Skobelev'in ekibi, onları cezalandırmak için 11 Haziran'da Margalan'dan ayrılmış, Soh ve İsfara bölgelerinin ortasında bulunan Kara-Bulak Köyü'nde yaşayan Abagatları ve Kırgız Kıpçakları'nı bozguna uğratmıştır⁵¹².

Haziran ayında Çimion bölgesinde, Rus Hükümeti'ne karşı başka bir ayaklanma çıkmıştır. Ayaklanmayı çıkaranlar, İçkilik boylarından Noygut Boyu'nun Beyi Moldo Aşır'ın adamlarıydı. Çimion Başkanı Lyaşevskiy, buraya küçük bir ekip göndermiştir. Zardalı Köyü'ndeki isyanı bastıramadılar ve Kan Köyü'ne geri dönmek zorunda kalmışlardır. Lyaşevskiy, Soh Köyü yakınlarındaki komutan Spolatbog'dan yardım istemiştir. Ancak Lyaşevskiy ve Spolatbog, Kırgızlara boyun eğdirememiş ve geri çekilmek zorunda kalmışlardır⁵¹³.

M. D. Skobelev, kontrol noktaları kurarak istihbarat çalışması yürütmüştür. Görevlendirdiği casuslar sayesinde, Kırgızların her hareketinden haberdar olmuştur.

---

⁵⁰⁸ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri, —1396-f.—2-op.—97.iş—34. s.

⁵⁰⁹ Terentev, M.A., İşgal etme tarihi...—T.2.—414. s.

⁵¹⁰ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri, —1396-f.—2-op.—96.iş—59. s.

⁵¹¹ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri, —1396-f.—2-op.—96.iş—55. s.

⁵¹² Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—69.iş—368. s.

⁵¹³ Hokand Seferi Tarihine //BS.—1897.—No 9.—1. Bölüm —27—28. s.1ar; Özbekistan Merkez Devlet Arşivi.,—715-f.—1-op.—69. iş—72. s..

Abdıldabek'e odaklanmasının nedeni, çıkabilecek diğer isyanları kontrol etmektir. Abdıldabek, Özgön'deki çatışmanın ardından Gülçö Bölgesi'ne geri dönmüştür. M. E. İonov, bu dönemde Alay'daki Bugu-Caylo denilen yerde Abdıldabek, kardeşleri Asanbek ile Mamıtbek'in ise Sopus-Korgon'da ekip topladığından haberdardı. Abdıldabek, iki bini aşan bir ekip toplamış ve daha sonra onlara Abdikerim de katılmıştır. 12 Temmuz gecesi isyancılar Gülçö'deki Rus Ordusu'na saldırmıştır. Bu saldırıda A. N. Kuropatkin'in eli ağır şekilde yaralanmıştır⁵¹⁴.

M. D. Skobelev, Abdıldabek'in ekibini yok etmek için Kırgız Köyleri ile kurduğu bağlantıyı kesmeye çalışmıştır. Alay Dağları'ndan Fergana Vadisi'ne giden tüm yolları kapatmış, Kostakoz'a, İsfara'ya, Soh'a, Vuadil'e ve Nookat'a küçük ekipler yerleştirmiştir. Kendisi ise Abdıldabek'in ekibine karşı mücadele etmek için Oş'un Ak-Buğura Geçidi'ni geçip yola çıkmıştır. M. E. İonov'un ekibini Taldık Geçidi üzerinden, G. F. Sayn-Vitgenşteyn'in ekibini ise Kızıl-Korgon Geçidi üzerinden Abdıldabek'in saklandığı yere göndermiştir⁵¹⁵.

Ağustos 1875'te Ceti-Su Bölge Yöneticisi, Şabdan'ı Güneye göndermeye çalışmıştır. Çünkü o dönemde, Fergana Vadisi'ndeki Kırgız Köyleri'nden ekip toplayan İshak'ın tutuklaması gerekmektedir. Ancak Şabdan bunu kabul etmemiştir. Öte yandan K. P. Kaufman Abdrahman Aptabaçı'yı yakalama emri vermiştir. Şabdan'ın kardeşi Abdrahman, Vezir Bayeke ve 40 adamıyla Toguz-Toro'yu geçip Kök-Art Bölgesi'ne gelmiştir. Şabdan, Suzak'ta bulunan Canı-Çelek adlı yerde durup, Cusup Bey, Çeki Bey, Abdrahman Bey ve Taştan Hâkim ile temas kurmuştur⁵¹⁶. Daha sonra Kaufman'ın emriyle Andican'a doğru yola çıkmıştır. Rus ekibine katılan Şabdan'ın adamları, K. P. Kaufman'ın Namangan tarafına gittiğini duyunca oraya gitmişlerdir.

1 Ekim 1875'de İzbasken ve Botokara yakınlarında isyancılarla çıkan çatışmada, Şabdan'ın eylemleri büyük beğeni toplamıştır. Bu olaydan sonra Şabdan Cantayoğlu, Rus ekipleriyle birlikte Namangan'da kalmıştır. Ruslara yaptığı iyi hizmetlerden dolayı ona ve adamlara, "Georgiyev haçı, şeref cübbesi ve para" verilmiştir. Daha sonra Şabdan adamlarıyla birlikte Çüy'e dönmüştür. Bir yıl sonra M. D. Skobelev'in onu tekrar

---

⁵¹⁴ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—69.iş.—72. s.; /Üsenbayev, K., Alay Prensesi Bilimi Yönden Bakıldığında //KT.—1991.—26 Temmuz.

⁵¹⁵ Terntev, M.A., İşgal Etme Tarihi —T.2.—416. s.

⁵¹⁶ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri, —1393-f.—1-op.—81.iş.—338. s.

çağırması üzerine, Temmuz 1876'da Oş'a geri gelmiştir. İsyancılara karşı M. D. Skobelev ile birlikte hareket etmiştir. Rus Ordusu'nun gücünü anlayan isyancılar, Kayıncı Geçidi'nden geçip Çon-Alay tarafına doğru geri çekilmişlerdir⁵¹⁷. Onlara yetişemeyeceğini anlayan M. D. Skobelev, Oş'a geri dönmüş ve Abdıldabek'i müzakerelerle boyun eğdirmeye çalışmıştır. Şabdan'ın küçük kardeşi Abdrahman, Abdıldabek'e bir mektup göndermiştir. Mektupta, Abdıldabek'ten gönüllü olarak Ruslara katılmasını istediğini yazmıştır.

20-21 Temmuz tarihlerinde M. D. Skobelev, Alaylı Kırgız hakını, isyancılara yardım edenlerin mallarına el konulacağı konusunda uyarmıştır. Düzeni sağlamaya ve isyancıları yok etmeye yardım edenlere, Çar'ın merhamet göstereceğini vurgulamışlardır. Alaylı Kırgızlar M. D. Skobelev'e itaat ederse, hayatta kalacakları ve yöneticilerin merhametinden de yararlanacakları belirtilmiştir. 20 Mayıs 1876'da M. D. Skobelev, Türkistan Genel Valisi'ne sunduğu raporda, Alay'a bilimsel ve askeri bir sefer düzenlenmesinin gerekli olduğu görüşünü dile getirmiştir⁵¹⁸. Bu tür faaliyetler, Güney Kırgızları'n Rus sömürgecilerine boyun eğmesi için iyi bir fırsat yaratmıştır. Böylece Alay Dağları'nda Rus şgaline karşı direniş durmuş ve geriye sadece Abdıldabek ve Abdikerim'in güçleri kalmıştır.

M. D. Skobelev, Abdıldabek'ten gelecek cevabı beklemeden 22 Temmuz'da bilimsel ve askeri seferi başlatmıştır. Sefere, askeri güçlerin yanı sıra bilim adamları da katılmıştır. Bu ekibe, A. P. Bonsdorf, R. Mihelson, hayvan coğrafyası ile ilgili bilgileri toplaması için V. F. Oşanın, istatistiksel bilgileri toplaması için L. F. Kostenko ve topografik çizimler hazırlaması için V. Lebedev katılmıştır. Düzenlenen bu seferin amacı, Alay Kırgızları'nı hedef alan askeri bir işgaldi. M. D. Skobelev'in ekibinde, Şabdan Alp, Bayake ve ikinci kardeşi Baybos'un başında olduğu 40'tan fazla kişi de vardı⁵¹⁹.

M. D. Skobelev 26 Temmuz'da Sopu-Korgon'a vardığında, Abdıldabek'in kendisine gönderdiği cevap mektubu ulaşmıştır. Mektupta, Rus tarafının anlaşma şartlarını bozduğu, Nasirdin'e Hokand Hanlığı'nın verildiği ve onun Sibiryaya gönderildiği ile ilgili bilgilere yer verilmiştir. Ayrıca Abdrahman Aptabaç'ya Hokand Hanlığı'nın verileceği söylenip tutuklandığı ve Sibiryaya gönderildiği de yazmaktaydı.

---

⁵¹⁷ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—68.iş.—182—185. s.lar

⁵¹⁸ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri, —1396-f.—2-op.—97.iş.—65. s.lar

⁵¹⁹ *Terentev, M.A.*, İşgal Etme Tarihi—T.2.—411. s.

Mektubun devamında, “Bu durum bizde güvensizlik yarattı ve İslam dinine mensup insanlar olarak isyan çıkardık. Tokmok’taki Kırgızlar, Kıpçaklar ve Sartlar çeşitli vaatler ile boyun eğdirilip Hokand’ı aldıktan sonra değiştiniz. İsyanlar bu nednele çıktı, sözünüzü tutsaydınız bu durum gerçekleşmeyecekti. Eğer gerçekten barış istiyorsanız, Şabdan Alp’ı teslim edin, biz de bunu kabul ederiz. Şabdan Alp istediği gibi karar verebilir. Onu, Oş vilayetine yönetici olarak atarsanız, burada barış olacaktır.” ifadeleri ifadelerine yer verilmiştir. Mektubun sonunda Abdıldabek’in mührü bulunuyordu. Yazılan mektup, Abdıldabek’in diplomatik becerisini, Kırgızların dürüstlüğü ve verilen söze sadık kalan karakterlerini yansıttığı görmek mümkündür. Halkın geleceğini düşündükleri için Şabdan’ı önermişlerdir.

M. D. Skobelev, Abdıldabek’e ikinci kez bir mektup yazmıştır. Mektupta “Mektubunuza cevaben, size şunu bildirmek isterim... Bir önceki mektubumda her şeyi açıkça yazmıştım. Tekrar açıklamaya vaktim yok. Bu nedenle, bizden merhamet istiyorsanız, o zaman özel olarak gönderdiğim Şabdan Alp ve Taşbek ile bize geliniz!”⁵²⁰ ifadelerine yer vermiş ve istediği şeyi açık bir şekilde dile getirmiştir. Daha sonra Abdıldabek’in ekibinde bulunan Şabdan’ın küçük kardeşi Baybosun, Taşbek Datka, Abdıldabek ve Abdikerim’in katılmasıyla bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmede M. D. Skobelev’in mektubu okunarak, ne yapılması gerektiği ile ilgili fikirler görüşülmüştür. Şabdan’dan umut bekleyen Abdıldabek, onları teslim etmeyi düşünmüştür. Kendi çıkarlarını düşünen Abdikerim ise bu teklife karşı çıkmıştır. Abdıldabek, görüşmeye gelen savunmasız kişileri rehin almak zorunda kalmış ve Kızıl-Art’ı geçerek Çon-Alay’a gitmiştir.

M. D. Skobelev’in ekibine katılan Şabdan’ın adamları, Abdıldabek’in peşine düşerek Kızıl-Art’a kadar gelmişlerdir. Bunu öğrenen Abdıldabek, adamları ile Çon-Su Geçiti’nden Kaşgar’a yönelip Tuyuk-Su Deresi’ne gitmiştir. Böylece G. F. Vitgenteyn ile Şabdan’ın adamları, Abdıldabek’in izini kaybetmiştir. Munguş Kabile Beyi Pulat Han, Kurmancan Datka’nın yardımıyla Abdıldabek’i arayacağına dair söz vermesi üzerine G. F. Vitgenteyn geri dönmüştür⁵²¹. M. D. Skobelev’in Alaylı Kırgızlardan istedikleri gerçekleşmemiştir. Alaylı Kırgızlar ne Abdıldabek’i yakalamışlar ne de Rus Hükümeti’ne

---

⁵²⁰ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri, —1396-f.—2-op.—97.iş.—154. s.

⁵²¹ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri, —1396-f.—2-op.—97.iş.—221—222. s.lar; Özbekistan Merkez Devlet Arşivi.—715-f.—1-op.—68.iş.—234—240. s.lar

boyun eğmişlerdir. Kurmancan Datka bunlar yaşanırken burada bulunmuyordu. Çünkü, erkenden Kaşgar'a göç etmişti. Ancak Kaşgar'a göç etmesine rağmen buraya yerleşemeyip, köyüyle birlikte Alay'a dönmüştür. Bunlar yaşanırken bir yandan da “Alay Seferi” tüm hızıyla devam ediyordu. Bu nedenle acilen Afganistan'daki Pamir bölgesine göç etmeyi düşünmüştür.

29 Temmuz'da M. E. İonov'un ekibi, Afganistan'a gitmekte olan Kurmancan Datka'nın göç kervanına yetişmiş ve Datka'yı ele geçirmiştir⁵²². Kurmancan Datka, bu olanlara itiraz etmemiştir. Böylece General Skobelev ile görüşmeyi kabul etmiştir. Kendi beyleri, oğlu Kamçıbek ve torunu Mirzapayaz ile, Çon-Alay'daki Arça-Bulagı'nda bulunan M. D. Skobelev'in askeri kampına gelmiştir. General M. D. Skobelev Kurmancan Datka'yı iyi ağırlamış, altın kase ve yerel bir kıyafet olan hırka hediye etmiştir. Kurmancan Datka esir alınmış olmasına rağmen, asaleti ve davranışlarıyla orda bulunan herkesi şaşırtmıştır. Bu nedenle M. D. Skobelev, Rus Hükümeti'ne Kurmancan Datka'nın “Alay Kraliçesi” unvanına layık olduğunu söylemiştir. Sonuç olarak Kurmancan Datka, müzakereler yoluyla Rus Hükümeti'ne teslim olduğunu bildirilmiştir. Alaylı Kırgızların Rusya uyruğuna geçmesi konusunda, Rus yetkililere yardımcı olmak zorunda kalmıştır⁵²³. Böyle bir karar alması, vatanına ihanet ettiği anlamına gelmemelidir. Çünkü öngörüsü ile gelecekteki durumu farketmiş ve halkının gelecekte ölümle yüzleşmesini istememiştir. Bu nedenle halkını Rus vatandaşlığına geçirmeyi seçmiştir.

Kurmancan Datka'nın kararının ardından Kırgız Beyleri, Çon-Alay'ın Arça-Bulak adlı bölgesinde bulunan M. D. Skobelev'e gelmeye başlamışlardır. 31 Temmuz'da Adıgine Boyu'ndan Kasımbek ile Kocogeldi Bey, Monguşlardan Gaday, İsfandiyar, Pulat ve Musulman Beyleri teslim olduklarını bildirilmişlerdir⁵²⁴. M. D. Skobelev İçkilikler'den Teyit ve Kesek Boy Beyleri geldiğinde, bir buçuk kat daha fazla vergi ödenmesini, 150 asker için uygun atlar ve araçlar verilmesini, Gülçö'dön Taldık-Davan aracılığıyla Kızıl-Su Bölgesi'ne arabaların geçebileceği bir yol yapılmasını emretmiştir⁵²⁵. Kurmancan Datka, oğlu Abdıldabek'in geri dönmesini istediği bir mektup

---

⁵²² Camgerçinov, B.D., Siyasal Tarih Denemesi—399. s..

⁵²³ Camgerçinov, B.D., Siyasal Tarih Denemesi—399. s.

⁵²⁴ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri,—1396-f.—2-op.—97 iş,—223. s.

⁵²⁵ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—68.ış.—238—239. s.lar

göndermiştir. Ancak Abdıldabek, kardeşleri Asanbek ile Mamıtbek'i geri çevirmiş ve kendisi de Ruslara teslim olmayarak Pamir tarafına gitmiştir. M. D. Skobelev, Alay Kırgızları'nın kademeli olarak eski yerlerine dönüşünü, Rus Hükümeti'ne teslim oldukları yönünde değerlendirmiştir. 5 Ağustos'ta K. P. Kaufman'a bir telgraf gönderilip Kurmancan Datka'nın tutuklandığı bildirilmiştir⁵²⁶

Ağustos 1876'da Alay Sefer Heyeti, Çon-Alay bölgesindeki Daroğot-Korgon Köyü'nde toplanmıştır. M. D. Skobelev, bu bölgeyi uygun bulmuştur. Çünkü Daroot-Korgon, Buhara'nın mülküydü ve Kara-Tegin Vadisi'ni işgal etmeye yakın bir yerdi. Abdıldabek'in ekibinin yok edilmesinden sonra Kara-Tegin Bölgesi tarafına kaçan Abdikerim Bek, Rus sömürgecilerine karşı 29 Temmuz'da "Gazavat" düzenlenmesi çağrısında bulunmuştur⁵²⁷. Bu haberi duyan M. D. Skobelev, G. F. Vitgenteyn'in ekibinin, Şabdan'ın adamları ile Tuz-Altın-Dara'ya kadar gitmesini ve İçkilik Kırgızları'nın bütün boylarının Rus Hükümeti'ne boyun eğmesini emretmiştir⁵²⁸.

G. F. Vitgenteyn ve Şabdan'ın ekipleri isyancılara karşı bir saldırı başlatmıştır. Silahı zayıf olan isyancılar, kendilerine taş barikatlar oluşturmuşlar ve hemen teslim olmamışlardır. Yüzbaşı Şerpinskiy ve Drizen'in ekibi, barikatları atlatıp saldırıyı başarıyla tamamlamışlardır. Bu çatışmada, Şabdan'ın 18 adamı yaralanmıştır. O dönemde M. D. Skobelev, K. P. Kaufman'a bir mektup göndermiştir. O mektupta, çatışma sırasında Kara-Tegine çekilen Abdikerim Bek, Moldo Aşır'ı Buhara Emiri'ne sunmayı ve Emirliği Rusya'nın vasalı yapmayı teklif etmiştir. K. P. Kaufman, bu kibirli davranıştan hoşlanmamıştır. Buhara Emiri'ne Ruslardan kaçan isyancıların Kara-Tegin Beyi Raim Şaa'ya iade edilmesini talep eden bir mektup göndermiştir⁵²⁹. K. P. Kaufman'dan destek alamayınca Kara-Tegin ile birlikte yeni Rus topraklarını belirlemek istemiştir. Bu nedenle elçi olarak bir kişi göndermiş ve Rusya ile Buhara'nın diplomatik ilişkileri olduğu için Kara-Tegin, Rusya'ya karşı çıkarsa acımasızca cezalandırılacağı konusunda uyarılmıştır⁵³⁰.

---

⁵²⁶ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri, —1396-f.—2-op.—97.ış.—307. s.; Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—68.ış 239—240. s.lar

⁵²⁷ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri, —1396-f.—2-op.—97.ış.—288. s.

⁵²⁸ *Kostenko, L.F.*, Alay Dağlarına Sefer.//TC.—T.150.—128. s..

⁵²⁹ *Terentev, M.A.*, İşgal Etme Tarihi—T.2.—418—419. s.lar.

⁵³⁰ Rusya Devlet Tarihi Arşivleri, —1396-f.—2-op.—97.ış.—319—320. s.lar

Ağustos 1876'da Daroğot-Korgon'da küçük bir askeri kamp bırakan General M. D. Skobelev, Fergana Vadisine'ne dönmüştür. Böylece Skobelev için 1875-1876 yıllarında yapılan Alay bilimsel-askeri seferi, Fergana Vadisi'nin Rusya'ya bağlanması için ciddi siyasî ve askerî öneme sahip bir devir olmuştur. Sonuç olarak Güney Kırgızistan'ın Rusya tarafından işgal süreci sona ermiştir. Alaylı Kırgızlar yenilmesine rağmen, Alay Dağları'ndaki muharebeler Rus ordusu için zor koşullarda gerçekleşmiştir. Bu çatışmalar, siyasî ve stratejik önemi bakımından Fergana Vadisi'ndeki savaflara benzemektedir.

K. P. Kaufman Kasım 1876'da bir emir çıkarmıştır. Bu emirde, "Hokand Hanlığı'nı Büyük Çar'ın tebaasına geçiren şanlı seferden, dağlı isyanlarını yatıştıran ve Alay Dağları'nda yapılan zorlu seferden sonra, Fergana Vadisi sakin bir hayata kavuştu" ifadelerini kullanmıştır⁵³¹. Buna rağmen, Alaylılar 1876'nın sonuna kadar sürekli ayaklanmışlardır. Abdıldabek heyecnını sonuna kadar dizginleyememiştir. Ancak G. F. Vitgenteyn 8 Eylül'de Soh Bölge'sinin girişindeki son ekibi de yok ettikten sonra, Abdılbabek, kardeşi Mamıtbek ile Afganistan'a kaçmıştır⁵³². Daha sonra Mekke'ye gitmeye hazırlanırken vefat ettiğini bilinmektedir.

M. D. Skobelev, Rusya'nın Kırgız halkı üzerindeki gücünü kalıcı olarak güçlendirmek için, Kurmancan Datka ile Madı'da bir araya gelmiştir. Bu buluşmada Kurmancan Datka, Alay halkını sakinleştireceğine dair söz vermiştir. Bu söze karşılık olarak M. D. Skobelev'e, "İsyancılara zulüm etmemesi, esirleri özgür bırakması ve oğullarının memleketine dönmesine engel olmaması" şartlarını sunup yerine getirmelerini istemiştir. Bu dönemden itibaren isyanlar son bulmuştur. Ocak 1877'de K. P. Kaufman, St.Petersburg'a bir telgraf göndererek, Hokand Hanlığı'nın eski topraklarında zafere ulaşıldığı bilgisini paylaşmıştır.⁵³³.

Fergana Vadisi'ndeki sömürgeci karşıtı mücadeleler, Ocak ayında Andican ve Asake Çatışmaları'ndan sonra zayıflamış ve Şubat ayında Polot Han'ın son güçlerinin yenilgisinden sonra tamamen durmuştur. Dolayısıyla 1873-1876 yıllarındaki halk isyanı, Kırgızlar tarafından başlatılmış ve yine Kırgızlar tarafından bitirilmiştir. Rus işgalcilerin

---

⁵³¹ Özbekistan Merkez Devlet Arşivi, —715-f.—1-op.—69.ış.—200. s..

⁵³² Camgerçinov, B.D., Siyasal Tarih Denemesi—399. s..

⁵³³ Bababekov, H.N., Halk İsyanı—108. s..

göçebe halkın isyanlardaki önemli rolünü takdir ettikleri, o dönemin düzenli yayınlanan basın organlarında açıkça görülmektedir⁵³⁴.

Alaylı Kırgızlar, 1876 yılının sonuna kadar Rus işgalcilere karşı savaşmıştır. Ancak Rus silahlı kuvvetlerinin gerçekleştirdiği işgaller sonucunda Kırgızistan'ın güneyi tamamen Rusya'nın eline geçmiştir. Bu kanlı isyanların eşlik ettiği süreç, Kırgızistan'ın kuzeyinin fethinden daha çetin geçmiştir. Rus İmparatorluğu'nun Fergana Vadisi'ne yönelik "Alay Seferi", bir sömürge işgaliydi ve silah zoruyla gerçekleştirilmiştir. Abdıldabek, Abdikerim ve Moldo Aşır gibi halklarının özgürlüğüne değer veren kişiler, Rus işgaline karşı mücadele etmişlerdir. Bu koşullar dikkate alındığında Kırgızistan'ın Rus makamları tarafından işgali sırasında, özellikle Güney Kırgızistan'ı alma sürecinin silahlı güç tarafından yürütüldüğü söylenebilir.

Sonuç olarak Hokand Hanlığı'nın yıkıldığı dönemde, Güney Kırgızistan'ın dağlık bölgeleri, Alay vb. bölgeler, Rus Hükümeti'ne bağlanmamıştır. Bu dönemde Fergana Vadisi'nin askeri valisi M. D. Skobelev, işgal politikasını sürdürmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle, askeri-bilimsel bir sefer düzenlemiştir. Alay Dağları'ndaki çatışmalar, Rus ordusuna zorluk çıkartmıştır. 1873-1876 yıllarındaki çatışmalarda isyancılar, Rus işgalcilere karşı güçlü bir direniş göstermiştir. Rus ekibi ise kimseye acımamış ve köylerdeki çocukları, kadınları ve ihtiyarları katletmiştir.

Rus Hükümeti Kırgızistan'ın Güney Bölgeleri'ni alırken, genel olarak ele geçirme politikasını kullanmıştır. Sonuç olarak 1876 yılının sonunda, Alay Kırgızları'nın Rus Hükümetini tanıması ile Güney Kırgızistan tamamen Rusya'ya bağlanmıştır.

---

⁵³⁴ О борьбе русских с кыпчаками и кара-киргизами (О Борбе Русских С Кыпчаками И Кара-Киргизами) , Голос (Golos – Ses Gazatesi)—1876.—No 105.

SONUÇ

Jeopolitik konum itibariyle Kırgızistan, 19. yüzyılda “Büyük oyunun” merkezi hâline gelen bölge olarak bilinmektedir. Dolayısıyla Rus İmparatorluğu bu dönemde, Kırgızistan topraklarına göz dikmeye başlamış ve bu toprakları ele geçirmek için farklı planlar yapmıştır. Ruslar için Kırgız toprakları, “Gelecekte sömürgeleştirilecek bölge” olarak değerlendirilmeye başlanmıştır.

Rus İmparatorluğu için 19. yüzyıl, Türkistan bölgesine hâkim olabilmek adına, aktif planlarını devreye soktuğu bir dönem olmuştur. Rus İmparatorluğu bu bölgeye kendi casuslarını göndererek, Kırgız topraklarını işgal etmeyi amaçlamıştır. Her yönden baskı altına alınan Kırgızlar, bu dönemde çok zor günler geçirmişlerdir. Bazı Kırgız Manaplar, Rus İmparatorluğu’na yanaşmanın doğru olacağını düşünmüş ve kuzeyde yaşayan Bugu Boyu’nun Ruslara elçi heyeti göndermeye başlamasıyla bu ilk adım atılmıştır.

1823’te Koyçubek Şeralıoğlu ile Cakıpbek Niyazbekoğlu, Ruslara bağlılık anlaşması yapmak için Semey’e ve Tobolski’ye gitmişlerdir. Daha sonra 1824 yılında, Akınbek Olcobayoğlu, Algazı Şeralıoğlu ve Alımbek Capalakoğlu, Omsk’a gönderilmiştir. Bu şekilde gönderilen elçi seferleri sonucunda, 17 Ocak 1855’te Omsk şehrinde Bugu Boyu, 13 Ekim 1863’te ise Çerikler, Rusya uyuşuna geçmek için yemin etmişlerdir. Bu durum gönüllü bir süreç gibi görünse de, Kırgız halkını bu duruma mecbur kılan Rus Hükümeti’nin savaş faaliyetleridir. Sonuç olarak, 1860-1863 yılları arasında Çüy ve Narın bölgeleri Rusya’nın bir parçası olmuştur. Amaçlarının gerçekleşmesi, Rus İmparatorluğu’nun bölgedeki hakimiyetinin pekişmesine zemin hazırlamıştır.

Rusya İmparatorluğu’nun genel olarak Türkistan bölgesine yönelik ilgisi, Kırgız halkını da büyük ölçüde etkilemiştir. Zira bu tehlikenin ortaya çıkmasıyla, 1865-1868 yılları arasında Kırgız topraklarında bulunan Issık-Göl ve Tanrı Dağları’na kaleler yapılmaya başlanmıştır. 1867’de N. İ. Prosenko düzenlediği askeri sefer sonucunda Narın Bölgesi işgal edilerek, Rusya himayesine geçirilmiştir. Böylece Kırgızistan’ın kuzey bölgelerinde Rusya İmparatorluğu’nun gücü tam anlamıyla kurulmuştur.

1864-1865’de M. G. Çerniyayev, Çüy’den Taşkent’e askeri bir sefer başlatmıştır. Bu sefer sonucunda “Türkistan Genel Valiliği” kurulmuştur. 1867 yılından itibaren Tokmok ve Issık-Göl Bölgeleri’nde sömürge politikası uygulanmaya başlamıştır. Böyle bir politikanın uygulanması, bu bölgelerde idarî ve siyasî bir güç yapısının kurulmasına

ortam sağlamıştır. Bunun sonucunda, 1867'den itibaren bu bölgeye Rusya'dan gelen göçmenlerin sayısında artış olmuştur. Rus halkı bu bölgeye yerleştirilirken, onlara uygun yerler seçilerek iyi bir ortam sağlanması amaçlanmıştır.

Rus İmparatorluğu, uzun zamandır göz diktiği Kırgız topraklarını yavaş yavaş kendi bünyesine katmayı hedeflemiştir. Topraklarını genişletmeye yönelik gerçekleştirdiği bu faaliyetler, 1868 yılına kadar devam etmiştir. Kırgızistan'ın kuzey bölgesinin, Rusya uyruğuna kendi isteğiyle geçtiği düşünülse, bunun silah zoruyla gerçekleştirildiği daha sonraki araştırmalardan bilinmektedir. Konuya fikirlerden bağımsız olarak bakıldığında, Kırgızistan'ın Rus İmparatorluğu'nun sömürgesi hâline geldiği bir gerçektir.

Ruslara elçiler gönderen Kuzey Kırgızları'nın Rus İmparatorluğu'na yanaşması olayı, birçok Rus kaynağında kendi isteğiyle katıldı şeklinde anlatılmaktadır. Bazı kaynaklar ise, Kırgız Boyları'nın barış içinde Ruslara katıldığını iddia etmektedir. Kırgız Manapları, o dönemde yaşanan siyasî karışıklıklar nedeniyle Rus Hükümeti'ne yanaşmak zorunda kalmışlardır. Çünkü Kazakların ve Çin'in yaptığı baskılar, Kırgız halkını çaresiz bırakmıştır.

Tarihte bilindiği üzere bu dönemlerde, ünlü Kırgız manapları Ormon, Balbay, Çon Karaç ve Muratalı Ruslara boyun eğmek istememişlerdir. Bunun yanı sıra, Ruslarla yakınlaşan Borombay, Kaçibek, Baytik gibi manaplar da, dış politikada kararlı bir duruş sergileyememişlerdir. Ruslara yakın görünüp, aslında Hokand Hanlığı'nın tarafını tutmuşlardır. Bu yaşanan hadiseler, bazı Kırgız manaplarının siyasî çıkarlarını ön planda tuttuklarını ve Kırgız halkının geleceği konusunda yanlış kararlar aldıklarını göstermektedir.

Rus Hükümeti'ne açıkça yanaşan manaplar Borombay, Koyçubek ve Baytik; Ruslarla yakınlaşmış gibi gözükp onların görüşlerini desteklemeyen manaplar Ormon, Ümötalı, Tilekmat, Cantay ve Cangaraç; Ruslara tamamen karşı olanlar ise Osmon ve Balbay Alp olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle Kırgızların Rus hakimiyetine girmesinin, anlaşma ve silah zoruyla yapılan bir işgal süreci olduğunu söylemek mümkündür.

Kırgızistan'ın Kuzey Bölgesi'nin Ruslar tarafından işgali, güneye göre daha sessiz bir şekilde gerçekleşmiştir. Güney Bölgesi'nin alınması, şiddet ve silah kullanılarak

gerçekleşmiştir. Bu nedenle, 1873-1876 yılları arasında gerçekleşen Güney Bölgesi'nin işgali sırasında, birçok halk ayaklanması yaşanmıştır.

Fergana Vadisi, Rusya'nın işgal sürecinin gerçekleştiği dönemde, Hokand Hanlığı için çok önemliydi. Bu bölgede yaşayan Güney Kırgızları, Hokand Devleti içerisinde önemli bir siyasî role sahipti. Çünkü Kırgız Beyleri'nin, yönetim politikası üzerinde büyük etkisi olmuştur. Saray işlerine katılarak bu bölgede siyasî denge unsuru görevini üstlenmişlerdir.

1868-1873 yılları arasında, Hokand Hanlığı'nı yöneten Kudayar Han döneminde bir iktidar krizi yaşanmıştır. Bu dönemde Kırgız Beyleri, Kudayar Han yerine mirasçı olarak seçtikleri İshak'ı (Polot Han) iktidara getirmişlerdir. Bu olay sonucunda, Rusların Hokand Hanlığı'nı işgal etmesi ve yıkması için gerekli ortam oluşmuştur. Böylece gücü zayıflayan bu hanlığın dönemi sona ermiş ve 1876'da Rus Hakimiyeti'ne girmesiyle bu süreç son bulmuştur.

Kudayar Han'ın saltanatı döneminde uygulanan yüksek vergiler, halk arasında genel bir hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Bu nedenle isyanlar baş göstermiş ve hanlığın gücü zayıflayarak yıkılmasına neden olmuştur. Bu siyasî, sosyal ve ekonomik baskı, Güney Kırgızları'nın Rus Hakimiyeti'ne girmesine zemin hazırlamıştır. Bu nedenlerle 1868-1873 yılları arasında Rusya-Hokand, Rusya-Buhara, Rusya-Hiva, Rusya-Çin ve Rusya-Kaşgar Anlaşmaları yapılmıştır. Bu anlaşmalar, Rus Hükümeti lehine büyük imkânlar sağlamıştır. Zira bu anlaşmalar sonucunda Rusya, Orta Asya'daki uluslararası konumunu güçlendirmeyi başarmıştır. Ve böylece İngiltere ile arasındaki rekabetin kendi lehine sonuçlanmasını sağlamıştır. Dolayısıyla Rus Hükümeti'nin Fergana Vadisi'ni alması için elverişli koşullar oluşmuştur.

Rus Hükümeti'nin Güney Kırgızistan'ı fethetme süreci, 1873'ten 1876'ya kadar sürmüştür. Bu dönemlerde Kudayar Han'a karşı halk ayaklanmaları artmıştır. Bu ayaklanmalar Hokand Hükümeti'ne karşı yapılmış olmasına rağmen, Rus ordusu bu isyanları bastırma bahanesiyle Fergana Vadisi'ne girmiştir. Böylece Ruslar bu isyanlardan yararlanarak, Güney Kırgızlarını Rus hakimiyetine alma ve sömürgeleştirme plânları doğrultusunda hareket etmişlerdir.

Kırgızistan'ın Rus Hakimiyeti'ne girmesiyle birlikte, Rus Hükümeti'nin iç bölgelerdeki etkisi artmıştır. Ticaret yapmaya uygun, ham madde yönünden zengin, tarıma elverişli ve zengin doğa güzelliklerine sahip olan bu bölgeler, işgal politikasını

geliştirmek isteyen Ruslar için oldukça önemliydi. Kırgızistan'ın hayvancılığa ve tarıma elverişli iklim koşulları, Rusların ilgisini çekmiştir. Çünkü hayvancılık ve tarım gelirleri çoğunlukla çiftçilerin elindeydi. Böylece Ruslar, verimli Kırgız topraklarını ele geçirip binlerce Rus çiftçisini Rusya'dan bu bölgelere getirerek, onları bu verimli arazilere yerleştirme politikasına başlamıştır.

Orta Asya'yı işgal etme politikası ile Rus Hükümeti, bu bölgede yaşayan halk aracılığıyla büyük bir zenginliğe ulaşmayı hedeflemiştir. Ruslar bu amaç doğrultusunda bir an önce bölgeye yerleşmeyi ve yöre halkına her türlü vergiyi ödeterek, gelir elde etmeyi amaçlamışlardır. Böylece Kırgız topraklarına sahip olacak ve önemli ekonomik avantajlara elde edecekti.

Rusya'dan Orta Asya'ya mal gönderme hacmi, 1 milyon somdan 4 milyon soma kadar yükselmiştir. Orta Asya'dan Rusya'ya gönderilen ham maddelerin hacmi ise, 2 milyon somdan 6 milyon soma kadar artmıştır. Sonuç itibarıyla ticaret hacmi, kısa sürede yaklaşık 3-4 kat artmıştır. Bu ticari gelirlerin farkında olan Rus İmparatorluğu, Orta Asya'yı işgal etmek için İngiltere'yi bile geride bırakarak, savaş zoruyla Kırgızistan'ı almaya çalışmıştır.

1873-1876 yılları arasında gerçekleşen halk isyanı, Kudayar Han ve oğlu Nasirdin Bey'in kötü yönetimlerine karşı çıkılması nedeniyle başlamıştır. Bu isyan daha sonra Rusya'nın sömürge sistemine karşı bir ulusal kurtuluş isyanına dönüşmüştür. İlk başlarda küçük bir halk ayaklanması gibi görünen bu isyan, daha sonra büyüyerek yaklaşık 200 bin katılımcıya ulaşmış ve 3 yıl sürmüştür.

Fergana Vadisi'nde gerçekleşen bu Milli Kurtuluş İsyanı'na sadece Kırgızlar, Kıpçaklar, Özbekler ve Tacikler değil, Rus Hakimiyeti'nde olan Oro-Töbö Bölgesi'nin Kocent Vilayeti'nden Leylek ve Matça Bölgeleri; Taşkent, Kurama ve Oluya-Ata Bölgeleri, Çatkal Bölgeleri, Buhara Emirliği'nden ise Kara-Tegin Bölgeleri'nden katılmalar olmuştur. Böylece bu isyan çok uluslu bir yapıya dönüşmüştür. 19. yüzyılda ve Orta Asya tarihinde, hiçbir ayırım gözetmeksizin bütün halkın katıldığı başka bir halk ayaklanması olmamıştır. İsyanın temel amacı; Kudayar Han, oğlu Nasirdin Bey ve Rus sömürmesine bir kurtuluş yolu bulmaktır.

1873-1876 yılları arasında gerçekleşen bu isyan, Halk İsyanı olarak kabul edilmiştir. Çünkü o dönemdeki olaylara aktif olarak katılan, Türkistan Genel Valisi ve yarı hükümdar olan K. P. Kaufman, kendi sözleriyle bunu ortaya koymaktadır. 27 Nisan

1876'da yazdığı mektubunda, "1875-1876 yıllarındaki savaşların, öncekilere göre daha uzun ve çetin olduğunu, Rus ordusunun ilk kez güçlü askerlerle karşı karşıya geldiğini ve halkla yapılan savaşın Orta Asyalı despot hanlarla yapılan savaşlara göre daha zor olduğunu" belirttiği ifadelerle yer vermiştir.

1873-1876 yıllarındaki bu ayaklanmanın siyasî, ekonomik ve tarihi açıdan önemi oldukça büyüktür. Bu ayaklanma ile iktidar değiştirilmeye çalışılmış, sonraki aşamalarda Rus sömürmesine karşı yapılmış ilk millî kurtuluş mücadelesine dönüşmüştür. İsyan, ekonomik açıdan toprak ve vergi sorunlarıyla doğrudan bağlantılıydı. Ayaklanmanın ilk eylemleri tam da bu vergi politikasına karşı başlamıştır.

Yer ve bölge sorunları üzerine başlayan isyan, sömürgeciliğe karşı olmaya başlanınca siyasî sorunlara dönüşmüştür. Çünkü Rus Hükümeti'nin amacı sadece insan kaynaklarına değil, bölgeye ve onun zenginliklerine de sahip olmaktı. İsyancıların amacı ise özgürlüklerini, vatanlarını, yerlerini, dağlarını ve doğal zenginliklerini korumaktı.

Halk İsyanı kısmen de olsa amacına ulaşmıştır. Çünkü zorbalığa karşı yapılan bu mücadelenin amacı, Kudayar Han ve Nasirdin Bey'i yönetimden almaktı. Bu amaçlarını gerçekleştirerek, onları Hokand'dan sürmüşlerdir. Böylece kendilerinin istemiş olduğu Polot Han, iktidara gelmiştir. Bu halk isyanı, bazı dış siyasî olayları da etkilemiş ve Hokand Hanlığı'nın Ruslara devredilmesine neden olmuştur. Bu hanlığın yıkılmasıyla birlikte Fergana Vadisi Rus hakimiyetine girmiştir. Böylece Güney Kırgızları Hokand Hanlığı'nın azabından kurtulmuş, ancak bu kez Rus Kolonisi'nin komutası altına girmiştir.

1876 yılına kadar Kırgızistan topraklarının tamamı, Rus hâkimiyetine girmiştir. Kırgızistan'ın kuzey bölgelerinin işgali, güneye göre daha sessiz bir şekilde gerçekleşmiştir. Güney Kırgızistan'ın Rus hâkimiyetine geçişi ise kan dökülerek gerçekleşmiştir. Böylece Rus İmparatorluğu'nun Orta Asya'ya göz dikmesi ve bu bölgeleri işgal etmesiyle birlikte, Kırgız boyları Rus Kolonisi hâline gelmiştir.

KAYNAKÇA

- Abaza, Konstantin Konstantinovich, Zavoevanie Turkestana, St. Petersburg 1902, 309 s.
- Abazov, Rafis, Çarlık Yönetimi Altında Kırgızlar, Çev: Özgür Çınarlı- Ahmet Karan, Türkler, C.18, Ankara,2002.
- Abitov, Baybolot Kaparoviç, Oş: Faktı, Sobitiya i Liçnosti (Novıy Vzglyad Na Osnove İstoçnikov Srednih Vekov i Novogo Perioda), Oş 2000, 205 s.
- Abramzon, Saul Matveyeviç, Kirgizı i ih Etnogenetiçeskie i İstoriko-Kul'turnıe Svyazi, Frunze Kırgızstan 1990, 480 s.
- Abramzon, Saul Matveyeviç, Oçerk Kul'turı Kirgizskogo Naroda, Frunze Kirgızistan Şubesi, SSCB 1946, 123 s.
- Agadjanov, Sergey Grigoreviç, İstoriçeskie Vzaimodeystvie Rossii i Vostoka: Uzlovie Problemi i Zadaçi İzuçeniya. Rossiya i Vostok: Problemi Vzaimootnoşeniya.— Moskova Nauka 1993, 15—27 s.
- Ahmedjanov, G.A., Rossiyskaya İmperiya v Sentralnoy Azii, Taşkent 1995, 218 s.
- Ahmedjanov, G.A., Sovetskaya İstoriografiya Prisoedineniya Sredney Azii K Rossii, Taşkent 1989, 155 s.
- Alimbaev, J., Nüzüp Biy: İlimiy-Populyarduu Beyne. – B.: Şam 2000, 140 s.
- Alimbaev, J., Türkstan Koloniya: Tarihnaamanın Ayrım Maseleleri, ZK 1996.
- Alibekov, M., Domaşnyaya Jizn Poslednego Kokandskogo Hana, Ejegodnik Ferganskoy Oblasti.—Novıy Margelan 1903, T. 2, 79—117 s.
- Alişeva, A.R., Osedanie Kirgizskih Hozyaystv V Kontse XIX — Naçale XX vv.— Frunze: KGU 1990. 24 s.
- Aminov, A.M., Babahodjaev A.H., Ekonomiçeskie i Poliitiçeskie Posledstviya Prisoedineniya Sredney Azii k Rossii, Taşkent: Uzbekistan 1966, 209 s.
- Aminov, A.M., Ekonomiçeskoe Razvitie Sredney Azii. (Kolonialny Period).—Taşkent: Gosizdat 1959, 298 s.
- Amitin, Şapiro Z.L., Annotirovannıy Ukazatel Literaturı Po İstorii, Arheologii i Etnografii Kirgizii, Frunze: Izd-vo AN Kirg. SSR 1958, 349 s.
- Anvar, Baytur, Kırgız Tarihının Lektsiyaları, Bişkek: Mam. "Uçkun" Kontserni 1992, 2. Kitap. 128 s.
- Arandarenko, G., Dosug Turkestana, St. Petersburg 1889, 666 s.

- Aşlar, Halit, Yakın Kırgız Tarihinin Efsanevî Kahramanı Ormon Han ve Caparkul Toktonaliev'in "Han Ormon" Adlı Romanı Üzerine. Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi, Sayı: 6/2, s. 1002-1018. Türkiye.
- Attokurov, S.A., Kırgızdar XIX kılımda, Bişkek KNU 2003, 306 s.
- Aziatskaya, Rossiya, St. Petersburg 1914, T.1., 452 s.
- Bababekov, A., "Orusiya Orto Aziyanı Basıp Alganı?" KM 1990.
- Bababekov, H.N. Narodnie Dvijeniya v Kokandskom Hanstve i İh Sotsialno-Ekonomiçeskie i Politiçeskie Predposılki. (XVIII—XIX vv.), Taşkent Fan. 1990, 119 s.
- Baktıgulov, J., Karımşakova B. Baytik Baatır, KM. 1990, no 17.
- Baktıgulov, J.S. Istoriografiya Dorevolyuetsionnogo Kirgizstana, Uçebno-Metodiçeskoie Posobie, Frunze: Kirgosuniversitet 1988, 128 s.
- Barthold, Wilhelm, Kırgızlar, çev. Ufuk Deniz Aşçı, Türk Dünyası Tarihi Serisi 3, (Kömen Yay., Konya 2002).
- Bartold, V., Tyan-Şan (Tenir-Too) Kırgızları XVIII—XIX Kılımdarda (Üzündülör), ZK 1996.
- Bedelbaev, A. Russko-Kirgizskie Kulturnie Svyazi Vo II Polovine XIX — Naçale XX Veka, Avtoreferat Na Soikanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih Nauk Po Spetsialnosti 07.00.02 "İstoriya SSCB", Frunze: Kirgosuniversitet 1986, 24 s.
- Bedelbaev, A., Şabdan Baatır, Tarihiy Oçerk, – Bişkek Uçkun 2003, 48 s.
- Bekmahanov, E.B., Vosstanie Hana Kenesarı, Almatı 1992, 46 s.
- Bernştam, A.N., İstoriçeskoe Proşloe Kirgizskogo Naroda, Frunze Kırgızistan, Nauçno-İssledov. İstitut İstorii, Yazıka i Literaturı1942, 27 s.
- Bernştam, A.N., Iz İstorii Mejdunarodnih i Voennih Otnoşeniy Kirgizskogo Naroda (S Drevneyşih Vremen Do 1924 g.), Izvestiya Kir-FAN SSCB. 1945, Vıp.1, 105 - 113 s.
- Bernştam, A.N., Velikoe nasledie Kirgizskogo Naroda. Izvestiya Kir-FAN SSCB. 1945, Vıp. 1., 71—82 s.
- Beysembiev, T.K, Ferganskıe Nomadı v Kokandskom Hanstve i İh İstoriografi, Vzaimodeystvie Koçevih Kultur i Drevnih Tsivilizatsiy, Alma-Ata: Nauka 1989, 35—46 s.
- Bogolyubov, A., Oçerki Voynı v Sredney Azii 1876 y., VS. 1880, № 1., 150-180 s.

- Bootaeva, B., Kirgizi Mejdu Kokandom, Kitaem i Rossiey, Bişkek: İlim 1995, 116 s.
- Braginskiy, I.S., Radjabov S., i Romodin V. A. K. Voprosu O Znaçenii Prisoedineniya Sredney Azii K Rossii. VI. 1953. No: 8. 46—57 s.
- Brodovskiy, M., Kolonialnoe Znaçenie Naşih Sredneaziatskih Vladeniy Dlya Vnutrennih Guberniy, Moskova 1891, 121 s.
- Bryanov, A.I., Na Pamyat O Fergane (1876—1901), Noviy Margelan 1901, 78 s.
- Bulduk, Üçler, Hokand Hanlığı ve İbret'in Fergana Tarihi, Berikan Yayınevi, Ankara 2006.
- Butanaeva, İrina, Viktor Butanaev, Yenisey Kırgızları, Akt. Yaşar Gümüş, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.
- Çağatay, Uluçay, "Kırgızlar", Tarih Ansiklopedisi, Doğan Kardeş Yayınları, İstanbul 1961.
- Çoroev, T., Kırgızstan — Koloniya. Kırgızı i Kırgızstan: Opıt Novogo İstoriçeskogo Osmısleniya, Bişkek İlim 1994, 101—114 s.
- Çukubaev, A.A., O Vliyanii Peredovoy Kulturu Russkogo Naroda Na Kulturu Narodov Dorevolyutsionnoy Kirgizii, Uçenie Zapiski İstoriçeskogo Fakulteta, Frunze: Mektep 1966, Vıp. IX., 73—34 s.
- Divaev, A., Poslednie Dni Hudoyar Hana, TV. 1916, No: 20.
- Djamgerçinov, B.D., Oçerki politiçeskoy İstorii Kirgizii XIX v. Frunze: Kırgızstan 1966, 429 s.
- Djamgerçinov, B.D., Dobrovolnoe Vhojdenie Kirgizii v Sostav Rossii, Frunze: Kirgizgosizdat 1963, 436 s.
- Djamgerçinov, B.D., İstoriya Kirgizskoy SSR. Uçebnoe Posobie Dlya Uçaşihsyı VII—VIII Klassov Sredney Şkolı İzd.4-e, Frunze: Mektep 1983, 63 s.
- Djamgerçinov, B.D., Kirgiziya v Epohu Ormon Hana, (Iz İstorii Feodalno-Rodovih Voyn Kirgizov V XIX v.), Trudı İYalı KirFAN SSCB Frunze 1944, Vıp.1.111—130 s.
- Djamgerçinov, B.D., O Progressivnom Znaçenii Vhojdeniya Kirgizii v Sostav Rossii, Frunze: Izd-vo AN Kirgızistan SSR.1963, 189 s.
- Djamgerçinov, B.D., Prisoedinenie Kirgizii K Rossii, Moskova: İzd-vo Sots. Ek. Lit. 1959, 435 s.

- Djamgerçinov, B.D., Vajnyy Etap İz İstorii Kirgizskogo Naroda (K Stoletiyu Prisoedineniya Kirgizii K Rossii), Pod Red. M.P. Vyatkina. Frunze: Kirgizgosizdat 1957, 93 s.
- Dmitriev, G.L., Podgotovka Prisoedineniya Sredney Azii K Rossii i Tsentralnaya Russkaya Pressa, Materialı Po İstorii i Arheologii Sredney Azii, Taşkent 1975, Vıp.473, 38—51 s.
- Doklad, A.M. Gorçakova, Aleksandru II 3 Sentyabrya 1865 Goda, Krasnyy Arhiv 1939, No: 2 (93).
- Erdem, Mustafa, Kırgız Türkleri, ASAM Yay., Ankara 2000.
- Erofeev, N.A., Angliyskiy Kolonializm v Seredine XIX v.— Moskova: Nauka 1977, 256 s.
- Fedçenko, A.P., Puteşestvie v Turkestan (1868—1871), Moskova: Geografiz 1950, 468 s.
- Fedorov, E., Oçerki Natsionalno-Osvoboditelnogo Dvijeniya v Sredney Azii, Taşkent 1925, 80 s.
- Gagemeyster, Yu. A., Vzgljad Na Promışlennost i Torgovlyu Rossii, RV 1857,—No: 1., 5-52 s.
- Galitskiy, V.Ya., İstoriya Goroda Pişpeka 1878—1917, Frunze: Ilim 1980, 188 s.
- Galitskiy, V.Ya., Ploskih V.M. Starinniy Oş. —Frunze: Ilim, 1987.—176 s.
- Galkin, M.N., Kratkaya Zapiska Ob İstoriçeskih Pravah Rossii Na Kokandskie Goroda Turkestan i Taşkent, RV.1865,— № 8, 730—737 s.
- Galuzo, P.G., Natsionalno-Osvoboditelnoe Dvijenie v Sredney Azii, “Revolyutsiya v Sredney Azii”, —T. 1929, Vıp.2.—82—117 s.
- Galuzo, P.G., Turkestan — Koloniya.— Moskova: İzd-vo Komm. Universiteta Trudyışıhsya Vostoka 1929,—164 s.
- Galuzo, P.G., Voorujenie Russkih Pereselentsev, Taşkent: İzd-vo Sredneaz. Komm. Universiteta 1925, 90 s.
- Gaziev, A. Baytik, Drug Rossii, SK 1991.— 16 Fevralya.
- Gaziev, A., Etot Bezumnıy Ormon. SK—1991. 7 oktyabrya.
- Gaziev, A., Kurmanjan Datka, Nekoronovannaya Tsaritsa Alaya, Bişkek: Ilim1991, 62 s.
- Gaziev, A., Pulat Han, Bişkek: Ilim,1995, 212 s.

- Gibel, Andijana, Ejegodnik Ferganskoy Oblasti, Vip. 1903,—Noviy Margelan 1903, T.2. 170—230 s.
- Girs, F. Otçet Reviziruyuşego Po Vısoçayşemu Povelenyu Turkestanskiy Kray Taynogo sovetnika Girs, St. Petersburg 1883, 463 s.
- Golubev, A., Kratkiy Otçet O Rezultatah Issık-Kulskoy Ekspeditsii, Vestnik RGO. 1860, Ç. XXVIII, Otd.1., 183—198 s.
- Gömeç, Saadettin, Tarihte ve Günümüzde Kırgız Türkleri, Akçağ Yay., Ankara 2002.
- Grigorev, V.V., Russkaya Politika V Otnoşenii K Sredney Azii, İstoriçeskiy Oçerk, Sbornik Gosudarstvennih Znaniy, T.1., St. Petersburg 1874, 233—261 s.
- Grulev, M., Soperniçestvo Rossii i Anglii v Sredney Azii, St. Petersburg İzd-vo Kolokoltseva 1909, 380 s.
- Grum-Grjımaylo, G.E., Kratkiy Otçet O Rezultatah Ekspeditsii V Prialayskie Stranı, İzvestiya RGO. 1884, T.XX.
- Gubaeva, S.S., Naselenie Ferganskoy Dolini V Kontse XIX - Naçale XX v. Taşkent: Fan. 1991, 130 s.
- Gureviç, B.P., Mejdunarodnie Otnoşeniya V TSentralnoy Azii V XVIII — Pervoy Polovine XIX v., —Moskova: Nauka 1979, 311 s.
- Halfin, N.A., O Dvijuşih Motivah Politki Rossii V Sredney Azii (60-e — 90-e gg. XIX v.). İstoriya SSCB 1972, No 4. 128—135 s.
- Halfin, N.A., Politika Rossii v Sredney Azii (1857—1868 gg.). Moskova: İzd-vo Vost. lit-rı 1960, 272 s.
- Halfin, N.A., Prisoedinenie Sredney Azii K Rossii (60—90-e gg. XIX v.). Moskova: Nauka 1965, 467 s.
- Halfin, N.A., Rossiya i Hanstva Sredney Azii (Pervaya Polovina XIX v.). —Moskova: Nauka 1974, 406 s.
- Hasanov, A., İz İstorii Kirgizii XIX v. Frunze: Kirgizuçpedgiz 1959, 112 s.
- Hasanov, A., İz İstorii Klassovoy Borbı V Kirgizii Vo Vtoroy Polovine XIX v., Uçenie Zapiski İstoriçeskogo Fakulteta, Frunze: Mektep 1966, Vip. IX. 76—82 s.
- Hasanov, A., Narodnie Dvijeniya V Kirgizii V Period Kokandskogo Hanstva, Moskova: Nauka 1977, 96 s.
- Hasanov, A., Vzaimootnoşeniya Kirgizov S Kokandskim Hanstvom i Rossiey v 50—70-e gg. XIX v., Frunze: İzd-vo AN Kirg. SSR 1961, 133 s.

- Hasanov, A., Yekonomičesie i Političeskie Svyazi Kirgizii S Rossiey, Frunze: Kirgizgosizdat 1960, 92 s.
- Hidoyatov, G.A., İz İstorii Anglo-Russkih Otnoşeniy V Sredney Azii V Kontse XIX v. (60—70-e gg.) Taşkent: Fan 1969, 356 s.
- Hodjaev, A., TSinskaya İmperiya, Djungariya i Vostočnyy Turkestan, Kolonialnaya Politika TSinskogo Kitaya Vo Vtoroy Polovine XIX v.—Moskova: Nauka 1979, 128 s.
- Horoşkin A.P., Zаметki O Kokane, TV. 1881, No 23.
- Horoşkin, A.P., Oçerki Kokana, Sbornik Statey, Kasayuşihsy Do Turkestanskogo Kraya A.P. Horoškina, St. Petersburg 1876.
- Horoşkin, A.P., Sbornik Statey, Kasayuşihsy Do Turkestanskogo Kraya, St. Petersburg 1851, 532 s.
- Ivanov, D., Oçerk Voennih Deystviy V Sredney Azii S 1847 g. Do 1869 Goda, Taşkent 1881, Vip. 2., 78 s.
- Ivanov, P.P., Oçerki Po İstorii Sredney Azii (XVI—Sredina XIX v.), Moskova: İzd-vo Vost. Lit-ri 1958, 247 s.
- İlyasov, S.İ., Gosudarstvennaya Forma Sobstvennosti Na Zemlyu V Dorevolyuionnom Kirgizstane, Stranitsı İstorii i Materialnoy Kulturi Kirgizstana, Frunze: İlim 1975, 7—14 s.
- İlyasov, S.İ., Zemelnie Otnoşeniya V Kirgizii V Kontse XIX — Naçale XX vv., Frunze: İzd-vo AN Kirg.SSR 1963, 446 s.
- İskenova, K.İ., Anglo—Russkie Protivoreçiya V Sredney Azii V Period Vhojdeniya Kirgizii V Sostav Rossii, Avtoreferat Na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoričeskih Nauk, Frunze: Kirgosuni-Versitet 1966, 23 s.
- İskenova, K.İ., Proval Agressivnih Planov Angliyskoy Burjuazii V Otnoşenii Sredney Azii, Trudi Kirgosuniversiteta. Seriya İstoričeskih Nauk. Vipusk H. Frunze: Kirgosuniversitet 1967, 24—29 s.
- İstočnikovedenie Kirgizstana (S Drevnosti do XIX v.). Bişkek: İlim 1996, 507 s.
- İstoriya Andijana, Taşkent: Fan 1980, 240s.
- İstoriya kirgizov i Kirgizstana, Bişkek: İlim 1995, 330 s.

- İstoriya Kırgızstana S Drevneyşih Vremen Do Kontsa XIX Veka. Programma Transformatsii Gumanitarnogo Obrazovaniya V Kırgızskoy Respublike. Bişkek: Fond "Soros—Kırgızstan" 1996, 220 s.
- İstoriya Kirgizskoy SSR. S Drevneyşih Vremen Do Naşih Dney, Frunze: Kırgızstan 1986, T.2. 478 s.
- Jakıpbekov, J., Baytik Baatır AT. No 4, 101—107 s.
- Jakıpbekov, J., İstoriografiya Problem İstorii Kırgızstana Vtoroy Polovını XIX - Naçala XX vv., (Opıt, Perspektivı İzuçeniya). Bişkek: KGNU 1995, 95 s.
- Jakıpbekov, J., Kokon Biyligine Karşı Küröş, KM. 1993, 14 Yanvar.
- Jakıpbekov, J., Şabdandın Tarihtağı Ordu Jönündö Söz, Şabdan Baatır Jıynak, Bişkek: "Ala-Too" Jurnalının Red. 1992, 151—154 s.
- Jakıpbekov, J., Taylak Baatır. KM. 1990, No 22.
- Jigalina, O.I., Velikobritaniya Na Srednem Vostoke, XIX—Naçalo XX v.—Moskova: Nauka 1990, 166 s.
- Joldoşev, R., Ormon Han Bayanı, Aalam 1992, No 9,10,11.
- Jukovskiy, S.V. Son 300 Yıldaki Rusya - Hiva İlişkileri // Rus Müşterek Toplumunun Çalışmaları—pr., 1915. —No 2.—109, 112—113. s.
- Jumabaev, B., Abdıldabek Jana Anın Mezgili, AT. 1990, No 10. 82—84 s.
- Jumabaev, B., Alay Kozgolonu Je Ak Bürküttün Kolgo Tüşüşü, JJ. 1991, 27 İyul.
- Jumabaev, B.M., Yujniy Kırgızstan Glazami Rossiyskih Puteşestvennikov, (Vtoraya Polovina XIX –Naçalo XX vv.), Bişkek.: Oş-3000, 1999, 132 s.
- Kadırov, Ş., Zapiski i Otçeti Russkih Puteşestvennikov Kak İstoçnik Po İstorii Kirgizii Vtoroy Polovını XIX v, Frunze: Kirgosizdat 1961, 106 s.
- Kalkan, Mustafa, Kırgızlar ve Kazaklar, Selenge Yayınları, İstanbul 2006, 400 s.
- Karasay uulu H., Balbay Baatır Jönündö, SK. 1990, 16 Noyabr.
- Karayev, Ömürkul, Türkler ve Kağanlıkları, Akt. Mustafa Kalkan, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2008.
- Kasımbaev, J., Neizvestnie Stranitsı Vosstaniya Kenesarı Han Kene, Almatı 1993, 211—233 s.
- Kasımbaev, J., O vliyanii Goroda Na Struktur Torgovli S Koçevım Kazahskim Naseleniem, (Vt. Pol. XIX v.), Sotsial No Ekonomiçeskie Otnoşeniya V Gorode i Derevne Kazahstana, Alma-Ata: Gılım 1988, 41—53 s.

- Kasimbaev, J., Ob Osvoboditelnom Haraktere Vosstaniya Hana Kenesarı Kasımova, Ablay-han Kenesarı: (Problemi Natsionalno-Osvoboditelnogo Dvijeniya), Almatı Gılım 1993, 90—100 s.
- Kasimbekov, T., Kel-kel, Frunze: Kırgızstan 1986, 568 s.
- Kasimbekov, T., Kurmanjan Datka, Tarihiy Beyne, Bişkek 1991, 21 s.
- Kastelskaya, Z.D., İz İstorii Turkestanskogo Kraya, Moskova: Nauka 1980, 120 s.
- Kaufman K.P., Proekt Vsepoddanneşego Otçeta General-adyutanta K.P.fon-Kaufmana 1-go Po Grajdanskomu Upravleniyu i Ustroystvu V Oblastyah Turkestanskogo General-gubernatorstva 7 Noyabrya 1867 — 25 Marta 1881 g, St. Petersburg 1885, 442 s.114.
- Kaul'bars, A.V., Materialı Po Geografii Tyan-Şanya, Sobranie Vo Vremya Puteşestviya 1869 g, Zapiski RGO Po Obşey Geografii 1875, T.5.
- Kayabalı, İsmail-Cemender Arslanoğlu, *Orta Asya Türklüğünün Tarihi ve Bugünkü Durumu*, Kömen Yayınları, Ankara 1978.
- Kemel, Şabdan uulu, Kratkaya İstoriya Şabdana Baatıra, Şabdan Baatır: Epoha i Liçnost: Dokumentı i Materialı, Sost. J.Abdıldabek Kızı i Dr. B.: Şam 1999, 245-255 s.
- Kenensariyev T., Yekonomiçeskaya Politika Tsarizma V Kirgizii V Kontse XIX — Naçale XX vv., Avtoreferat Na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskikh Nauk Po Spetsialnosti 07.00.02. "İstoriya SSCB" Moskova 1984, 25 s.
- Kenensariyev T., Janı Doordogu Orus Tildüü İzildöölör Kırgızstandın Orusiyaga Karatılışı Jönündö, Renessans Bişkek: KTJ 1997, 1-çığ. 28—33 s.
- Kenensariyev T., Kırgız Türktörü, Nauçnie Trudı OşGU. Oş: OşMU 1996, 1-çığ, 59—68 s.
- Kenensariyev, T. K, İzuçeniyu Politiçeskoy İstorii Ferganı XVIII—XIX vv. Po Dannım Russkoyazıçnıh İstoçnikov, İstoçniki Po Srednevekovoy İstorii Kırgızstana i Sopredelnıh Oblastey Sredney i TSentral'noy Azii, Dokladı i Soobşeniya Mejrespublikanskoy Nauçnoy Konferentsii, Posvyaşennoy Pamyati V.A. Romodina, Bişkek: İlim 1991, 55—56 s.
- Kenensariyev, T., Rossiya — Kırgızstan: "Birigişüübü Je Basıp Aluubu?", ST. 1991, No 4. 84—88 s.
- Kenensariyev, T., XIX Kılımdın 50—70 Jıldarındağı Kırgızstandağı Sayasıy Önügüü 07.00.02, Kırgızstandın Tarihi Adistigi Boyunça Tarih İlimderinin Doktoru

- Okumuştuluk Darajasın Aluu Üçün Jazılğan Avtoreferat, Bişkek: Oşmunun Tipografıyası 1998, 42 s.
- Kenensariiev, T., Iskak Asan Uulu Polot Han, Oş: KTJ 1998, 80 s.
- Kenensariiev, T., K Voprosu Politiki Tsarizma V Otnoşenii Zemel` Koçevnikov Dorevolıyutsionnogo Kirgizstana, İzvestiya AN Kirg. SSR. Obşestvennie Nauki, Frunze: İlim 1990, No 3. 32—39 s.
- Kenensariiev, T., Kırızdar jana Kokon Handığı, Oş: OşMU 1996, 64 s.
- Kenensariiev, T., Kırızstan Orusıyanın Koloniyalık Obektisi Katarında, Renessans, Bişkek: KTJ 1997, 1-çığ. 40—45 s.
- Kenensariiev, T., Kırızstan V Sostave Rossii, İstoriya Kirgizstana S Drevneyşih Vremen Do Kontsa XIX v., Programma Transformatsii Gumanitarnogo Obrazovaniya v Kirgizskoy Respublike, Bişkek: Fond "Soros—Kırızstan" 1996, 377—315 s.
- Kenensariiev, T., Kırızstandın Orusiyaga Karatılışı, Bişkek: Kırızstan 1997, 360 s.
- Kenensariiev, T., Kokandskoe Hanstvo Kak Forma Gosudarstvennosti Kirgizov, Dialog Tsivilizatsiy. Vip. III. Razvitie Gosudarstvennosti V Usloviyah Vzaimodeystviya Koçevih Obşestv i Osedlih Oazisov V Zone Şelkovogo Puti, Bişkek 2003, 129-133 s.
- Kenensariiev, T., Kokon Handığı Jana Kırızdar, ZK. 1997 yıl, 7-14 Mart.
- Kenensariiev, T., Koren Naroda V Ego İstorii, ST. 1990, No 12, 71—78 s.
- Kenensariiev, T., Kurmanjan Datka — Tarıhıy İnsan, Kurmanjan Datka, Oş 1991, 7—16 s.
- Kenensariiev, T., O Nekotorih Metodologičeskih Aspektah İssledovaniya İstorii Kirgizii Vo Vtoroy Polovine XIX — Naçale XX vv., IANKSSRON 1991, No 2. 35—40 s.
- Kenensariiev, T., Pereselençeskiy Vopros V Politike Tsarskogo Pravitelstva Vtoroy Polovini XIX — Naçala XX vv. (Na Materialah Kirgizii), IANKSSRON 1989, No 1, 50—55 s.
- Kırızstan i Kirgizstan: Opıt Novogo İstoriçeskogo Osmisleniya. Bişkek: İlim 1994, 292 s.
- Kırızstan'ın Tarihi ve Bugünkü Durumu, TİKA Yayınları, Ankara 1995.
- Kırızstan - Rossiya İstoriya Vzaimootnoşeniy (XVIII- XIX vv.), Sb. Dokumentov i Materialov – Bişkek: İlim 1998, 488 s.
- Kibirov, A., O Makete 1 Toma "Oçerkov Po İstorii Kirgizskoy SSR", Trudı İYalı KirFAN — Frunze 1954, Vip.IV, 115—136 s.

- Kinyapina, N.S., Administrativnaya Politika Tsarizma Na Kavkaze i V Sredney Azii V XIX v.//VI. 1983, No 4, 35—47 s.
- Kinyapina, N.S., Srednyaya Aziya Vo Vneşnepolitiçeskih Planah Tsarizma (50—80-eg. XIX v.), VI. —1974, No 2, 36—51 s.
- Konopka, S.R., Turkestanskiy Kray, Taşkent 1910, 400 s.
- Koşın, N., Karakirgizskaya Deputatsiya 1824 y. (Materialı Dlya İstorii Stepnogo Kraya), Pamyatnaya Knijka Semipalatinskoy Oblasti Na 1900 g, Semipalatinsk 1900, Vip. IV,
- Koritov, N.P., Samozvanets Pulat-han, Ejegodnik Ferganskoy Oblasti Za 1902 y, Noviy Margelan 1903, No 1, 19—40 s.
- Kostenko, L.F., Turkestanskiy Kray. Opıtı Voennno-Statistiçeskogo Obozreniya Turkestanskogo Voennogo Okruga, Materialı Dlya Geografii i Statistiki Rossii, St. Petersburg 1880, T.1., 452 s.
- Kostenko, L.F., Voennno-Nauçnaya Ekspeditsiya Na Alay i Pamir, VS. 1877, No 4. 357—382 s.
- Kostenko, L.F., Yekspeditsiya Na Alay i Pamir, VS. 1879, No 3.
- Kostenko, L.F., Yekspeditsiya V Alayskie Gori, TS. T. 150, 125-131 s.
- Koşelov, A.I., Kirgizskiy Narod Vo 2-oy Polovine XIX — Naçale XX Vekov Kak Tip Etnosotsialnoy Obşnosti, Frunze: Nauka 1989, 58 s.
- Koyçiev, A.K., Alımkul — Atalık. KB. 1994, 16 İyun.
- Kozlov, I.V., Petr Petroviç Semenov—Tyan-Şanskiy, Moskova: Prosveşenie 1983, 96 s.
- Kratkiy Oçerk Voennih Deystviy Protiv Kokandtsev, VS. 1875, No 12, 2. Bölük. 114—121 s.
- Krongard, G.K., Naselenie Kirgizstana Vo Vtoroy Polovine XIX — Naçale XX vv, Bişkek: İlim 1997, 132 s.
- Kun, A. L., Oçerk Kokandskogo Hanstva, İzvestiya RGO. — St. Petersburg 1876, T.12. Otd. 2.
- Kun, A., Nekotorie Svedeniya O Ferganskoy Doline, VS. 1876. No 4. 417—448 s.
- Kuropatkin, A.N., Iz Dnevnika, Krasniy Arhiv 1920, No 1 (20).
- Kuropatkin, A.N., Kaşgariya: İstoriko-Geografiçeskiy Oçerk Stranı, Ee Voennie Silı, Promişlennost i Torgovlya. St. Petersburg 1879, 435 s.

- Kuznetsov, V.S., TSinskaya İmperiya Na Rubejah TSentralnoy Azii. (Vtoraya Polovina XVIII — Pervaya Polovina XIX v.).—NSb.: Nauka, 1983.—184 s.
- Lavrentev, V.A., Kapitalizm v Turkestande, Moskova: Kommunistiçeskaya Akademiya 1930, 160 s.
- Levtseva, L.G., Prisoedinenie Sredney Azii K Rossii v Memuarıñ İstoçnikah, Taşkent: Fan 1986, 142 s.
- Lıkoşin, N.S., Poljizni v Turkestande. Oçerk Bita Tuzemnogo Naseleniya, Pg. 1916, 412 s.
- Lobisoviç, F., Postupatelnoe Dvijenie V Srednyuyu Aziyu V Torgovom i Diplomatıçesko-Voennom Otnoşeniyah, St. Petersburg 1900, 160 s.
- Lvov, I., Zavoevanie Turkestana, RV. Moskova 1868, T.76.
- Mahmutbekova, M., Otorçuluk Syasat: Artı Emnege Alıp Barat, ZK. 1996, 9—16-fevraldar.
- Markov, E., Putevie Oçerki Kokandskogo Hanstva, RV. Fergana 1893, № VI.—S.41—108. No VII.—S.61—99. —No IX. —S.3—46.—No XI.—4—37.
- Markov, E., Rossiya V Sredney Azii, St. Petersburg 1901, T.2.—516 s.
- Martens, F.F., Rossiya i Angliya V Sredney Azii, St. Petersburg 1880, 115 s.
- Masalskiy, V.I., Turkestanskiy Kray, Rossiya: Polnoe Geografiçeskoe Opisanie Naşego Oteçestva, St. Petersburg 1913, T.XIX. 861 s.
- Middendorf, A.F., Oçerki Ferganskoy Dolını, St. Petersburg: Tip. Imp. AN 1882, 301 s.
- Moldobaev, I., Kırdal Jana Kırgız Tarihi. KM. 1989, 30-Noyabr.
- Moldokasimov, K., Alimbek Datka — Kokondun Baş Uvaziri, KR. 1995, 10-17 Marttar.
- Moldokasimov, K., Alımkul Atalık, Kırgız Tuusu, No 61, 15-18 Avgust 2003 y. 15 s.
- Moldokasimov, K., İskak Moldo — Kokondun Akırkı Hanı, ZK. 1994, 18-25 Noyabr, 2-Dekabr.
- Moldokasimov, K., Kırgız—Özbek Dostugunun Başatı, ST. 1991, No 4, 72—77 s.
- Moldokasimov, K., Kokon Handığı Jana Tarih Çındığı, ZK. 1997.
- Moldokasimov, K., Kurmanjandın Köz Jaşı, Bişkek: Kırgızstan 1991, 16 s.
- Moldokasimov, K., Polot Han, Muras 1991, No 1, 28—33 s.
- Muşketov, I.V., Turkestan, St. Petersburg 1915, T.1—2, 558 – 348 s.
- Nabiev, R.N., İz İstorii Kokandskogo Hanstva, Taşkent: Fan 1973, 387 s.
- Nalivkin, V.P., Kirgızı Namanganskogo Uezda, TV. 1881, No 20.

- Nalivkin, V.P., Tuzemtsı Ranşe i Teper, Taşkent 1913, 144 s.
- Neçkina, M.M., K Voprosu O Formule “Naimenşee Zlo”, VI. 1951, —No 4. 41—47 s.
- Nişanova, D., Anglo—Russkiy Konflikt V Sredney Azii V Kontse XIX v. V Sovremennoy Zarubejnoy Literature, Avtoreferat Dissertatsii Na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih Nauk. Taşkent: Taşgu 1994, 23 s.
- Nurekin, A., Oçerk İstorii Kokana S 1841 Po 1864 yy, TV. 1871, No 35.
- Ömürbekov, T., Alimbek Datka Jana Arkalık Kırgızdar Vse Pro Oş...: Vıp.1: (İz Materialov Mejdunarodnoy Konferentsii «Oş Na Poroge XXI Veka: İz Glubin istorii V Tsivilizovannoe Buduşee», Oş 9-12 Oktyabrya 1997 y.) Oş 1998, 63-65 s.
- Ömürbekov, T.N., Borombay (Tarihiy Oçerk), B.: ARHI 2003, 40 s.
- Ömürbekov, T.N., Çorotegin T.K. Kırgızdardın Jana Kırgızstandın Janı Doordogu Tarihi. XVII—XX Yüzyılın Başı, Bişkek: Kırgızstan 1995, 186 s.
- Ömürbekov, T.N., Jantay Jana Jangaraç (Tarihiy Oçerk), B.: ARHI, 2003, 40 s.
- Ömürbekov, T.N., Uluu İnsandardın Kırgızstandın Tarıhındagı Rolu Jana Ordu, (XIX Ortosu - XX Yüzyılın Başı), Bişkek: Biyiktik 2003, 288 s.
- Ömürbekov, Toktorbek, Sömürge Döneminde Kırgızlar, Türkler, C.18, Ankara 2002,
- Ömürzakova, T., Kurmanjan Datka - Tarihiy Oçerk, Bişkek.: Uçkun 2003, 96 s.
- Ömürzakova, T., Kurmanjan Datka, Door. İnsan. İşmerdüülük. Bişkek.: Kırgızstan 2002, 206 s.
- Pantusov, N., Sborı i Poşlını V Bıvşem Kokandskom Hanstve, TV 1876, No 16,17.
- Pavlov N., İstoriya Turkestana. T. 1910, 235 s.
- Petrovskiy, N., Oçerki Kokandskogo Hanstva, VE. 1875, Kn. 9, 722 —757 s.
- Ploskih, V.M., Kirgızı V Diplomatıçeskih Otnoşeniyah Kokandskogo Hanstva (Pervaya Polovina XIX yy.), IANKSSRON. 1991, No 1, 41—47 s.
- Ploskih, V.M., Dinamika Çislennosti Naseleniya Kirgizii Za Sto Let, IANKSSRON 1966, No 1, 20—26 s.
- Ploskih, V.M., Golos Sudbı, SK. 1988, 26—28 Oktyabrya.
- Ploskih, V.M., Kırgızı i Kokandskoe Hanstvo, İstoriya Kırgızstana S Drevneyşih Vremen Do Kontsa XIX yy, Bişkek 1996.
- Ploskih, V.M., Kirgızı i Kokandskoe Hanstvo, Frunze: İlim 1977, 368 s.
- Ploskih, V.M., Navstreçu Rossii, LK. 1988, No 2, 85—98 s.

- Ploskih, V.M., Oçerk Zemelnih Otnoşeniy V Yujnoy Kirgizii Nakanune Vhojdeniya V Sostav Rossii, Frunze: İlim 1965, 69 s.
- Ploskih, V.M., Oçerki Patriarhalno-Feodalnih Otnoşeniy V Yujnoy Kirgizii (50—70-e gg. XIX yy.), Frunze: İlim 1968, 150 s.
- Ploskih, V.M., Saparaliev D., Novie Danne O Pervom Kirgizskom Posolstve v Rossiyu, İANKSSRON 1982, No 2.
- Ploskih, V.M., Vakf Medrese Alimbeka. Stranitsı İstorii i Materialnoy Kulturi Kirgizstana, Frunze: İlim 1975, 41—55 s.
- Popov, A.L., Iz İstorii Zavoevaniya Sredney Azii, İstoriçeskie Zapiski 1940, T.9.
- Putevie, Zapiski Lekarya Zibberşteyna, İA 1936, No 1.
- Pyaskovskiy, A.V., K Voprosu O Progressivnom Znaçenii Prisoedineniya Sredney Azii K Rossii, VI. 1959, No 8. 21—46 s.
- Pyaskovskiy, A.V., O Haraktere Natsionalnih Dvijeniy V Kirgizii Vo Vtoroy Polovine XIX i Naçale XX yy, Trudi İyalı KirFAN Frunze 1954, Vıp. IV, 5—44 S.
- Robert F. Bauman, Rusya'nın Türk Bölgelerinde Yayılması, Çev: Nasuh Uslu, Türkler, C.8, Ankara 2002.
- Rojkova, M.K., Yekonomiçeskaya Politika Tsarskogo Pravitelstva Na Srednem Vostoke Vo Vtoroy Çetverti XIX yy İ Russkaya Burjuaziya, Moskova: İzd-vo AN SSCB 1949, 392 s.
- Rojkova, M.K., Yekonomiçeskie Svyazi Rossii So Sredney Aziey, 40—60-e Godı XIX yy, Moskova: İzd-vo AN SSCB 1963, 238 s.
- Rossiya i Angliya v Sredney Azii, VE. St. Petersburg 1879, 14 God. T.V.
- Russkie Puteşestvenniki İ İssledovateli O Kirgizah. Frunze: İlim 1973, 218 s.
- Samoşenko, V.N., Istoriya Arhivnogo Dela V Dorevolyutsionnoy Rossii, Moskova: Vısşaya Şkola 1989, 215 s.
- Saparaliev, D., ‘‘Kem Je Bıl Pervıy Posol Kirgızov V Rossii?’’//SK. 1991, 20 Noyabrya.
- Saparaliev, D., Prinyatie Otdelnimi Gruppami Tyan-Şanskih Kirgızov Poddanstvo Rossii (Seredina XVIII Veka.//İANKSSRON. 1988, No 4, 3-9 s.
- Saparaliev, D., Ten Ukuktuu Elçilik, JJ. 1991, 3 Yanvar.
- Saparaliev, D., Vzaimootnoşeniya Kirgızov S Narodami TSentralnoy Azii i S Rossiey v XVIII yy, Bişkek: İlim 1995, 152 s.

- Saparaliev, D., Yeldik Kemengerliktin Akıykadı, İstina Narodnoy Mudrosti, Bişkek: "Akıl" Mamkontserni 1996, 55 s. (Kırgız Jana Orus Tilderinde).
- Saparaliev, Döölötbek, çev. Sagınbekov Bakıt İmanak, Kırgızların Devlet Düzeni (18. Yüzyılın İkinci Yarısı – 19. Yüzyılın Ortası), Oaka, Cilt: 2, Sayı: 3, s. 149-159, 2007.
- Sapelkin, A.A., K İstorii Feodalizma v Kirgizii v Kontse XIX— Naçale XX Vekov (Administrativnoe Ustroystvo i Naologovaya Sistema), Frunze: Ilim 1968, 125 s.
- Saray, Mehmet, *Kırgız Türkleri Tarihi*, Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi Serisi 3, Nesil Matbaası, İstanbul 1993.
- Satpaeva, Ş.K., Çokan Valihanov i Russkaya Riteratura, Alma-Ata: Jazuşı 1987, 184 s.
- Sattar Han, Abdul-Gafarov, Kratkiy Oçerk Vnutrennego Sostoyaniya Kokandskogo Hanstva Pered Zavoevaniem Ego Russkimi, TV. 1892 g, No 26. 1893 g, No 61.
- Savitskiy, A.P., Pozemelny Vopros V Turkeстане, Taşkent: İzd. Sam GU, 1963, 208 s.
- Semenov, P.P., Puteşestvie V Tyan-Şan v 1856, 57 gg, Moskova 1946, 1947, 1948, 1958.
- Semenov, Tyan-Şanskiy P.P. Pervaya Poezdka Na Tyan-Şan v 1957 godu. Vestnik RGO. T.23, Vıp. 5.
- Serebrennikov, A.G., K İstorii Kokandskogo Pohoda, VS. 1897, No 9, 5-28 s; 1899. No 4, 211—226 s.
- Serebrennikov, A.G., Kokandskiy Pohod 1875—1876 gg., Yayım Yılı ve Yayın yeri Belli Değil..
- Setkeviç, A., Ubıtoçenli Turkestan Dlya Rossii, St. Petersburg 1899, 20 s.
- Severtsev, N.A., Yekspeditsiya Na Alay i Pamir, TS. T. 469, 176-182 s.
- Severtsov, N.A., Puteşestvie Po Turkeştanskomu Krayu i İssledovanie Gornoy Stranı Tyan-Şanya, St. Petersburg 1873, 461 s.
- Sıdık Uulu Osmonalı, Muhtasar Tarih i Kırgızıya, AT 1989, No 3, 111—116 s.
- Sıdıkov, O., Tarih Kırgız Şadmaniya, Kırgız Sanjırası, Frunze: Kırgızstan 1990, 111 s.
- Skalkovskiyy, K., Vneşnyaya Politika Rossii i Polojenie İnostrannıh Derjav, St. Petersburg 1897, 560 s.
- Smirnov, E.T., Sultanı Kenesarı i Sadık, Biografiçeskiy Oçerk Sultana Ahmeta Kenesarina, Taşkent 1889, 90 s.
- Sobolev, L.N, Kratkiy Obzor Polojeniya Del v Kokande, TS. T. 152.

- Sobolev, L.N., Stranitsı İz İstorii Vostočnogo Voprosa, Anglo—Afganskaya Rasprya, St. Petersburg 1882, 1885, T.1—4.
- Soltonoev, B., Kızıl Kırgız Tarihi, Bişkek: Uçkun kontserni 1993, 2. Kitap, 224 s.
- Sovetskiy, Kirgizstan, Stranitsı İstorii i Sovremennost. Frunze: İlim 1984, 228 s.
- Subbotin, A.P., Rossiya i Angliya Na Sredneaziatskih Rınkah, St. Petersburg 1885, 85 s.
- Sulaymanov, Y., Kenensariyev T. Starinnıy, Oş: Puteşestvie v Glub İstorii, İANKSSR ON 1988, No 2, 74—77s.
- Sultan Kenesarı Kasımov V Borbe S Karakirgizami (1845—1846), Russkiy Turkestan 1900, No 2.
- Şavrov, N. O, Putyah Dlya Torgovli S Aziey, St. Petersburg 1873, 38 s.
- Şoinbaev, T., Protiv Natsionalistiçeskih İzvraşeniy V Osveşenii Reaktsionnogo Feodalno-Monarhiçeskogo Dvijeniya Kenesarı Kasımova, Alma-Ata: Obşestvo Po Rasprostraneniya Politiiçeskih i Nauçnih Znaniy Kazahskoy, SSR1951, 30 s.
- Şteynberg, E.A., Angliyskaya Versiya O “Russkoy Ugroze” İndii v XIX—XX vv. İZ. Moskova 1950, T. 33.
- Tabışaliev, S., Kırgız Elinin Tarihındagi Maanilüü Okuya, SK. 1988, 13 Sentyabr.
- Tabışaliev, S., Ploskih V., Usenbaev K. Povorotniy Punkt V Sudbe Naroda, SK. 1990, Aprelya.
- Tabışaliev, S., Ploskih V., Usenbaev K. Prisoedinenie Kirgizii K Rossii: Istoki, Protsess, Posledstviya, İANKSSRON 1990, No 2. 60—76 s.
- Tabışaliev, S., Ploskih V., Usönbaev K. Tarihka Janıça Oy Jügürtölü, ST. 1991, No 1. 82—94 s.
- Tageev, B.L., Çerez Alay i Pamir. Oçerk Puteşestviy Po Pamiru, Moakova 1912, 50 s.
- Talızin, A., Pişpekskiy Uezd. İstoriçeskiy Oçerk (1855—1868 gg.) Pamyatnaya Knijka Semireçenskogo Statistiçeskogo Komiteta, Verniy 1898, 25—41 s.
- Terentev, M.A., İstoriya Zavoevaniya Sredney Azii, St. Petersburg: Tip. Komarova 1906, T. 2. 547 s.
- Terentev, M.A., Rossiya i Angliya V Borbe Za Rınki, St. Petersburg: Tip. Merkulova 1876, 264 s.
- Terentev, M.A., Rossiya i Angliya V Sredney Azii, St. Petersburg: Tip. Merkulova 1875, 361 s.

- Togan, Zeki Velidi, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981.
- Toktorbek, Ömürbektegin, Tınçtıkbek Çorotegin, Tündük Kırgızstandın Orusiyaya Karatılışı, 1855—1868, Bişkek: Mamlekettik "Uçkun" Kontserni 1992, 23 s.
- Troitskaya, A.L., Materialı Po İstorii Kokandskogo Hanstva XIX yy. Moskova: Nauka 1969., 154 s.
- Turkestanskiy, kray. Sbornik Materialov Dlya İstorii Ego Zavoevaniya, Sobral Polkovnik, A.G. Serebrennikov, Taşkent 1912-1916, T. 1-8, 17-22.
- Umurzakov, S., Oçerk Po İstorii Geografiçeskih Otkritiy i İssledovaniy Kirgizii, Frunze: Kirgosizdat 1959, 150 s.
- Urstanbekov, B., Çoroev T., Kırgız Tarihi, Kısaça Entsiklopediyalık Sözdük.—Frunze: Kirg. Sov. Yentsikl. Başkı red. 1990, 288 S.
- Usenbaev, K. O, Haraktere Natsionalnih Dvijeniy V Yujnoy Kirgizii v 1873—1876 y, Trudı İyalı KirFAN Frunze 1954, Vıp. IV, 45—70 s.
- Usenbaev, K., Obşestvenno-Ekonomiçeskie Otnoşeniya Kirgizov V Period Gospodstva Kokandskogo Hanstva, Frunze: Izd. AN Kirg. SSR 1961, 165 s.
- Usenbaev, K., Prisoedinenie Kirgızstana K Rossii, Programma Transformatsii Gumanitarnogo Obrazovaniya V Kirgızskoy Respublike, İstoriya Kirgızstana S Drevneyşih Vremen Do Kontsa XIX v, Bişkek: Fond "Soros—Kırgızstan" 1996, 253—276 s.
- Usenbaev, K., Tabışaliev S.T., Ploskih V.M. Prisoedinenie Kirgızstana K Rossii: İstoki, Protsess, Posledstviya, İANKSSRON 1990, No 2, 60—76 s.
- Usenbaev, K.U., Obşestvenno-Ekonomiçeskie Otnoşeniya Kirgizov (Vtoraya Polovina XIX — Naçala XX yy.), Frunze: İlim 1980, 321 s.
- Usenbaev, K.U., Prisoedinenie Yujnoy Kirgizii K Rossii, Frunze: Kirgosizdat 1960, 190 s.
- Usenbaev, K.U., Yeto Bılo V Kokande. Pohojdenie Pulat Hana, KB. 1993, 16 Fevralya.
- Üsönbaev, K., Alay Kanıçası İlimiy Köz Karaş Menen, KT. 1991, 26 İyul.
- Üsönbaev, K., Baytik baatır, KT. 1996, 3 Sentyabr.
- Üsönbaev, K., Baytik Baatır, YeT 1993, 26 May.
- Üsönbaev, K., Kötörülüştün Başı KM. 1990, 6 Dekabr.
- Üsönbaev, K., Kurmanjan Datka KT. 1995, 13 Yanvar.

- Üsönbaev, K., Ötköndün Kayrıktarı, 1873—1876, Kokon Kötörülüğü, KM 1990, No 14, 15.
- Üsönbaev, K., Şabdan Baatır, Şabdan Baatır, Jıynak Bişkek: "Ala-Too" Jurnalının red., 1992, 145—150 s.
- Üsönbaev, K., Şabdan Baatırdın Jarkın Ömürü, YeT. 1992,—14 Aprel.
- Üsönbaev, K., Tarihtın Kataal Jıldarı., Kokon kötörülüğü, YeT 1993, 30 İyun – 7 İyul.
- Valihanov, Ç.Ç., Sobranie Soçineniy v 5-ti Tomah, Alma-Ata: Glavnaya redaktsiya Kaz. Sov. Entsiklopedii 1984—1985.
- Valihanov, Ç.Ç., Soçineniya Çokana Çingisoviça Valihanova, Zapiski RGO Po Otdelenii Etnografii, St. Petersburg 1904, —T.XXIX.
- Valihanov, Ç.Ç., Zapiska O Kirgizah, Sobr. Soç. V Pyati Tomah, Alma-Ata: Glavnaya redaktsiya Kaz. Sov. Entsiklopedii 1985, T.2. 82—89 s.
- Valihanov, Ç.Ç., Zapiska O Kokandskom Hanstve, Sobr. Soç. V Pyati Tomah, Alma-Ata: Glavnaya redaktsiya Kaz. Sov. Entsiklopedii 1985, T.3. 314—324 s.
- Vartenburg, Maks, Rost Rossii v Azii, Taşkent: Ştab Turk. Voennogo Okrugı 1900, 73 s.
- Velyaminov, Zernov V.V., Istoriçeskie İzvestiya O Kokandskom Hanstve Ot Muhammeda-Ali Do Hudoyar Hana, St. Petersburg 1856, 42 s.
- Velyaminov, Zernov V.V., Kokandskoe Hanstvo Po Noveyşim İzvestiyam, VS. 1865, T.68, 65—110 s.
- Venyukov, M., Puteşestvie Po Okrainam Russkoy Azii i Zapiski O Nih, St. Petersburg 1868, 528 s.
- Venyukov, M.I., Postupatelnoe Dvijenie Rossii V Sredney Azii, Sbornik Gosudarstvennih Znaniy, St. Petersburg 1877, T.3. 49 s.
- Veselovskiy, N., Kirgizskiy Rasskaz O Russkih Zavoevaniyah V Turkestanskom Krae, Tekst perevoda s prilozheniem, St. Petersburg 1894, 70 s.
- Vyatkin, M.P., Sotsialno-Ekonomiçeskoe Razvitie Sredney Azii (Istoriçeskiy Oçerk, 1865—1965), Frunze: Ilim 1974, 262 s.
- Vzaimosvyazi Kirgizskogo Naroda S Narodami Rossii, Sredney Azii i Kazahstana (Konets XVIII — XIX yy.), Frunze: Ilim 1985, 220 s.
- Zagryajskiy, G.S., Oçerki Tokmaksogo Uezda, TV. No 9—10.
- Zevelev, A., "Zavoevanie ili prisoedinenie?"//NG. 1993, 14 May.

Ziyaev, H.Z., K İstorii Zavoevaniya Uzbekskih Hanstv Tsarizmom, ONU. 1990, No 1, 22—30 s.

Ziyaeva, D. H., Narodne Dvijeniya V Sredney Azii V Kontse XIX—Naçale XX v. V Dorevolyutsionnoy İ Sovetskoy Literature (İstoriografiya Problemi), Avtoreferat Dissertatsii Na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata İstoriçeskih Nauk, Taşkent 1990, 22 s.

EKLER

EK 1. 19. Yüzyıl'daki Rus-Kırgız Elçilik Temasları

Kaynak: <https://www.open.kg/about-kyrgyzstan/history/kyrgyzstan-as-part-of-russia/504-prisoedinienie-severnogo-kyrgyzstana-k-rossii.html>

ЕК 2. İmparator II. Aleksandra'ın, Hokand Hanlığı'nın Tasviyesine ve Fergana Bölgesi'nin Oluşumuna İlişkin Senato Kararnamasi, 19 Şubat 1876.

1876 г., февраля 19

**УКАЗ ИМПЕРАТОРА АЛЕКСАНДРА II ПРАВИТЕЛЬСТВУЮЩЕМУ
СЕНАТУ О ЛИКВИДАЦИИ КОКАНДСКОГО ХАНСТВА
И ОБРАЗОВАНИИ ФЕРГАНСКОЙ ОБЛАСТИ**

Указ Правительствующему Сенату

В видах упрочения спокойствия и безопасности на юго-восточной границе Туркестанского края, признав за благо присоединить к Империи вновь занятую нашими войсками территорию, составляющую до прошлого 1875 года Ханство Коканское, повелеваю: образовать из нея область Ферганскую со включением в состав Туркестанского генерал-губернаторства и Туркестанского военного округа. Сообразно сему, главное управление новой области возложить на туркестанского генерал-губернатора, а местное областное управление на военного губернатора, с подчинением сему последнему и расположенных в области войск, с званием командующего войсками области.

Частное управление Ферганской области предоставляется туркестанскому генерал-губернатору ввести, применяясь к настоящим обстоятельствам и местным условиям в виде временного положения, впредь до утверждения онаго в установленном порядке.

Правительствующий Сенат не оставит сделать надлежащие распоряжения к приведению сего в исполнение.

На подлинном собственною Его Императорского Величества [рукою] написано "Александр"

РГВИА. Ф.ВУА. Д.6886. Л. 30–31. Подлинник.

Полное собрание законов Российской империи: Собрание второе. Т. 21. Отд. первое. 1876. – СПб. 1878. – С. 139. № 55593.

Kaynak: Rossiyskiy Gosudarstvenny Voenno-İstoriçeskiy Arhiv (Rusya Devlet Tarihi Arşivleri) (Bundan sonra —ЦГВИА РФ), Военно-ученый архив (ВУА) Askeri Bilimsel Arşiv, D. 6886, L. 30-31. Подлинник. Полное Собрание Законов Российской Империи: Собрание второе, Т.21, отд. первое 1876 СПб 1876. С. 139. Но 55593 (Orjinal. Rus İmparatorluğu Yasalarının Tam Koleksiyonu: İkinci Koleksiyon, Cilt 21, ed. ilk 1876 St. Petersburg 1876. S. 139. No 55593

ЕК 3. Bugu Boyu'nun Rusya ile Olan İttifak Yemini. 17 Ocak 1855.

(Yemin, Rusça ve Çağatay dillerinde düzenlenmiştir.)

**ПРИСЯГА НА ПОДДАНСТВО РОССИИ
ПЛЕМЕНИ БУГУ (БОГУ)**

Я, доверенный от маналов, биев и прочих родоначальников и старейшин рода богу орды дикокаменных киргизов, не подведомственных никакому правительству, обещаю и клянусь всемогущему богу, что род богу всепресветлейшему державнейшему, великому государю императору Николаю Павловичу, самодержцу всероссийскому и пр. и проч. И его императорского величества всероссийского престола наследнику его императорского высочества государю царевичу и великому князю Александру Николаевичу хощет верным, добрым, послушным и вечно подданным быть и никуда без высочайшего его императорского величества соизволения и указа в чужестранную службу не вступать; також с неприятелями его императорского величества вредительной откровенности не иметь, ниже какую заповедную корреспонденцию внутрь и вне Российского государства содержать, и никаким образом противу должности верных подданных его императорского величества не поступать, и все к высокому его величества, силе и влас-

ти принадлежащие права и преимущества, узаконенные и впредь узаконяемые, по крайнему разумению, силе и возможности предостерегать и оборонять, и в том во всем живота своего в потребном случае не щадить, и при том по крайне мере стараться споспешествовать все, что к его императорского величества верной службе и пользе государственной во всяких случаях касаться может. О ущербе же его величества интереса, вреде и убытке, как скоро о том в роде богу кто уведает, не токмо благовременно объявлять, но и всякими мерами отвращать и не допускать тщетися будет; когда же к службе и пользе его величества какое тайное дело, или какое б оно ни было, которое приказано будет тайно содержать, и то содержать в совершенной тайне и никому не объявлять, кому о том ведать не надлежит и не будет. Сие должен и хощет род богу верно содержать, елико оному всемогущий господь бог душевно и телесно да поможет. В заключение же сей моей клятвы целую слова св. алкорана. Аминь.

Января 17 дня 1855 года.
Присяга составлена на русском
и чагатайском языках.

Kaynak: Rossiyskiy Gosudarstvenny Voenno-İstoriçeskiy Arhiv (Rusya Devlet Tarihi Arşivleri) (Bundan sonra —ЦГВИА РФ), St. Petersburg, Ana Arşiv 1-7. Op. 1844 yılı. D. 1, L. 67-68, Orijinal. Dzhangerchinov, B., Kırgızistan'ın Rusya'ya katılması, Sosyo-Ekonomi Yayınevi, Moskova 1959, S.409-410